

પટેલકૃત,
ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાતો.

કર્તા,
વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ.
હેડમાસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.
પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજ, અમદાવાદ.

પ્રકાશક,
પોપટલાલ મગનલાલ ગજરાવાલા.
ઓરીએન્ટલ બુક ડિપો.
અમદાવાદ.

કિંમત સાત અાના.

૮૨૮૪

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૮૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગુરુ ગ્રંથ સાહિત્ય સિરાસન
૨૦૨૦ નામ

વિષય મધ્યકાલીન ગદ્ય - ૨૦૨૦

પટેલકૃત
ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાતો.

કર્તા,
વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ.
હેડમાસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ,
પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજ, અમદાવાદ.

પ્રકાશક,
ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો તરફથી
પોપટલાલ મગનલાલ.
અમદાવાદ, રતનપોળને નાકે.

આવૃત્તિ પહેલી.

પ્રત. ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૭.

સને ૧૯૨૦.

સર્વ હક કર્તાને સ્વાધીન છે.

અમદાવાદ-સલાપોસ રોડ ઉપર આવેલા ધી હાયમંડ ન્યુબિલી
પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હગનલાલે છાપ્યું.

કિંમત આના.

મથલ : ૮૪૬ : ૧૨૩૪ - ૧૨૩૪૩

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૮૨૮૪

પ્રસ્તાવના.

કુમળી વયનાં બાળકોને વાંચવી ગમે અને શિક્ષકોને ગુજરાતનો ઇતિહાસ શીખવવાને ઉપયોગી થઈ પડે તેવી ચોપડી લખવાનો કેટલાંક વર્ષથી મને વિચાર ઉદ્ભવ્યો હતો, અને લખવાનું શરૂ પણ કર્યું હતું, પરંતુ કેટલાંક કારણોથી તે કાર્ય પુરું થયું નહોતું. છેવટે ધણી દિવસના વિચારો આચારમાં મુકાયા છે, તેથી મને સંતોષ થયો છે.

આખી સળંગ વાર્તા યાદ રાખવી મુશ્કેલ ન પડે તેટલા માટે વાર્તાના જુદા જુદા મુદ્દા પાડેલા છે. તે મુદ્દા યાદ રાખવાથી આખી વાત યાદ રાખવી સુગમ થઈ પડશે. કેટલીક વાર્તાઓ જુની ઐતિહાસિક ચોપડીઓ કરતાં લાંબી જણાશે, પરંતુ પાઠને રસિક કરવાને માટે તે હકીકત જુની ચોપડીઓમાં નહિ હોવા છતાં બીજા ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાંથી વાંચીને કહેવી પડતી, તે મુશ્કેલી દૂર થવા ખાતર તેમ કરવામાં આવ્યું છે.

વળી મુસલમાની સમય અને રાજ્યનું ગુજરાતના બીજા ઐતિહાસિક ભાગ સાથે સમતોલપાત્રું જળવવાને અને ગુજરાતી ઉદ્દેશાળાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થાય તેટલા માટે તેનો જરૂર જટિલ વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો છે.

આ ચોપડી લખવામાં રાસમાળા, ગુજરાતનો પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસ, રત્નમાળ, અને ગુજરાતના ઇતિહાસની બીજી ચોપડીઓનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે. આશા રાખવામાં આવે છે કે આ ચોપડી વિદ્યાર્થીઓ તેમજ શિક્ષકોને ઉપયોગી થઈ પડશે. વિદ્યાર્થી સંજ્ઞાનો તરફથી યોગ્ય સુધારોવધારો સૂચવવામાં આવશે તો તેનો બીજી આવૃત્તિ વખતે આભાર સાથે સ્વીકાર કરવામાં આવશે.

તા. ૪થી ઓગસ્ટ ૧૯૨૦.

પ્રથમ આવૃત્તિ વદ ૪.

વ. લ. પટેલ.

લેખક.

અનુક્રમણિકા.

નામ.	પૃષ્ઠ.
શિક્ષકોને સૂચના. ...	૬
પાઠ પહેલો. ...	૮
પાઠ બીજો. ...	૧૦
ભાગ ૧ લો—અંગ્રેજી રાજ્ય.	
૧. નામદાર પાંચમા જોર્જ. ૧	
૨. નામદાર સાતમા એડવર્ડ....	૩
૩. મહારાણી વિક્ટોરિઆ. ૩	
૪. કંપની સરકાર. ...	૪
ભાગ ૨ જો—	
૫. પ્રાચીન રાજ્યો. ...	૫
૬. ચાલુક્ય રાજ્ય. ...	૫
૭. મૌર્ય વંશના રાજાઓ. ૬	
૮. મહાન અશોક. ...	૭
૯. વલ્લભીવંશ. ...	૮
૧૦. રંક કાકુ અને વલ્લભી. પુરનો નાશ. ...	૯
ભાગ ૩ જો—ચાવડા વંશના રાજાઓ.	
૧૧. જયશિખર ચાવડા. ૧૧	
૧૨. પટરાણી રૂપસુંદરી. ૧૫	
૧૩. વનરાજ ચાવડા. ...	૧૭
૧૪. ન્યાયી યોગરાજ. ...	૨૦
૧૫. સામંતસિંહ. ...	૨૧

નામ.	પૃષ્ઠ.
ભાગ ૪ થો—સોલંકી વંશના રાજાઓ.	
૧૬. મૂળરાજ પહેલો. ...	૨૩
૧૭. લીમદેવ પહેલો. ...	૨૬
૧૮. કરણ. ...	૩૪
૧૯. સિદ્ધરાજ જયસિંહ. ૩૫	
૨૦. કુમારપાળનો વંશ....	૪૫
૨૧. કુમારપાળ. ...	૪૭
૨૨. કુમારપાળ (ચાલુ) ...	૪૯
૨૩. હેમાચાર્ય. ...	૫૩
૨૪. અજયપાળ. ...	૫૪
૨૫. ભાળમળરાજ. ...	૫૫
૨૬. લીમદેવ બીજો અથવા ભોળાભીમ. ...	૫૬
ભાગ ૫ મો—વાઘેલા વંશ.	
૨૭. વાઘેલા વંશની સ્થાપના. ...	૫૯
૨૮. લવણપ્રસાદ. ...	૫૯
૨૯. વીરધવળ. ...	૬૦
૩૦. વીસળદેવ. ...	૬૩
૩૧. કરણધેલો. ...	૬૫

નામ.	પૃષ્ઠ.
ભાગ ફક્કો—ગુજરાતમાં સુસલમાની રાજ્ય.	
૩૨. દિલ્હીના સુબાઓનો અમલ.	... ૭૦
૩૩. મહમ્મદશાહ ૧લો.	૭૧
૩૪. મુજફરશાહ.	... ૭૧
૩૫. અહમદશાહ ૧લો.	... ૭૩
૩૬. મહમ્મદશાહ બીજો.	૮૧
૩૭. કુતુબશાહ.	... ૮૨
૩૮. મહમ્મદ બેગડો.	... ૮૪
૩૯. મુજફરશાહ બીજો.	૯૦

નામ.	પૃષ્ઠ.
૪૦. બહાદુરશાહ.	... ૯૩
૪૧. મહમ્મદશાહ ત્રીજો	... ૯૭
૪૨. મુજફરશાહ ત્રીજો....	૯૮
૪૩. અકબર....	... ૧૦૦
૪૪. જહાંગીર.	... ૧૦૧
૪૫. શાહજહાન.	... ૧૦૨
૪૬. ઔરંગઝેબ.	... ૧૦૩
૪૭. મોગલરાજ્યની પડતી.	૧૦૪
૪૮. શિવાજી.	... ૧૦૫
૪૯. શાહુ.	... ૧૦૬
૫૦. ગાયકવાડ.	... ૧૦૬
૫૧. સારાંશ....	... ૧૧૪

શિક્ષકોને સૂચના.

૧. આ ચોપડીમાંની કોઈપણ વાર્તા શિક્ષકે મોઢેથી કહ્યા સિવાય વિદ્યાર્થીઓને વાંચવા કહેવું નહિ. વાર્તા શિક્ષકે અગાઉથી વાંચીને તૈયાર થવું. પછી વર્ગ સમક્ષ તે વાર્તા વિદ્યાર્થીઓને સાંભળવી ગમે તેવી સાદી સરળ ભાષામાં કહેવી. ચોપડીમાંનાજ શબ્દો ગોખી રાખી તે કહેવા નહિ, પણ વિદ્યાર્થીઓને વાર્તા સાંભળવામાં રસ પડે તેવા શબ્દો વાપરવા. હકીકત ચોપડીમાંની આવવી જોઈએ. સંબંધપૂર્વક આ રીતે થોડી હકીકત (એકાદ મુદ્દો) કહ્યા પછી તે યાદ રાખી છે કે નહિ તે જાણવાને અને ધ્યાન આકર્ષવા વચમાં જરૂરજોગા પ્રશ્નો પૂછવા. અતિશય પ્રશ્નો પૂછી વાર્તાને રસભંગ કરી નાખવી નહિ.

૨. પાઠને રસિક બનાવવાને અને સંસ્કાર ચિરસ્થાયી પાડવાને માટે પાઠમાં આવતી વસ્તુઓ અગાઉથી તૈયાર રાખી યોગ્ય સમયે બતાવવી. વસ્તુના અભાવે ચિત્રો, અને ચિત્રોના અભાવે પાટીઆ પર ચિત્ર દોરી ધ્યાન ખેંચવું. રાજ્યો અને બીજા પુરુષોનાં ચિત્ર અથવા પ્રખ્યાત સ્થળોનાં ચિત્ર ચોપડીમાં આપેલાં હોય તો તે વિદ્યાર્થીઓને પ્રસંગોપાત બતાવવાં.

૩. શિક્ષકે ખાસ યાદ રાખવું જોઈએ કે ઇતિહાસને જૂગોળ સાથે ગાઢ સંબંધ છે, તેથી જ્યારે જ્યારે ઇતિહાસ શીખવાય ત્યારે ત્યારે હંમેશા તે સ્થળનો નકશો વર્ગ સામે ટાંગવોજ જોઈએ, અને પાઠમાં આવતાં ઐતિહાસિક સ્થળો જેવાં કે, પહાડ, પર્વત, નદી, સરોવર, શહેર, વિભાગ, પ્રાન્ત, દેશ, વગેરે નકશામાં કયે સ્થળે, અથવા કયાં જાણીતાં સ્થળોની પાસે તે આવેલાં છે તે બતાવવું જોઈએ. વળી અમુક સ્થળની કુદરતી રચના પરથી તે સ્થળના લોકોનો શરીરનો બાંધો, સ્વભાવ, અને બીજા બાબતોનું અનુમાન કરાવવું, અથવા કરાવ્યું હોય તો તેના ઐતિહાસિક બીના સાથે સંબંધ જોડવો.

૪. વાર્તા કહેતી વખતે જે અપરિચિત નામો ઉચ્ચારવામાં આવે તે સધળાં કાળા પાટીઆ પર લખવાં, અને તેના શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરાવવા, એ ખાસ અગત્યની વાત છે. ખાસ યાદ રાખવા જેવી સાલ હોય તો તે પણ કાળા પાટીઆ પર લખવી. વળી વાર્તાના એક મુદ્દા વિષે હકીકત કહ્યા પછી તે મુદ્દા સૂચક પ્રત્નોથી કઢાવીને પાટીઆ પર લખવો. ત્યારપછી ખીજની હકીકત કહી તે પણ સૂચક પ્રત્નોથી કઢાવી પાટીઆ પર લખવો. એજ પ્રમાણે આગળ ચાલવું. દરેક મુદ્દા લખ્યા પછી વંચાવવો. પાઠ પુરો થયા પછી પાટીઆ પર લખેલા મુદ્દા વિદ્યાર્થીઓની નોટબુકમાં ઉતારી લેવરાવવા. આ મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં રાખવાથી તેમને આખી વાર્તા યાદ રાખવી સુગમ થઈ પડશે, માટે મુદ્દાઓ કાળા પાટીઆ પર લખવાને ચૂકવું નહિ.

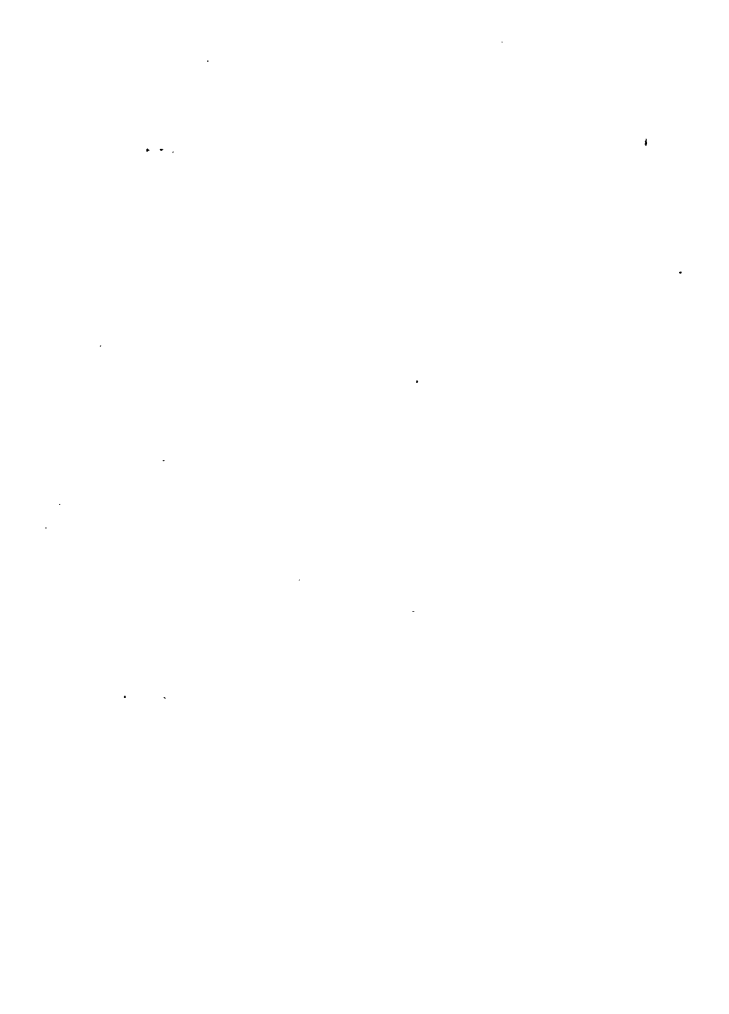
૫. ઇતિહાસની હકીકત કહેતી વખતે હંમેશાં જાણીતી વાતોની સાથે સંબંધ જોડવો. જુના વખતમાં લોકોના રીતરિવાજ, ધર્મ, પહેરવેશ, વગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવે તે વખતે હાલના લોકોના રીતરિવાજ, ધર્મ, પહેરવેશ, વગેરે યાદ કરાવવાં. યાદ કરાવવાં એટલું બસ નથી, પણ તેમનો મુકાબલો કરાવવો અને જે તફાવત પડ્યો હોય તેનાં કારણ શોધાવી શોધકવૃત્તિને ઉત્તેજિત કરવી. એજ પ્રમાણે જુના વખતમાં લડાઈમાં વપરાતાં હથિઆર તરવાર, કટાર, ભાલો, ધનુષ્યમાણ, વગેરે સાથે હાલ વપરાતાં હથિઆર ખંડુક, તોપ, વગેરેનો મુકાબલો કરાવવો. જુના વખતમાં જે કિલ્લા સહરેનું રક્ષણ કરવાને બળવાન સાધન તરીકે ગણાતા હતા તે હવે તોપના બંચકર ધડાકાને લીધે નકામા થઈ ગયા છે, વગેરે બાબતો તરફ તેમનું લક્ષ બેંચવું. વળી પ્રાચીન સમયમાં લશ્કરને એક સ્થળેથી ખીજે સ્થળે જવાની મુશ્કેલી, રસ્તામાં રૈયત પર તેમનો થતો ત્રાસ, અને આધુનિક સમયમાં સહજ વખતમાં રેલવે મારફતે લશ્કરનું એક સ્થળેથી ખીજે સ્થળે જવું, લડાઈના વખતમાં પણ પ્રજાની સુખશાન્તિ, અને ધણી થોડા લશ્કરથી આખા દેશનું રક્ષણ કેવી રીતે થઈ શકે છે,

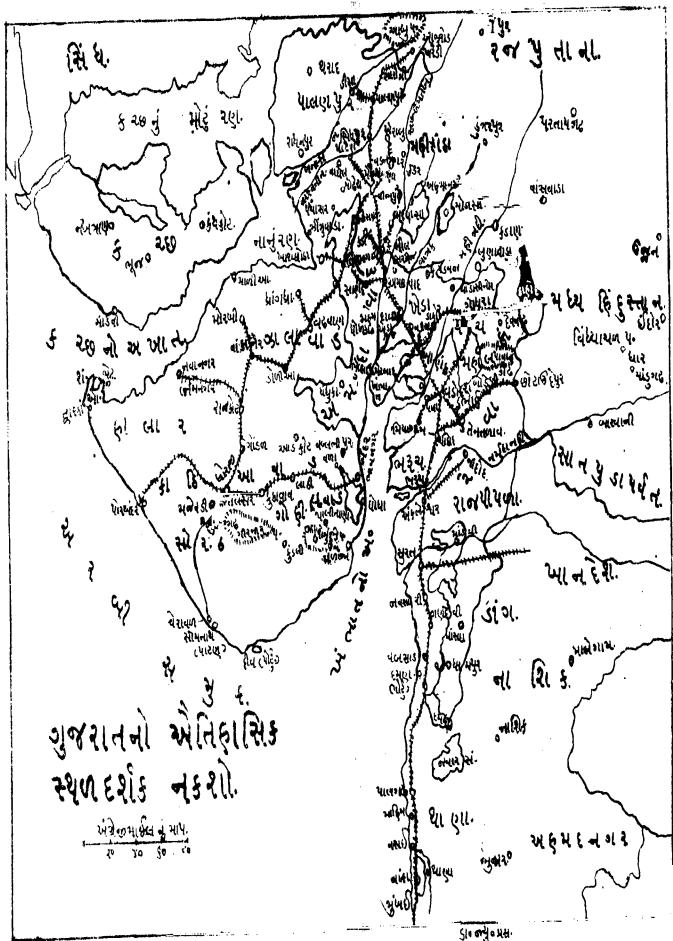
વગેરે બાબતોના પ્રસંગોપાત સંસ્કાર પાડવા. વળી પ્રાચીન રાજ્ય-
વ્યવસ્થા સાથે હાલની રાજ્યવ્યવસ્થાની સરખામણી કરાવી તેના
ગુણદોષ શોધાવવા. તેમજ રાજ્યો અને અમલદારોનાં મુકાબલો
કરાવી તેમના ગુણદોષ શોધાવવા, અને ઐતિહાસિક પાત્રોમાંના સદ્ગુણી
તરફ પ્રેમવૃત્તિ અને દુર્ગુણી તરફ ધિક્કારવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવી. આથી
વિદ્યાર્થીઓની તર્કશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ, તુલનાદિ શક્તિઓ સારી રીતે
વિકાસ પામશે, અને તેઓ કુશાચ્ચ જુદ્ધિના થશે.

૬. આખા વર્ષમાં આ ચોપડી પુરી થઈ શકે તેમ ન હોય
તો વધારે અગત્યની વાર્તાઓ શીખવવી, અને ઓછી અગત્યની છોડી
દેવી. પણ તેવી પસંદગી કરતાં આખી ચોપડીનો સાર આવી જાય
એ ઇચ્છવા જોગ છે. છેવટ મારે કહેવું જોઈએ કે ઇતિહાસની વાતો
વિદ્યાર્થીઓ જોખીને અક્ષરે અક્ષર મોઢે બોલી જાય તે ઇતિહાસ
શીખવવાનો હેતુ નથી, પણ તેમની શક્તિઓ ખીલવીને તેમને વૃદ્ધ
બનાવે એટલે વૃદ્ધ માણસના જેવા ડાહ્યા અને વિચારવંત બનાવે એ
હેતુ છે એ વાત શિક્ષકોએ બૂલવી જોઈએ નહિ.

કર્તા.

પાઠ પહેલો.

ગુજરાતનું સામાન્ય વર્ણન.

જે ભૂમિ ઉપર આપણે દર રોજ હરીએ ફરીએ છીએ, અને જેનાં હવા, પાણી, અને ખેરાકથી આપણું પોષણ થાય છે તે નાનકડો ગુજરાત પ્રાંત તેની સપાટ ભૂમિરચના અને તેમાં થતા ઉત્તમ પાકને લીધે આખા હિન્દમાં નામીયો થએલો છે. હાલમાં તેની હદ ઉત્તરમાં કચ્છનું રણ અને મારવાડ સુધી છે. પૂર્વમાં આગવા અને ખાનદેશ સુધી તેનો વિસ્તાર છે. દક્ષિણે થાણા જિલ્લો આવેલો છે, અને પશ્ચિમે તેને અરબી સમુદ્ર અડકેલો છે.

આ નાનકડા પ્રદેશની કુદરતી રચના તેમાં આવેલા પાવાગઢ, શેત્રુંજી, ગીરનાર, વગેરે પર્વતો; અને નર્મદા, તાપી, મહી, સાગર-મતી, વગેરે નદીઓને લીધે અતિશય મનોહર બનેલી છે. વળી તેમાં હવા ખાવાનાં સ્થળો, તીર્થસ્થળો, અને વનસ્પતિથી ભરેલાં જંગલો આવેલાં છે. આ જંગલોમાંથી ધમારતી લાકડાં અને ઔષધિ મળી આવે છે. વળી આંખા, રાયણ, દાડમ, જમખજ, સીતાફળ, વગેરે મેવાનાં ઝાડ પણ પુષ્કળ છે. આ રસાળ પ્રદેશમાં કાચું સોનું-આદું, અરૂં, તમાકું, શેરડી, રૂ, વગેરે-પાકે છે. તે ઉપરાંત દરેક જાતનાં અનાજ-ખાજરી, જુવાર, ડાંગર, ધઉં, ચણા, વગેરે પુષ્કળ પાકે છે, વળી તેનાં હવાપાણી પણ ગાફકસરનાં છે.

આ પ્રાંતના કુદરતી રીતે ગુજરાત અને કાઠીઆવાડ એવા બેજ ભાગ બનેલા છે. કાઠીઆવાડના તેમાં વસતી જાતો પરથી અને જમીન પરથી ઝાઝાવાડ, ગોહલવાડ, ખાજરીઆવાડ, સોરઠ, હાલાર, વઢી-આર, વાગડ, અને ભાત્ર, એ ભાગો પડેલા છે; અને ગુજરાતના ચરોતર, કાનમ, વાકળ, મેવાસ, ચુંવાળ, ચોરાસી, એ ભાગો પડેલા છે. રાજ્યવ્યવસ્થાની નજરે જોતાં પણ પરદેશી રાજ અને દેશી રાજ એવા બેજ ભાગ પડી શકે છે. પરદેશી રાજઓમાં અંગ્રેજ

સરકાર અને પોર્ટુગીઝો છે. જે બાગ અંગ્રેજ સરકારની પ્રત્યક્ષ સત્તા નીચે છે તે ખાલસા મુલક કહેવાય છે. પોર્ટુગીઝો ફક્ત દીવ અને દમણમાં જ છે, તે સ્વતંત્ર સંસ્થાનો છે. બાકીના મુલક પર દેશી રાજાઓનો અમલ અંગ્રેજ સરકારની દેખરેખ નીચે ચાલે છે.

આ ભૂમિ ઉપર હાલમાં બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, પાટીદાર, રજપુત, પારસી, દેશીખ્રિસ્તી, વગેરે અનેક જાતના લોકો વસે છે. તેઓ સ્વ-ભાવે નરમ, દયાળુ, અને પરોપકારી છે, અને વેપાર કરવામાં સાહસિક છે. ઘણા બાગના લોકોનો મુખ્ય ધંધો ખેતીનો છે. તે સિવાય મુતરાક અને રેશમી કાપડ વણવાનું અને બીજી કારીગરીનું કામ લોકો જાણે છે.

વળી આ ભૂમિએ અનેક રાજમહારાજાઓ, વિદ્વાનો, કવિઓ, વીરપુરુષો, અને ધર્મ ફેલાવનારા મહાત્માઓ ઉત્પન્ન કરેલા છે, અને તેમને પાળી પોળીને મોટા કરેલા છે. તેજ પવિત્ર ભૂમિના તમે પણ બાળકો છો. તેટલા માટે તે ભૂમિના રાજા અને પ્રજાનાં ચરિત્રની આ પુસ્તકમાંની વાતો વાંચવાથી તેમાંથી તમને ઘણું શીખવાનું મળશે.

પાઠ બીજો.

વિદ્યાર્થીઓ, આજ સુધી પાછલા વર્ગોમાં તમને પશુપક્ષીની અને બીજી વાતો શીખવવામાં આવી હતી, પરંતુ હવે તમને દેશના લોકો અને રાજ્યોની વાતો કહેવામાં આવશે. તે વાતો જે તમે ધ્યાનથી સાંભળશો અને વિચારશો તો તેમાંથી તમને ઘણું નવું નવું જાણવાનું મળશે. આજસુધી તમે પ્રાણીઓની જેવી કલ્પિત વાર્તાઓ શીખી ગયા છો. તેવીજ એક કલ્પિત વાર્તા પ્રથમ હું તમને આજે કહું છું. તે ઉપરથી તમને જણાઈ આવશે કે પ્રજાને પોતાના રક્ષણ માટે રાજાની જરૂર છે.

એક વખત એક તળાવમાંનાં દેડકાં અંદર અંદર લડી મરવા લાગ્યાં, તેથી તેમને દાખમાં રાખે એવો રાજા મેળવવાને તેઓ ઇન્દ્ર રાજા પાસે ગયાં. ઇન્દ્રે તેમને એક લાકડાનો કકડો રાજા તરીકે આપ્યો. તે લઈને તેઓ પાછાં આવ્યાં. તેમણે પોતાના રાજા લાકડાના કકડાને તળાવમાં મૂકી દીધો. ત્યારપછી તેઓ પ્રથમ માફક લડવા લાગ્યાં, પણ તેમનો રાજા કંઈ બોલ્યો નહિ. પછી તેઓ પોતાના રાજાનું પાણી જોવાને તેના પર પણ કુદાકુદ કરવા લાગ્યાં. છતાં તે કંઈજ બોલ્યો નહિ. આથી બધાં દેડકાંએ એમાં થઈને વિચાર કર્યો કે આ રાજા તો કંઈજ કામનો નથી. ચાલો, આપણે ફરીને ઇન્દ્ર રાજા પાસે જઈને બીજા સારો રાજા માગીએ. તેઓ ફરીને ઇન્દ્ર રાજા પાસે ગયાં, અને કહ્યું, કે આ રાજા તમારો પાછો લો. કેમકે તે અમને દાખમાં રાખી શકતો નથી. પછી ઇન્દ્ર રાજાએ તેમને બગસો રાજા તરીકે આપ્યો. આથી બધાં દેડકાં ખૂશ થઈને પોતાના નવા રાજાને લઈને પાછાં આવ્યાં, અને તેને તળાવમાં મૂકી દીધો. પછી તેઓ પ્રથમની માફક પાછાં લડવા લાગ્યાં. આ વખતે જે દેડકાં લડતાં લડતાં પાણીની ઉપર આવવા લાગ્યાં તેમને બગસો ખાઈ જવા લાગ્યો. આથી બધાં દેડકાં ત્રાસી ગયાં, અને તેઓ

ફરીને ઇન્દ્ર રાજ પાસે ગયાં. તેમણે ઇન્દ્ર રાજને ફરિઆદ કરી કે આ રાજ તો અમને ત્રાસ આપે છે, માટે ખીજે અમને સુખી કરે તેવો રાજ આપો. આ વખતે ઇન્દ્ર રાજએ શિખામણ આપી કે તમારે સુખી થવું હોય તો તમે બધાં સંપીને તમારામાંથી જે જખરો અને જેને તમે બધાંને માટે લાગણી હોય તેવા સારા દેહકાને રાજ ઠરાવો. તમારે બધાંએ તેના તાબામાં રહેવું, અને તેના હુકમ પ્રમાણે ચાલવું. દેહકાંએ ઇન્દ્ર રાજની શિખામણ માનીને તેમ કર્યું, એટલે તેઓ સુખી થઈ ગયાં.

આ નાની સરખી વાત પરથી પ્રજાને રાજની જરૂર અને રાજની પ્રજા તરફ અને પ્રજાની રાજ તરફ કેવી ફરજ હોવી જોઈએ તે પણ જણાઈ આવે છે. આપણી નાતજાતની વ્યવસ્થા નિયમિત ચલાવવા માટે નાતના પટેલો નીમેલા હોય છે. વેપારીઓ પણ પોતાના બજારને વ્યવસ્થિત ચલાવવા માટે પોતાનામાંથી એકાદ વેપારીને મહાજનનો શેઠ ઠરાવે છે, અને બધાજ તેના કહેવા પ્રમાણે વર્તે છે. નામદાર સરકારે પણ ગામનો કારભાર કરવાને સુખીતલાટી, તાલુકાનો કારભાર ચલાવવાને મામલતદાર, જિલ્લાના કારભાર માટે કલેક્ટર, અને વિભાગના કારભાર માટે કમિશ્નર, એ અધિકારીઓ નીમ્યા છે. તે હકીકત તમે ત્રીજી ચોપડીમાં શીખી ગયા છો. વિભાગના ઉપરી અધિકારી ગવર્નર સાહેબને નીમેલા છે, અને આખા હિન્દનો કારભાર કરવાને માટે એક મુખ્ય અધિકારી નીમેલો છે. તે વાઇસરોય એટલે રાજની વતી કામ કરનાર તરીકે ઓળખાય છે. તે હિન્દના મુખ્ય શહેર દિલ્હીમાં રહે છે. આપણા હાલના વાઇસરોય લોર્ડ ચેમ્સફર્ડ સાહેબ છે. તેઓ આપણા હાલના રાજ નામદાર શહેનશાહ પાંચમા જોર્જના વતી હિન્દનો કારભાર કરે છે. નામદાર શહેનશાહે હિન્દની પ્રજાને સુખી કરવાને અને વિદ્યાર્થીઓને કેળવણી આપવાને અનેક પ્રયત્ન કર્યા છે તે જ્યારે તમે તેમની વાત સાંભળશો ત્યારે જાણશો.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ.

ભાગ ૧લો.

અંગ્રેજ રાજ્ય.

આપણા ઉપર હાલમાં નામદાર શહેનશાહ પાંચમા જોર્જ રાજ્ય કરે છે. તેઓ જાતે અંગ્રેજ છે. અંગ્રેજ લોકો હિન્દની વાયવ્યમાં આવેલા ઇંગ્લાંડ નામના એક નાના ટાપુના રહેવાસી છે. તે ટાપુ આપણા ગુજરાતથી લગભગ પાંચ હજાર માઇલ દૂર છે. તેમની રાજધાનીનું શહેર લંડન છે. અંગ્રેજ લોકોએ પોતાની હોશિયારીથી દુનિયાના ઘણા ભાગ પર પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું છે. પૃથ્વીના નકશામાં લાલ રંગથી ચીતરેલા તમામ મુલક ઉપર અંગ્રેજ લોકોનું રાજ્ય છે.

૧. નામદાર પાંચમા જોર્જ.

આપણા હાલના શહેનશાહ નામદાર પાંચમા જોર્જ ઇ. સ. ૧૮૧૧ના જૂન માસમાં ગાદી પર બેઠા હતા. તે વખતે તેમની ઉંમર ૪૭ વર્ષની હતી. ગાદીએ બેઠા પહેલાં તેમણે પોતાની જિંદગીના ઘણા વખત દરિઆઈ મુસાફરી કરવામાં ગાળ્યો હતો; તેથી તેઓ ‘ ખલાસી રાજ ’ એ નામથી જાણીતા થયા છે. ગાદીએ બેઠા પહેલાં તેમણે હિન્દની મુસાફરી પણ કરી હતી.

હિન્દમાં રાજ્યાલિષ્ટક—મહારાજા પાંચમા જોર્જ પહેલાંના કોઈ પણ રાજા ગાદીએ બેઠા પછી હિન્દમાં પધાર્યા નહોતા; પરંતુ તેઓ આ દેશનો પ્રજાને પોતાનો પ્રેમ બતાવવાને જાતે (ઇ. સ. ૧૮૧૧ના ડીસેમ્બરમાં) હિન્દમાં પધાર્યા હતા. આ વખતે હિન્દના મુખ્ય શહેર દિલ્હીમાં મોટા દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો. તેમાં

હિન્દના દેશી રાજ્યો અને શ્રીમંતો ભેગા થયા હતા. આ દરખાસ્તમાં રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા કરીને તેઓ દિલ્હીની ગાદીએ બેઠા હતા. આખા દેશમાં તે દિવસ તહેવાર તરીકે પળાયો હતો. તે ઉપરાંત મુખ્ય શહેરોમાં રાશની પણ કરવામાં આવી હતી.

દિલ્હીની ગાદીએ બેસતી વખતે તેઓએ આ દેશની પ્રજા ઉપર સારી રીતે રાજ્ય કરવાને, ઉદ્યોગહુન્નર વધારવાને, અને કેળવણીનો વધારો કરવાને વચન આપ્યાં હતાં. તેમના વચન પ્રમાણે તેમણે પ્રજાને સુખી કરવાને માટે ઘણા પ્રયત્ન કર્યા છે, અને હજી પણ કરે છે.

મહાન લડાઈ—આજથી છએક વર્ષ પર (ઇ. સ. ૧૮૧૪માં) યુરોપમાં આવેલા જર્મનિ દેશના રાજ્યે પોતાની આસપાસ આવેલાં નાનાં રાજ્યોને કચરી નાખવાના ઇરાદાથી મોટું લશ્કર ઉભું કર્યું. નવી જાતનાં લડાઈનાં હથિઆરો શોધી કાઢ્યાં, અને પછી લડાઈ શરૂ કરી. આ નાનાં રાજ્યોના બચાવ માટે અંગ્રેજ સરકારને લડાઈમાં ઉતરવું પડ્યું. આ લડાઈ એટલી મોટી હતી કે એવી મોટી લડાઈ અગાઉ કદી થઈ નહોતી. જર્મનો પાસે લાખો માણસનું લશ્કર અને પુષ્કળ દારૂગોળો હતાં. છતાં આપણા નામદાર શહેનશાહે ખીન્ન રાજ્યોને પોતાના પક્ષમાં લઈને જર્મનોને હરાવીને નાનાં રાજ્યોનું રક્ષણ કર્યું હતું.

આ લડાઈ પ્રસંગે હિન્દની પ્રજાએ પોતાની રાજભક્તિ બતાવવાને પાછી પાતી કરી નહોતી. રાજાને મદદ કરવાને પુષ્કળ દ્રવ્ય અને લડવાને સંખ્યાબંધ માણસો મોકલી આપ્યાં હતાં.

મોઘવારી—લડાઈ દરમિયાન પરદેશી ચીજો કાપડ, લોહ, વગેરે હિન્દમાં આવતી બંધ થવાથી તે ચીજોના ભાવ ઘણા વધી ગયા હતા. તેમજ હિન્દમાંથી પુષ્કળ અનાજ પરદેશ જવાથી અનાજના ભાવ પણ ઘણાજ વધી ગયા હતા. આથી પ્રજાને મોઘવારીનું ઘણું દુઃખ

૧૩.નું ૧ શેર લોહ વેચાયું હતું. ૧૩.નું ૫ શેર સુધી અનાજ વેચાયું હતું, અને ધી ૩.૧નું શેર ગાજી સુધી વેચાયું હતું.

ભોગવું પડ્યું હતું. તેની સાથે (સન ૧૯૧૮માં) ગુજરાતમાં વરસાદ નહિ વરસવાથી દુકાળનું સંકટ પણ આવી પડ્યું હતું. આ દુઃખમાંથી બચાવવાને દેશના ધનવાનોએ સસ્તા અનાજની દુકાનો ઉઘાડી હતી, અને સરકારે પણ બનતી મદદ આપી હતી.

૨. નામદાર સાતમા એડવર્ડ.

નામદાર પાંચમા જોર્જ પહેલાં તેમના પિતા સાતમા એડવર્ડ આપણા પર રાજ્ય કરતા હતા. તેઓએ લગભગ દસ વર્ષ રાજ્ય ભોગવ્યું હતું. તેમની ખુદ્દિ ઉંચા પ્રકારની હતી, તેથી તેઓ બહુવામાં ધણા હોશિયાર નીવડ્યા હતા. જે વિષયો પર તેમને લક્ષ આપવાનું હતું, તે તેઓ જલદી સમજી શકતા હતા, અને તે સંબંધી ઉત્તમ બાષણો કરી શકતા હતા. વળી તેમનામાં વખત વિચારીને વર્તવાની હોશિયારી અને માણસની પરીક્ષા કરવાની ઉંચી શક્તિ હતી. તેમણે ગાદીએ બેઠા પછી પોતાના રાજ્યને ધણે લાભ કર્યો હતો. જે પ્રજાઓ ઈંગ્લાંડ સાથે વેરભાવ રાખતી હતી તે પ્રજાનાં મન તેમણે ચતુરાઈથી અને સખ્યતાથી મેળવી લીધાં હતાં.

ખેડુતોમાંથી જેઓ સારાં ઢોર ઉછેરતા અથવા સરસ પાક પકવતા તેમને ધનામે આપતા. આથી ખેતીના સુધારાને ઉત્તેજન મળતું.

તેઓ કોઈ યુદ્ધમાં ગયા નહોતા, તોપણ જીવાનીમાં તેમણે લશ્કરમાં નોકરી કરી હતી, અને લશ્કરી સિપાઈના શા શા ધર્મ છે તેની માહિતી મેળવી હતી.

જેમ મહારાજ પાંચમા જોર્જ ‘ ખલાસી રાજ ’ તરીકે જાણીતા થયા છે, તેમ મહારાજ એડવર્ડ ‘ સલાહકાર એડવર્ડ ’ તરીકે જગજહેર થયા હતા.

૩. મહારાણી વિક્ટોરિયા.

નામદાર શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડની પહેલાં તેમનાં માતૃશ્રી મહારાણી વિક્ટોરિયા રાજ કરતાં હતાં. તેમના બલા નામથી

હિન્દુનું દરેક ઘર જાણીતું છે. તેમના રાજ્યઅમલમાં હિન્દમાં સલાહ-
શાન્તિ ફેલાઈ હતી. વળી રેલવે, તાર, ટપાલ, આગબોટ, વગેરે વ્યવ-
હારનાં સાધનો; સુતર, શણ, રેશમ, વગેરે વણવાનાં કારખાનાં; તેમજ
દીવાસળી અને કાગળ બનાવવાની મિલો, વગેરે હિન્દમાં દાખલ થયાં
છે. આથી હિન્દનો વેપારરોજગાર અને દોલત ધણું વધી ગયાં છે.

મહારાણી વિક્ટોરિઆ 'બલાં વિક્ટોરિઆ' એ નામથી
ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

૪. કંપનિ સરકાર.

મહારાણી વિક્ટોરિઆના અમલ પહેલાં હિન્દમાં કંપનિનું રાજ્ય
હતું. આ કંપનિ ઇંગ્લાંડના અનેક વેપારીઓની એકઠી મળેલી મંડળી
હતી. તે આજથી આશરે ત્રણસો વર્ષ પર હિન્દમાં વેપાર કરવા માટે
આવી હતી. તેણે શરૂઆતમાં તો ફક્ત વેપારમાંજ પોતાનું ચિત્ત
લગાડ્યું હતું. તે વખતે હિન્દુસ્તાનમાં નાનાં મોટાં અનેક રાજ્યો હતાં.
તેઓ અંદર અંદર લડાઈઓ કરતાં, અને એક બીજાના મુલકો લૂંટતાં.
આમાં કંપનિનો માલ પણ કોઈ વાર લુંટાતો. આથી પોતાના વેપાર-
ના રક્ષણ માટે તેણે શરૂઆતમાં નાનું લશ્કર રાખ્યું, અને ધીમે
ધીમે તેમાં વધારો કર્યો. તેની પાસે લશ્કરી માણસોની સારી સંખ્યા
થવાથી તેણે દેશી રાજ્યોની અંદર અંદરની ખટપટમાં ભાગ લીધો.
તેમાં કંપનિને કેટલોક મુલક મળ્યો. આ મળેલા મુલકમાં ધીમે ધીમે
વધારો કર્યો, અને આખરે પોતાના બુદ્ધિબળ વડે નાનાં મોટાં તમામ
રાજ્યો પર પોતાની સત્તા બેસાડી. તે અરસામાં કંપનિએ કેટલાક
રાજકારભાર કરવાને નાલાયક દેશી રાજ્યોનાં રાજ્ય લઈ લીધાં.
તે રાજ્યોની ઉશ્કેરણીથી આજથી સાઠેક વર્ષ પર (ઇ. સ. ૧૮૫૭માં)
મોટો બળવો થયો હતો. ત્યારથી કંપનિ પાસેથી રાજ્યકારભાર મહા-
રાણી વિક્ટોરિઆએ પોતાના હાથમાં લીધો હતો.

ભાગ રજો.

૫. ગ્રામીન રાજ્યો.

હિન્દમાં લગભગ ૧૫૦ વર્ષથી અંગ્રેજી અમલ શરૂ થયેલો છે, પરંતુ ગુજરાતમાં તો આશરે ૬૦ વર્ષથીજ અંગ્રેજી અમલ દાખલ થયો છે. અંગ્રેજી અમલ પહેલાં ગુજરાતમાં મરાઠાઓનું રાજ્ય હતું. તેઓ મુંબઈ ઇલાકામાં આવેલા મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતમાં વસતા હતા, તેથી મરાઠા કહેવાતા. તેમના રાજ્યની પાંચ શાખાઓ હતી. તેમાંની એક શાખા નામે ગાયકવાડ હાલ ગુજરાતમાં રાજ્ય કરે છે, અને તેની રાજધાની વડોદરામાં છે. મરાઠા પહેલાં ગુજરાતમાં સુસલમાનોનું રાજ્ય હતું. તેમની રાજગાદી અમદાવાદમાં હતી. સુસલમાનો પહેલાં ગુજરાતમાં રજપુતોનું રાજ્ય હતું. તેમની રાજધાની પાટણમાં હતી. પાટણ પહેલાં ગુજરાતની રાજધાની પંચાસર, વલભીપુર, એ નગરોમાં હતી. વળી હિન્દુઓનાં પુરાણો ઉપરથી જણાય છે કે ગુજરાતમાં અસલ જાદવ કુળના રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા, અને તેમની રાજગાદી દ્વારકામાં હતી.

૬. યાદવ રાજ્ય.

ગુજરાતમાં આવેલી કાઠિઆવાડ એજન્સિના વાયવ્ય ખુણામાં ઓખામંડળ નામનો એક વિભાગ છે. તેનું મુખ્ય શહેર દ્વારકા છે. તે હિન્દુઓનું જત્રાનું ધામ છે. તેના ઉપર હાલમાં ગાયકવાડ સરકારનો અમલ ચાલે છે, પરંતુ હજારો વર્ષ પહેલાં ત્યાં જાદવ કુળના રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા. એ રાજાઓમાં શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના ભાઈ અણદેવનાં નામ જાણીતાં છે. શ્રીકૃષ્ણને હિન્દુઓ ધર્મિય તરીકે માને છે. શ્રીકૃષ્ણના કુટુંબીઓ ચંદ્રવંશી ચંદ્રરાજના વંશના હોવાથી તેઓ

ચાદવ કે જાદવ કહેવાતા. તેમની વસ્તી ધણી વધી ગઈ હતી, તેથી તેઓ કોઈને પણ ગણતા નહોતા. વળી તેમને દારૂનું ખરાબ વ્યસન વળગ્યું હતું. તેને લીધે તેમની બુદ્ધિ બગડી હતી.

આ વખતે દ્વારકા પાસે ધણા ઋષિઓના આશ્રમ હતા. તેમાંના એક ઋષિની મશ્કરી કરવાનો કેટલાક જુવાન ચાદવોએ વિચાર કર્યો. તેમણે એક જુવાન ચાદવને પેટે ગોળ વાસણ બાંધીને તેને સ્ત્રીનાં વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં. પછી તેઓ ઋષિના આશ્રમમાં ગયા. ત્યાં તેમણે ઋષિને નમન કરીને પૂછ્યું, કે મહારાજ, આ બાઈને દીકરો આવશે કે દીકરી ? ઋષિ તરતજ સમજી ગયા હતા કે આ જુવાનીઆ મારી મશ્કરી કરવા આવ્યા છે. આથી તેમને અતિશય ક્રોધ વ્યાપ્યો. ક્રોધમાં તેમણે શાપ દીધો, કે “ એ બાઈ એક લોહાનું મુશળ (સાંભેલું) જાણશે, અને તે વડે તમારો બધાનો નાશ થશે. ”

ઋષિના શાપથી બધા જાદવો ગભરાયા, તેથી તેઓ શાપ મટાડવાને સોમનાથ પાટણની જગ્યાએ ગયા. ત્યાં આગળ પણ તેઓ જાંખ્યા નહિ, પરંતુ ખૂબ દારૂ પીને તોફાન મચાવ્યું. તેમાં તેઓ એક બીજા સાથે લડીને મરણ પામ્યા. જે જગ્યાએ જાદવો લડીને મરણ પામ્યા તે જગ્યાને જાદવાસ્થળી કહે છે. પાછળથી શ્રીકૃષ્ણે પણ પોતાનાં સગાંવહાલાંના શોકથી સોમનાથ પાટણ પાસે પોતાનો દેહ છોડ્યો. એ જગ્યાને દેહોત્સર્ગ કહે છે. જાદવાસ્થળીમાંથી બચેલા જાદવો ઉત્તર હિન્દમાં જઈ રહ્યા હતા. ત્યાં તેમણે જેસલમેર વગેરે નાનાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં હતાં.

૭. મૌર્ય વંશના રાજ્યો.

જાદવ વંશનો નાશ થયા પછી સેંકડો વરસે ગુજરાત ઉપર મૌર્ય વંશના રાજ્યોનો અમલ ચાલુ થયો. એ વંશની સ્થાપના આજથી લગભગ એવીસસો વર્ષ ઉપર મગધ દેશમાં થઈ હતી. મગધને હાલ બિહાર અથવા બિહાર કહે છે. તેની રાજધાની પાટલિપુત્ર

નામે નગરમાં હતી. એ નગર હાલ જ્યાં પટણા શહેર છે તેની થડમાં ગંગા અને શેાણ નદીઓના સંગમ પર હતું. તે નદીઓમાં પૂર આવવાથી આ શહેરનો નાશ થયો હતો.

મૌર્ય વંશના રાજાઓ ધણા જોરાવર હતા. પરદેશના મોટા મોટા રાજાઓ સાથે તેમને મિત્રાચારી હતી. એ વંશમાં પહેલો રાજા ચંદ્રગુપ્ત નામે થયો હતો. તેના વખતમાં ઓસ દેશનો સિકંદર રાજા હિન્દુસ્તાન ઉપર ચઢી આવ્યો હતો, પરંતુ તેને તે વખતના લોક વેયાની બહાદુરી જોઈને પાછા ફરવું પડ્યું હતું. ચંદ્રગુપ્તના એક અધિકારીએ ગીરનાર પાસે મુદ્દશન નામે તળાવ બંધાવ્યું હતું. આ વંશમાં ચંદ્રગુપ્ત અને તેનો પૌત્ર અશોક એ જો રાજા વધારે નામાંકિત થઈ ગયા છે.

૮. મહાન અશોક.

અશોક ઇ. સ. પૂર્વે ત્રીજા સદીમાં એટલે આજથી બાવીસસો વર્ષ ઉપર મગધની ગાદીએ બેઠો હતો. તેના વખતમાં મગધના રાજ્યની સત્તા લગભગ આખા હિન્દુસ્તાન ઉપર ફેલાઈ હતી.

લોકોપયોગી કામો—તેણે પોતાના મોટા રાજ્યમાં નિરાધારને રહેવા માટે જુદે જુદે સ્થળે ધર્મશાળાઓ બંધાવી હતી, અને રોગીને ઓસડ આપવાને દવાખાનાં સ્થાપ્યાં હતાં. વળી તેણે ઠેકાણે ઠેકાણે ધોરી રસ્તા ઉપર વાવ, કુવા, તળાવ, ચોતરા, વગેરે બંધાવ્યાં હતાં, અને રસ્તાની બાજુઓ પર છાયા માટે ઝાડ રોપાવ્યાં હતાં.

બૌદ્ધ ધર્મને આશ્રય—અશોકે પોતે બૌદ્ધ ધર્મ પાળીને તેને મોટો આશ્રય આપ્યો હતો. એ ધર્મના નિયમો નક્કી કરવાને તેણે બૌદ્ધ સાધુઓની મોટી સભા બોલાવી હતી, અને બૌદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ કરવાને પરદેશમાં સાધુઓને મોકલ્યા હતા. વળી રાજ્યના કેટલાક

* ઇ. સ. ૨૦૧થી ૩૦૦ સુધી ત્રીજું સૈફું કહેવાય, અને ૧૫૦૧થી ૧૬૦૦ સુધી સોળથું સૈફું. હાલ વીસથું સૈફું ચાલે છે.

ભાગમાં પત્થરના સ્તંભો ઉભા કરી તે પર પોતાના ધર્મનાં મૂળતત્ત્વો તથા નીતિનાં વચનો પ્રજના બોધ માટે કાતરાબ્યાં હતાં. તે હજી પણ કામ્ય છે. એવો એક લેખ ગીરનાર પર્વતની તળેટીમાં છે. તેની લિપિ ધણી જુની છે, તથા તે લિપિ જે શીખ્યા હોય તેજ તે લેખ વાંચી શકે છે. એ લેખમાં મુખ્યત્વે કરીને એવો ઉપદેશ છે, કે “કોઈએ પશુની હિંસા કરવી નહિ. સૌએ માખાપ અને વડીલોની આજ્ઞા પાળવી. સગાંવહાલાં પર પ્રેમ રાખવો. નીતિમાન બ્રાહ્મણોને માન આપવું. કોઈએ ઉડાઉ થવું નહિ. બીજાની નિંદા કરવી નહિ. જાતે સદાચાર પાળીને બીજાને તેવો બોધ કરવો. રાજ્યના અધિકારીઓએ લોકોનું હિત સાચવવું. જુદા જુદા પંથના સાધુઓએ હળીમળીને રહેવું. પોતાનો મત બીજા પાસે પળાવવાનો આગ્રહ કરવો નહિ. કોઈએ પોતાના ધર્મનાં વખાણ કરવાં નહિ, અને પારકા ધર્મની નિંદા કરવી નહિ.” એ સિવાય બીજી ધણી આજ્ઞાઓ એ લેખમાં છે.

૯. વલ્લભી વંશ.

અશોક રાજની પછી લગભગ ૩૦ વરસે ગુજરાત ઉપરથી તેના વંશજોની સત્તા ઊઠી ગઈ, અને તેને ઠેકાણે પરદેશી રાજાઓનો અમલ શરૂ થયો. તેમની સત્તા છસો વર્ષ સુધી રહી હતી. તેઓમાં ક્ષત્રિય વંશના રાજાઓ થઈ ગયા. તેઓ ધણા બળવાન હતા. ત્યાર-પછી ઉત્તર હિન્દના ગુપ્ત વંશના રાજાઓના હાથમાં ગુજરાતનું રાજ્ય ગયું. ગુપ્ત વંશ કેડે વલ્લભી વંશ થયો. તેનો અમલ ૨૫૦ વર્ષ ચાલ્યો. એ વંશના રાજાઓ પોતાને ક્ષત્રિય કહેવડાવતા, પરંતુ તેઓ ગુર્જર જાતના હતા. હાલ પણ ગુજરાતમાં ગુર્જર સોની, ગુર્જર સુતાર, ગુર્જર વાણીયા, ગુર્જર કુંભાર, ગુર્જર સલાટ, વગેરે ધણી જાતો વસે છે. તે ઉપરથી એ વાતને ટેકો મળે છે. તેમનું આર્ય રાજ્ય ગુર્જરરદ્દ કહેવાતું. તે ઉપરથી આપણા મુલકનું નામ ગુજરાત પડ્યું છે.

વલ્લભી વંશના રાજાઓની રાજધાની વલ્લભીપુર નામે નગરમાં હતી. એ નગરની આબાદી અમદાવાદ શહેર કરતાં પણ

વિશેષ હતી. વલભીપુર નગરનો ઘેરાવો પાંચ માઇલ કરતાં પણ વિશેષ હતો. વળી તેમાં વસ્તી ધણી હતી. ત્યાંના લોકો ધનવાન હતા. તેમાં સૌ કરતાં વધારે કરોડપતિ હતા. વેપાર પણ ધણું સારું ચાલતો હતો. દેવાલયોની સંખ્યાનો પાર નહોતો. ઐશ્વર્ય સાધુઓના મઠ સૌ કરતાં પણ વધારે હતા, અને તેમાં લગભગ સાત હજાર સાધુઓ રહેતા હતા. આ નગરનો વલભી વંશના છેલ્લા રાજા શિલાદિત્યનામ વખતમાં નાશ થયો. લાવનગરની પાસે હાલમાં વળા નામનું ગામ છે તેની આસપાસ એ નગરનાં ખંડેરા હજી પણ જોવામાં આવે છે.

૧૦. રંક કાકુ અને વલભીપુરનો નાશ.

ભારવાડમાં આવેલા પાલી શહેરમાં પાતાલ અને કાકુ નામના બે વાણીઆ ભાઈઓ રહેતા હતા. પાતાળ નાનો હતો, પણ તેની પાસે ધણું દ્રવ્ય હતું, અને કાકુ ગરીબ સ્થિતિમાં હતો. આથી કાકુ પાતાના ભાઈના ઘરમાં રહેતો હતો, અને તેના ઘરનું કામકાજ કરતો હતો. એક વખતે નાના ભાઈએ કાકુને કાંઈ કસુરના કારણે ઠપકો આપ્યો, તેથી કાકુ રિસાઈને કુટુંબ સાથે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. તે વલભીપુરમાં ભરવાડોનાં ઝુપડાંમાં આવી વસ્યો. આ વખતે તે ધણીજ ગરીબ સ્થિતિમાં હતો. તેની પાસે એક ટંકનું પણ ખાવાનું નહોતું, તેથી લોકો તેને રંક કાકુ એ નામથી જોલાવતા. થોડા વખત પછી અહીં તેણે એક નાની દુકાન માંડી, અને તેમાં સારી કમાણી થવાથી ધીમે ધીમે વેપાર વધાર્યો. થોડાં વર્ષમાં તો તેની પાસે ધણું દ્રવ્ય એકઠું થયું, એટલે તે ઝુપડી છોડી દઈને મહેલ બંધાવી રહેવા લાગ્યો. તેની પુંજ દિન પ્રતિદિન વધતી ગઈ, અને આખરે તે

+ સૂર્યનારાયણે તેને પત્થરનું હથિયાર આપ્યું હતું, અને તે વડે વલભીપુરના રાજાને મારીને તે રાજા થયો હતો, તેથી તે શિલાદિત્ય કહેવાયો.

કરોડપતિ+ કહેવાયો.

કાકુ ધનવાન થવાથી તેણે પોતાને અતિશય વહાલી દીકરી વાસ્તે એક રત્નજડિત સોનાની કાંસકી કરાવી હતી. એ કાંસકી વડે તે માયું ઓળતી હતી. તે વખતે તે શિલાદિત્ય રાજની કુંવરીના જોવામાં આવી, અને તે લેવાનું તેને ધણું મન થયું. આથી તે કાંસકી લાવી આપવાને તેણે પોતાના આપને વિનતિ કરી. ગમે તે કિંમત લઈને પણ કુંવરીને કાંસકી આપવાને રાજાએ કાકુને બહુ સમજાવ્યો, પરંતુ તે એકનો એ ન થયો. આખરે રાજાએ બળાત્કારે તે ખુંચવી લીધી. આ બનાવથી કાકુને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો, તેથી તે સિંધ દેશના રાજા પાસે ગયો ત્યાંના રાજાને એક કરોડ રૂપીઆ આપવાના કરી વલ્લભીપુર ઉપર ચઢાઈ કરાવી. તેમાં રાજા શિલાદિત્ય મરાયો અને તે નગરનો નાશ* થયો. કાકુએ પરદેશી રાજા પાસે મોટી પદ્ધતીની આશા રાખી હતી, પણ તેણે તો કાકુને પણ મારી નખાવ્યો.

+ કાકુ ધનવાન થવા સંબંધે બીજી પણ વાતો ચાલે છે. એક વાત એવી છે કે સાધુએ સિદ્ધરસની તુંબડી આપેલી તેની મદદથી તે લોહાનું સોનું બનાવી ધનવાન થયો હતો. બીજી વાત એવી છે કે એક બાઈ ધીનો ઘાડવો લઈને ધી વેચવા કાકુ પાસે આવેલી હતી. તેની પાસે ચિત્રકવેલની ઉઢાણી હતી, તેને લીધે તેના ઘાડવામાં ધી ખૂટતું નહોતું. તે ઉઢાણી કાકુએ વેચાતી લઈ લીધી. પછી ધીનો મોટો વેપાર કરી ધનવાન થયો.

* વલ્લભીપુરના નાશ વિષે એક દંતકથા એવી ચાલે છે કે એક સાધુને એક કુંભારણ સિવાય આખા નગરમાંથી કોઈ બિલા આપતું નહિ. આથી ક્રોધે બરાઈને તે સાધુએ શાપ દીધો, તેથી તે નગરનો નાશ થયો.

ભાગ ૩જો.

ચાવડા વંશના રાજાઓ.

૧૧. જયશિખર ચાવડો.

વલભી વંશના વખતમાં ગુજરાતમાં કોઈ કોઈ સ્થળે ખીજાં નાનાં રાજ્યો હતાં. એવું એક નાનું રાજ્ય ગુજરાત અને કચ્છની વચ્ચે હાલ જ્યાં ઝીંઝુવાડા નામે ગામ છે તેની પાસે પંચાસર નામે નગરમાં હતું. વલભી વંશનો નાશ થયા પછી તે ચઢતીમાં આવ્યું. ત્યાં ઇ.સ.ના સાતમા સૈકામાં એટલે આજથી લગભગ આસો વર્ષ પર ચાવડા વંશનો જયશિખર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે મહા પરાક્રમી અને શરવીર હતો. તેની પાસે અનેક બહાદુર લડવૈયા હતા. તેનો ખબરો અખૂટ હતો. તેની રાણી રૂપસુંદરી ધણી રૂપાળી હતી, અને પતિવ્રતા ધર્મ પાળતી હતી. તેનો સાજો સુરપાળ અજીત યોદ્ધો હતો, તે તેનો માનીતો સેનાધિપતિ હતો. તેની રૈયત આખા અને સુખી હતી. તે પોતાના રાજાને ધણું આહતી હતી. આથી જય-શિખરની કીર્તિ પરદેશમાં ફેલાઈ રહી હતી.

ગુજરાતમાં જયશિખર રાજ્ય કરતો હતો તે વખતે ગુજરાતની દક્ષિણમાં કચ્છાણુ નામે નગરમાં ખીજું એક મોટું રાજ્ય ચાલુક્ય વંશના રાજા હોતું હતું. તે રાજા પણ મહા તેજસ્વી અને બહાદુર લડવૈયો હતો. તેણે ધણા દેશો જીતીને તાબે કર્યા હતા. વળી તેણે ગુજરાત જીતવાને પણ લક્ષ્મર મોકલ્યું હતું, પણ જયશિખરની બહા-દુરીથી તેની ફાજ હારીને નાસી ગઈ હતી. છતાં તેના સરદારે તેને કહ્યું હતું કે “ અમે ગુજરાત દેશ જીતીને ત્યાંના રાજાને ખંડીઓ બનાવ્યો છે. ” પરંતુ આ વાત અચાનક ઉઘાડી પડી ગઈ.

ભુવડનો દરબાર અને શંકર કવિ—એક સમયે ભુવરાજ પોતાના બાગમાં સભા ભરીને બેઠો હતો. તે સભામાં તેને પુત્ર કરણ, ચંદ વગેરે સામંતો, અને મોટા મોટા કવિઓ મળીને આશરે ૫૦૦ માણસો હતા. સૌ પોતપોતાની ચતુરાઈ બતાવી આનંદ ઉપજાવતા હતા. એવામાં રાજ જયશિખરના દરબારનો રાજકવિ શંકર પોતાની વિદ્યાના બળથી ખીજા રાજદરબારોમાં જીત મેળવતે ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેણે ભુવડને આશીર્વાદ આપ્યો, અને પોતાના બનાવેલી કવિતા ગાઈ સંભળાવી. કવિની ચતુરાઈ જોઈ રાજ ધણો રાજ થયો. આથી તે કોણ છે, ક્યાંથી આવ્યો છે, વગેરે ઘણી વાતો પૂછી શંકરે કહ્યું કે “ હું ગુજરાતનો રાજકવિ છું. ગુજરાત કાચું સોનું પાંતેવો રસાળ અને કળદ્રુપ પ્રદેશ છે. અમારા રાજ્યે પરાક્રમથી જયને પર્વત કર્યો છે, માટે કવિઓએ તેનું નામ જયશિખર પાડ્યું છે. તેનું રાણી રૂપસુંદરી એવી તો ખૂબસુરત છે કે પૃથ્વી પર કોઈ તેની બરાબરી કરી શકે નહિ. રાણીનો બાઈ મુરખાળ બહાદુર થોડો છે. રાજ્ય પોતાની બેન વિમળાને તેની સાથે પરણાવી છે. તે ફાજનો સેનાપતિ છે. ” આ વખાણ સાંભળીને ભુવડ રાજ્યે બહારથી તો ખુબ બતાવી કવિને ભારે શિરપાવ આપી વિદાય કર્યો. પરંતુ હૃદયમાં પરદેશી રાજનાં વખાણ સાંખી શક્યો નહિ. શંકર કવિના કહેવાથી તેના જણવામાં આવ્યું કે ગુજરાત સ્વતંત્ર છે. આથી તેના સરદારોને છુપાવેલી વાત આ રીતે ઉઘાડી પડી ગઈ, એટલે તેમણે પણ તે વાત કબુલ કરી.

ભુવડની પહેલી ચઢાઈ—શંકર કવિને વિદાય કર્યા પછી ભુવરાજ તરતજ પોતાના સરદારોની સલાહ લઈને ગુજરાત પર ચઢાઈ કરવાનું મોટું લક્ષ્ય તૈયાર કરાવ્યું. પોતાના સેનાપતાવતોમાં સૌથી બહાદુર ગણાતા મિહીર નામના પટાવતને ફાજનો ઉપરી ઠરાવી ગુજરાત જીતવા

+ ચંદ દ્વંદ્વ બટ વેદ વીર, સિંહ સિંધુ ગિરિ ધીર;
સામંત ધીમત ધનિવ પદ, ભીમ મહારથી મિહીર.

મોકલ્યો. (ધ. સ. ૬૮૬). તેણે પંચાસર આવતાં રસ્તામાં લૂંટ ચલાવી ધણી ગામડાં ઉજ્જડ કર્યા. રસ્તામાં જતાં આવતાં સ્ત્રી પુરુષોને કેદ કર્યાં, અને તેમની માલમીલકત લઈ લીધી. આથી બિચારી રૈયત ધણી દુઃખી થઈ, અને રાજ જયશિખર પણ આવા સમાચાર સાંભળી દીલગીર થયો. તેણે તરત પોતાના સરદારોને લશ્કર ભેગું કરવાનો હુકમ કર્યો; પરંતુ તે પહેલાં તો તેના શૂરા સરદાર મુરખાને જેમ વાઘ શિકાર પકડવાને ઓચિંતો તૂટી પડે છે તેમ શત્રુના લશ્કર પર છાનામાના ઓચિંતો હુમલો કર્યો, અને એકદમ શત્રુની ફાજને ઘેરી લીધી. પછી તેણે જીવડના ચંદ પટાવત પર હલ્લો કરી તેને સખત ધાયલ કર્યો, અને તેના સૈનિકોને ધાસની પેડે કતલ કરવા માંડ્યા. આથી સૈનિકો અને મિહીર જીવ લઈને નાસી છૂટ્યા.

જીવડની બીજી ચઢાઈ—મિહીર હારીને પાછો આવ્યાની ખબર સાંભળીને જીવડ ચમક્યો અને ધણો ગભરાયો, તોપણ હિંમત હાર્યો નહિ. છ ગાઉ ઉપર પોતાનો પટાવત મિહીર છાવણી નાખીને પડેલો હતો ત્યાં તે સામે ગયો. પોતે મિહીરને ધણીજ ધીરજ આપીને પાછા નાસવાનો પસ્તાવો તળવી દીધો. વળી કહ્યું કે તમારે પાછું હઠવું પડ્યું તેથી લેશમાત્ર ગભરાવું નહિ, કેમકે એ તો જીતની નિશાની છે. તમે જાણો છો કે આપણે હથિઆરથી ધા કરીએ છીએ, ત્યારે પ્રથમ હાથ પાછળ લઈએ છીએ; કારણ કે તેથી તે વધારે જોરથી વાગે છે. વળી હાર ખાઈને નાસી આવેલા પોતાના લશ્કરને જીવડે હિંમત આપી, અને બીજું તાબું નવું લશ્કર પણ એકઠું કર્યું. જીવડ રાજ પોતે લશ્કરનો સેનાધિપતિ બન્યો, અને પંચાસર પર ચઢી આવ્યો. દુશ્મનનું મોટું લશ્કર ધસી આવતું જાણીને જયશિખરે નગરના દરવાજા બંધ કરાવ્યા. આથી જીવડે પંચાસરને ઘેરા લાવ્યો. કેટલુંક લશ્કર લઈને તેણે કોટને ઉગમણે દરવાજો પડાવ નાખ્યો. પટાવત મિહીરે બાકીનું લશ્કર લઈને ઉત્તર તરફનો દરવાજો રોક્યો. જયશિખર પોતાનું લશ્કર લઈ જીવડની સામે લડવા ગયો, અને મુરખા

પોતાના સૈનિકો સાથે મિઠીરની સામો ધસ્યો. કાઠ આગળ આવન દિવસ સુધી લડાઈ ચાલી.

જ્યારે જીવડ થાક્યો, ત્યારે તેણે સુરપાળને ફાડવાની યુક્તિ કરી. સુરપાળને લાંચ આપી પોતાની તરફ લેવા જીવડે મિઠીર પાસે આક્રાંતા દૂધ વડે પત્ર લખાવ્યો. તેમાં લખ્યું કે “ જો તમે તમારા રાજાને તજને અમને મદદ કરશો, તો રાજા જીવડ તમને તમે ધરાશો તેટલું ધન અને ગુજરાતનું અર્ધ રાજ્ય આપશે.” સુરપાળે તે પત્ર કંકુ લગાડીને વાંચ્યો. પછી જવાબ લખ્યો કે “ જો પાણી દૂધ સાથે મળી ગયું છે તે કદી જીવડ પડનાર નથી. અને ત્રણ લોકનું રાજ્ય મળતું હોય તોપણ હું મારા રાજાને તજને શત્રુને મદદ કરવાનો નથી. તમે નીમકહરામ હોવાથી આવી ફાગટ આશા રાખી.” જવાબ વાંચીને જીવડ નિરાશ થયો, તોપણ તેણે હિંમત છોડી નહિ. છેવટે તેણે મરણીઆ થઈ ને એક વખત ફરીને હલ્લો કર્યો. આ વખતે તેણે જયશિખરનું ધણું લશ્કર કાપી નાખ્યું. તેજ વખતે સુરપાળે ધણું પરાક્રમ બતાવી જીવડના ભટ નામના પટાવતને ઠાર માર્યો. તેવામાં જીવડની ફાજે પશ્ચિમ તરફનો કિલ્લો તોડ્યો, અને તે પંચાસરમાં દાખલ થઈ. હવે જયશિખરે જીતની આશા છોડી દીધી.

જ્યારે જયશિખરે જીતની આશા છોડી, ત્યારે તેણે પોતાના સાળા સુરપાળને બોલાવીને કહ્યું, કે “ જો તું મારો વંશ રાખવાને ઇચ્છતો હોય તો તારી બેન ગર્ભવંતી છે તેને કાઠ શહેરમાં કે વનમાં નિર્ભય જગાએ એકદમ મુકી આવ.” સુરપાળ યુધ્ધ છોડીને જવાને ધણોજ નારાજ હતો, તોપણ વખત વિચારીને તે પોતાની બેનને વનમાં લઈ ગયો. તેને વનમાં રહેવાની સારી ગોઠવણ કરી તે રણ-જૂમિ તરફ પાછો વળ્યો, પણ જયશિખરના મરણ પહેલાં તે પહોંચી શક્યો નહિ.

જયશિખરનું મરણ—સુરપાળના વનમાં ગયા પછી પંચાસરમાં મારે યુધ્ધ જામ્યું. તેમાં જયશિખરનાં ધણું માણસો કપાઈ ગયાં. છેવટે

તેની પાસે માત્ર દસ ચોધા રજા હતા, તોપણ તેણે ત્રણ દિવસ સુધી લઠાઈ ચલાવી. આખરે જયશિખર મરણીએ થઈને ભુવડ ઉપર ધસ્યો; અને તેની છાતીમાં લાત મારી, તેથી તે મૂર્છા ખાઈને હેઠે પડ્યો. એવામાં પાછળથી બે મહોએ આવીને તરવાર વડે તેનું માથું કાપી નાખ્યું. એવું કહેવાય છે કે તેનું ધડ ત્રણ દિવસ સુધી ઝૂંજીને પડ્યું. આ પ્રમાણે ગુજરાતનો રાજા જયશિખર મરાયો. મૂર્છામાંથી ભુવડ ઊઠ્યો ત્યારે તેણે જયશિખર પોતાનો શત્રુ હોવા છતાં તેની બહાદુરીનાં ધણું વખાણ કર્યું, અને તેને ધન્યવાદ આપ્યો. વળી તેના મોતની જગાએ ગુર્જરેશ્વર મહાદેવનું દહેઈ બંધાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. પછી ભુવડ નગરમાં પેઠો, અને રાજમહેલનો કબજો લેવા ગયો; પરંતુ તે વખતે રાજમહેલમાંથી પાંચસો દાસીઓ ઉઘાડી તરવારે લડવાને નીકળી પડી. તેમણે ભુવડની ફાજને નગર બહાર હાંકી કાઢી, અને પહેલાં મુડદામાંથી રાજાનું મુઠું ઓળખીને રાજમહેલમાં લઈ આવી. પછી ચિતા ખડકાવીને જયશિખરની બીજી ચાર રાણીઓ તેની સાથે સતી થઈ. કેટલીક દાસીઓ પણ બળી મરી. પછી ભુવડે નગરનો કબજો લીધો, અને તેને જ્યાં બાળ્યો હતો ત્યાં મહાદેવનું દહેઈ બંધાવ્યું. ત્યારપછી ગુજરાત ઉપર પોતાના તરફનો એક સુબો નીમીને ભુવડ પોતાને દેશ ગયો.

૧૨. પટરાણી રૂપસુંદરી.

વનનાં દુષો—ગુજરાતના રાજા જયશિખરની રાણી રાજમહેલમાં મનગમતા વૈભવ ભોગવતી હતી. તેને આ વખતે વનમાં ફળફૂલ ખાઈને દિવસો ગુજારવા પડતા હતા. સુરપાળ રૂપસુંદરીને વનમાં નિર્ભય જગાએ મૂકીને પાછો ફર્યો તે વખતે તેની નણદ વિમળા તેની સાથે હતી, પણ થોડા વખતમાં તે કેદ પકડાઈ, તેથી રાણી એકલી પડી. હવે તેને ધીરજ આપનાર કોઈ સગું રહ્યું નહિ. વનમાં તેનું પાલનપોષણ વનનાં બીલ બીલડીઓ કરતાં હતાં. બીલડીઓ તેને વનમાંથી ફળફૂલ ખાવાને

લાવી આપતી. આથી ગુજરાનની પીડા તો દૂર થઈ; પરંતુ જીવડના માણસો તેને શોધવાને વારંવાર ચોતરફ ફરતા હતા, એ મોટું દુઃખ હતું. તેમાંથી બચવાને તેને ગુપ્ત સ્થળે સંતાઈ જવું પડતું હતું. આ કામમાં પણ બીલ લોકો મદદ આપતા હતા. એક વખત તો તેમણે તેને એક ઝાડના પોલાણમાં સંતાડી દીધી હતી. તે વખતે જીવડના માણસો તે ઝાડ પાસે આવીને ઉભા હતા. રાણી આ વખતે પોલાણમાં પકડાઈ જવાના ડરથી થરથર ધ્રુજતી હતી, પરંતુ પ્રભુએ તેને બચાવી. શોધમાં આવેલા માણસોની દૃષ્ટિ તે તરફ ગઈ નહિ, તેથી તેઓ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા હતા.

વનરાજનો જન્મ—મનુષ્યના બધા દહાડા એક સરખા જતા નથી. એ નિયમ પ્રમાણે રાણીના દુઃખના દિવસોનો પણ અંત આવ્યો. વૈશાખ સદ્દ પુનમને દિવસે સૂર્યોદય વખતે રાણીને પેટે એક સુંદર બાળકનો જન્મ થયો. આથી રાજની ધારણા પાર પડી, અને રાણીને દુઃખમાં ધીરજ મળી. રાજપુત્રનો જન્મ વનમાં થયો તેથી તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું. નાનપણમાં લાડમાં તેને વનુભા કહીને બોલાવતા હતા. પોતાનાં સુખ કે દુઃખની દરકાર નહિ કરતાં રાણી હોંસે હોંસે પુત્રનું જતન કરતી હતી. જે પુત્ર રાજમહેલમાં પાંચામાં જૂલતો હોત તે આ સ્થળે ઝાડની ડાળીએ લટકાવેલી લુગડાની ઝાળીમાં જૂલતો હતો! તેવામાં શીલગુણસરિ નામના એક જૈન સાધુ ત્યાં થઈને જતા હતા. તેમની નજર તે ઝાળી ઉપર પડી. નિહાળીને જોતાં તેમને રાજવંશી કુંવર જણાયો. વધારે તપાસ કરતાં તેમને માલમ પડ્યું કે એ તો રાજ જયશિખરનો કુંવર છે. વળી રાણીને પણ જતીએ ઝાળખી, તેથી તે તેમને પોતાને અપાસરે લઈ ગયા. ત્યાં તેમણે બંનેની સારી બરદાસ કરી. રાણીને પુત્ર જન્મ્યાના સમાચાર સાંભળીને મુરબાળ પણ તેમને શોધતો શોધતો આવી મળ્યો હતો.

વપરાણાં દેખાતી ઓ વનરાજને શ્રીમદ્ગુણમૂર્તિના મેળાપ.

૧૩. વનરાજ ચાવડો.

બાળપણની રમતો—ગુજરાતના રાજ જયશિખરની ઇચ્છા પૂર્ણ કરનાર આ રાજકુંવર જૈન સાધુ શીલગુણસૂરિના અપાસરામાં ઉછર્યા હતા. ‘પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાય.’ એ કહેવત પ્રમાણે તેનામાં નાનપણથીજ રાજ તરીકેનાં કેટલાંક લક્ષણ નજરે પડતાં હતાં. આઠેક વર્ષનો થયો ત્યારે સાધુએ અપાસરામાં ઉદ્દરો નુકસાન ન કરે તે સંભાળવાનું કામ તેને સોંપ્યું. બાળક વનુભાએ જે જે ઉદ્દરો હાથમાં આવ્યા તેમને પછાડીને મારી નાખ્યા. આથી જતીએ તે કામ કરાવવાનું બંધ કર્યું.

વળી હોળીના તહેવારોમાં પોતાના મહોલ્લાના છોકરાઓને એકઠા કરી તે તેમનો આગેવાન થતો, અને બીજા ફળીઆનાં છોકરાં સાથે લડવા જતો, અને તેમને હરાવતો. તેની આવી વર્તણૂક જોઈને તેની માને અતિશય ચિંતા થતી. એવે પ્રસંગે સાધુ રાણીને કહેતા, કે એ તો રાજકુંવરનાં લક્ષણ છે. તમારે લેશમાત્ર પણ ચિંતા રાખવી નહિ. આટલી બધી હિંમતવાળો છે, માટેજ આપણે આશા રાખીશું કે તે તેના પિતાનું રાજ્ય પાછું મેળવશે.

કેળવણી—જુના વખતમાં તરવાર, ભાક્ષો, તીરકામદું, વગેરે હથિઆરો લડાઈમાં વપરાતાં હતાં. વનરાજ પોતાના મામા સુરપાળની મદદથી તે હથિઆરો સારી રીતે વાપરતાં શીખ્યો હતો. જયશિખરના મરણ પછી સુરપાળ +બહારવટે ફરતો હતો, તેથી પોતાના મામા પાસેથી કેળવણી લીધા પછી તે પણ નાની ઉંમરથી બહારવટું કરવા લાગ્યો.

વનરાજે મેળવેલી લૂંટ—જુવડ રાજ્યએ ગુજરાતની ઉપજ પોતાની કુંવરી મીનલદેવીને આપી હતી. એ કુંવરીની વતી વહીવટ કરનાર અમલદારે છ માસમાં ચોવીસ લાખ સોનૈયા અને ચાર હજાર ઘોડા એ પ્રમાણે પુષ્કળ દ્રવ્ય એકઠું કર્યું હતું. એ દ્રવ્ય લઈને કુંવરી-

+ રાજનો કોઈ ભાયાત પોતાની ભગીર પાછી મેળવવાને રાજ્યમાં ચોરી, લૂંટફાટ, વગેરે કરે તેને બહારવટું કહે છે, અને તેણે કામ કરનાર બહારવટીઓ કહેવાય છે.

નાં માણસો જતાં હતાં. તેમના પર હુમલો કરીને વનરાજે તમામ દ્રવ્ય લઈ લીધું, અને માણસોને મારી નાખ્યા. આ બનાવથી ભુવડ સાથે જુનું વેર હતું તે તાણું થયું. તેનાથી બચવાને વનરાજને એક વર્ષ સુધી જંગલમાં છુપાઈ રહેવું પડ્યું. તે દરમિયાન તેણે જોરાવર ક્રોધ ભેગી કરી.

વનરાજ ગુજરાતનો રાજા થયો—વનરાજ પાસે ભારે લશ્કર ભેગું થયું, એટલે તેણે ગુજરાતમાંથી ભુવડના અધિકારીઓને હાંકી કાઢ્યા, અને તેમને ઠેકાણે પોતાના અમલદારો નીમ્યા. પછી સરસ્વતી નદીને તીરે એક નવું શહેર વસાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી. આ નવા શહેરનું નામ પોતાના મિત્ર અણહીલ ભરવાડના નામ પરથી અણહીલપુર પાટણ પાડ્યું.

રાજગાદીએ બેસતી વખતે આપેલા વચન પ્રમાણે તેણે શ્રીદેવી પાસે ભાગિનીતિલક કરાવ્યું, અને તેને સાત ગામ બક્ષીસ કર્યા. ત્યાંપા વાણીઆને મુખ્ય પધાન બનાવ્યો. આ વખતે વનરાજ પોતાના બાળ-પણના રક્ષક અને પાલક ઠેન સાધુ શીલગુણસરિને પણ વીસરી ગયો નહોતો. પંચાસરમાં પારસનાથની જે મૂર્તિની તે પૂજા કરતો હતો, તે વનરાજે અણહીલપુરમાં આણી. અહીં તેણે એક દેવળ બંધાવી તેમાં તેની પ્રતિષ્ઠા કરી તેનું નામ ‘ પંચાસરા પારસનાથ ’ પાડ્યું. આ પારસનાથની મૂર્તિ સાથે વનરાજે પોતાની મૂર્તિ મુકાવેલી છે. તે હજી પણ પાટણમાં એ દેવળમાં કાયમ છે.

વનરાજ ૫૦ વર્ષની ઉંમરે ગાદીએ બેઠો હતો, અને ૬૦ વર્ષ રાજ્ય ભોગવીને ૧૧૦ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો.

શ્રીદેવી—વનરાજ એક વખતે રાતે કોઈ એક શેઠના ઘરમાં ચોરી કરવા પેઠો હતો. ત્યાં ચોરીની ચીજોની તપાસ કરતાં પ્રથમજ દહોના ગોરસામાં તેનો હાથ પડ્યો. આથી અપશુકન થયા જાણીને તે થોડુંક દહો ખાઈને બીજી સર્વે વસ્તુઓ લેવાની પડતી મૂકીને જતો રહ્યો. પ્રાતઃકાળે તે શેઠની પુત્રી શ્રીદેવીએ ગોરસામાં પડેલી

વનમાં વનરાજ અને ચાંપાનો મેળાપ.

હાથની રેખાઓ જોઈને વિચાર કર્યો, કે “ આ કોઈ મોટા ભાગ્ય-
શાળી પુરુષ હોવો જોઈએ. તે મારા ભાઈ સમાન છે. એનાં દર્શન
કર્યાં સિવાય હું ભોજન કરીશ નહિ. ” વનરાજને આ પ્રતિજ્ઞાની
ખચર પડી, તેથી તે બીજી રાતે શુભ રીતે તેને મળ્યો. શ્રીદેવીએ
તેને ભોજન કરાવ્યું, અને બીજી પરાણાચાકરી કરી. આથી વનરાજે
પ્રસન્ન થઈને તેને વચન આપ્યું કે “ રાજ્યાભિષેક વખતે હું તારી પાસે
ભગિનીતિલક કરાવીશ. ” આ વચન તેણે બરાબર રીતે પાળ્યું હતું.

ચાંપો—ચાંપો જાતે વાણીઓ હતા, અને તે ધીનાં વેપાર કરતા
હતા. વળી તે બાણુ મારવાની વિદ્યામાં ધણેજ કુશળ હતા. એક
વખતે એવું બન્યું કે વનરાજ જમરા બેઠો ત્યારે ઘરમાં ધી નાંદ
હોવાથી તેની માએ લુપ્ત ખાવાને પીરસ્યું. વનરાજે ધી માગ્યું, ત્યારે
તેણે કહ્યું કે ઘરમાં નથી. તું લાવે તો આપું. આથી વનરાજ માણા
પરથી જાડી ગયો, અને તેના બે સોમતીઓને સાથે લઈને કોઈ ધીના
વેપારીને લૂંટવાના વિચારથી નીકળી પડ્યો. આ વખતે ચાંપો ધીનું
કુલું લઈને આવતો હતો, તેને લૂંટવાને રોક્યો. ચાંપાએ એકદમ
ગુસ્સો કરી પોતાની પાસેનાં પાંચ બાણુમાંથી બે બાણુ જમીન પર
ફેંકી દીધાં. આથી આશ્ચર્ય પામીને વનરાજે તેને તેમ કરવાનું કારણ
પૂછ્યું. તેણે હિંમતથી જવાબ આપ્યો, કે “ તમે ત્રણ જણ છો એટલે
ત્રણ બાણુ બસ છે. ” તેના આવા જવાબથી વનરાજ વધારે આશ્ચર્ય
પામ્યો, અને તેને તેની બાણુ મારવાની કળા બતાવવા કહ્યું, જે તેણે
બતાવી. આથી વનરાજ પ્રસન્ન થયો, અને તેની સાથે મિત્રતા કરીને
તેને પોતાની પાસે રાખ્યો. વળી વચન આપ્યું કે “ જ્યારે હું રાજ્ય
થઈશ, ત્યારે તને મુખ્ય પ્રધાન બનાવીશ. ” આ વચન પણ
તેણે પાળ્યું હતું.

ચણુહીલ—વનરાજ બહાદુર અને ઉદાર દીલનો હોવાથી તેને
ઘણા મિત્રો આવી મળ્યા હતા. તેઓમાં એક ચણુહીલ નામનો ભર-
વાડ હતો. તેણે વનરાજને ઘણી મદદ કરી હતી. તીરકામણ વગેરે
હથિઆરો તે તેને લાવી આપતો, અને શિકાર કરવા પોતાની સાથે
જંગલમાં તેડી જતો. વળી સંકટને વખતે જંગલમાં સંતાઈ રહેવાની

જગાઓ અને ગુપ્ત રસ્તાઓ પણ તેણે બતાવ્યાં હતાં. આ વખતે સુરપાળ મરણ પામ્યો હતો, પણ તેના આ નવા મિત્રોની મદદથી તેની ખોટ જણાઈ નહિ. વનરાજે આ મિત્રોની મદદથી એક નાતું પણ બહાદુર લશ્કર ભેગું કર્યું હતું. આ ભરવાડના નામ પરથીજ વનરાજે પોતે વસાવેલા શહેરનું નામ અણહીલપુર પાટણ રાખ્યું હતું.

૧૪. ન્યાયી યોગરાજ.

વનરાજ પછી તેનો કુંવર યોગરાજ ગુજરાતનો રાજા થયો. તેણે પોતાના બાપ પાસેથી મળેલા રાજ્યમાં વધારો કર્યો, અને રાજ્યની ઉપજ પણ વધારી. તે યુદ્ધકળામાં પ્રવીણ હતો, અને તીર મારવામાં કુશળ હતો. વળી તે એટલું સાફ બણેલો હતો કે તેણે એક ગ્રંથ બનાવ્યો હતો.

અદલ ઇન્સાફ—આ રાજાના વખતમાં કાઠિઆવાડમાં આવેલા પ્રભાસપટ્ટણ ખંદેરે કેટલાંક પરદેશી વહાણ આબ્યાં હતાં. તેમાં વેપારનો કીમતી માલ ભરેલો હતો. આ વહાણો લૂંટવાને રાજપુત ક્ષેત્રના પોતાના બાપને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે ચેકખી ના કહી. રાજાએ મનાઈ કરેલી છતાં યુવરાજ ક્ષેત્રના તે વહાણો પર હલ્લો કરીને તેમાંનો માલ લૂંટી લીધો. આ વાત સાંભળીને રાજાને ધણો ખેદ થયો. તેણે ક્ષેત્રના અને તેની સાથે એ કામમાં સામેલ રહેલા તેના બાઈઓને સખત ઠપકો આપ્યો. વળી કહ્યું કે “ મેં કરેલી બધી મહેનત તમે ધૂળ મેળવી છે. આપણા પૂર્વજોએ આવાં કામ કરેલાં હોવાથી બીજા દેશોએ તેમને ચોર ગણીને ધિક્કારી કાઢ્યા છે. આપણા પૂર્વજોનું આ કલંક મેં ધોઈ નાખવા માંડ્યું હતું, પરંતુ તમારા લોભથી તે પાછું તાળું થયું છે.” કુંવરેને આ પ્રમાણે ઠપકો આપી પેલા વેપારીઓને તેમનો માલ પાછો અપાવ્યો.

એવું કહેવાય છે કે પરદેશમાં પોતાની અપકીર્તિ થએલી જાણીને તે ચિતા ખડકાવી બળી મુક્યો હતો.

૧૫. સામંતસિંહ.

સોલંકી રાજકુમારોનું પાટણમાં આવવું—યોગરાજ પછી આવડા વંશની ગાદીએ ચાર રાજઓ થયા. તેમના વખતમાં જાણવા લાયક બનાવો બન્યા નથી. એથો રાજ સામંતસિંહનો પિતા રત્નાદિત્ય હતો. તેના વખતમાં જયશિખરને હરાવનાર જીવડ રાજના વંશના જીવનાદિત્ય રાજના ત્રણ કુંવરો રાજ, બીજ, અને દંડકને નસીબથોગે પોતાના પિતાની રાજગાદી છોડીને સાધુના વેશમાં પરદેશમાં નીકળવું પડ્યું હતું. તેઓ શિવભક્ત હોવાથી સોમનાથ મહાદેવની જાત્રા કરવા ગયા હતા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં પાટણમાં આવી પહોંચ્યા હતા. આ વખતે સામંતસિંહ યુવરાજ હતો.

મૂળરાજનો જન્મ—એક સમયે યુવરાજ સામંતસિંહનો નોકર ઘોડી ફેરવવાને ગામ બહાર ગયો હતો. ત્યાં રાજ, બીજ, અને દંડકનો ભગવો વેશ જોઈને ઘોડી બડકી, અને ચારે પગે ફૂટી. સ્વારે ઘોડીને ચાણુક મારી, એટલે બીજ જે અશ્વવિદ્યા સારી રીતે જાણતો હતો તે બોલી બઠ્યો. બાઈ, તે ઘોડીને ચાણુક મારીને ઘણું ખરાબ કામ કર્યું છે. તેના પેટમાં પંચકલ્યાણી+ વછેરો છે, તેની ડાબી આંખ તારી ચાણુકના મારથી ફૂટી ગઈ છે! સ્વારે આ વાત ઘેર જઈને સામંતસિંહને કહી. તે નવાઈ પામી બોલ્યો, કે જો એ વાત ખરી પડશે તો હું બીજને મારી બેન લીલાદેવી પરણાવીશ. તેણે રાજ, બીજ, અને દંડકને પાટણમાં રાખ્યા. સમય પુરો થતાં કહેવા પ્રમાણે ઘોડીને ડાબી આંખ ફૂટેલો પંચકલ્યાણી વછેરો અવતર્યો.

સામંતસિંહ વચન પ્રમાણે પોતાની બેન લીલાદેવીને બીજ સાથે પરણાવવાને તૈયાર થયો. બીજ એક આંખે કાણો હોવાથી તેણે પોતેજ પોતાના મોઢા બાઈ રાજ સાથે લીલાદેવીને પરણાવવાની ઇચ્છા જણાવી. આથી લીલાદેવીનું રાજ સાથે લગ્ન થયું. વખત જતાં લીલાદેવીને ગર્ભ રહ્યો, પરંતુ બાળકના જન્મ વખતે તે મરણ પચારીએ પડી. તેની જીવવાની આશા છોડી, એટલે શસ્ત્રવૈદોએ

+ ચારે પગે અને કપાળે ઘોળા વાગે હોય, તેને પંચકલ્યાણી કહે છે.

તેનું પેટ ચીરીને બાળકને કાઢી લીધો, તેથી તે બચી ગયો. તેનું નામ મૂળરાજ પાડ્યું.

લાખાને હાથે રાજનું મરણ—મૂળરાજ થોડો મોટો થયો એટલે તેને લઈને રાજ અને છીજ જુદા જુદા દેશમાં ફરવા લાગ્યા. તેઓ ફરતા ફરતા કચ્છના રાજ લાખા કુલાણીના દરબારમાં જઈ ચઢ્યા. ત્યાં લાખાએ પોતાની બેનને રાજ સાથે પરણાવી. કેટલોક સમય ગયા પછી એક વખત લાખો અને રાજ કુળની મોટાઈની તકરારમાં લડી પડ્યા. તેમાં લાખાએ રાજને મારી નાખ્યો. લાખાની બેન પોતાના ઘણી પાછળ સતી થઈ. પછી છીજ પોતાના બત્રીજ મૂળરાજને લઈને પાટણમાં આવી રહ્યો. તે વખતે તેની ઉંમર ૧૧ વર્ષની હતી.

મામાની ગાદી પર ભાણેજ રાજ—મૂળરાજ નાનપણથીજ ચતુર હતો. પોતાના મામાને ત્યાં રહીને તે સારી રીતે બણીને હોશિયાર થયો. મોસાળમાં તેને બધા ભાણુબા કહીને બોલાવતા. તેનો મામા સામંતસિંહ આળસુ, દારૂડીઓ, અને જુલમી હતો, તેથી પ્રજા તેનાથી કંટાળી ગઈ હતી. રાજને નામે અધિકારીઓ જુલમ કરતા, પણ કંઈ ફરિયાદ સાંભળતું નહિ. આ દારણુથી ભાણુબાએ ઉંમર લાયક થતાં રાજદારબારમાં માયું મારવા માંડ્યું. આ વાત અધિકારીઓને ગમી નહિ, પણ તેથી પ્રજા સુખી થઈ. ધીમે ધીમે તેણે રાજસત્તા પોતાના હાથમાં લઈને ઘણા દેશો જીતીને મામાનું રાજ્ય વધાર્યું. મામાએ ભાણેજના પરાક્રમથી ખૂશ થઈને દારૂની ઘેનમાં અનેક વખત મૂળરાજને રાજ્ય સોંપ્યું હતું, અને ઘેન ઉતરતાં પાછું લીધું હતું. ત્યારપછી એક વખત તો દારૂ પીને ચકચુર બનેલા મામાએ રાજસભા બોલાવીને મૂળરાજને રાજ્યાભિષેક કર્યો. ઘેન ઉતર્યા પછી તેને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકવા માંડ્યો. આ વખતે સામા થઈને તેણે મામાને અને મોસાળપક્ષમાંથી ગાદીનો દાવો કરનાર સર્વને મારી નાખ્યા. પછી પોતે નિર્ભયપણે ગુજરાતનો રાજ થયો. આ રીતે આવડા વંશનું રાજ્ય સોલંકી વંશમાં ગયું.

ભાગ ૪થો.

સોલંકી વંશના રાજ્યો.

૧૬. મૂળરાજ પહેલો.

આજથી લગભગ હજાર વરસ પહેલાં ચાવડા વંશના છેલ્લા રાજા સામંતસિંહ પાસેથી તેના ભાણેજ મૂળરાજે ગુજરાતનું રાજ્ય લઈ લીધું. તે સોલંકી કે ચાલુક્ય વંશનો હોવાથી તેના વંશના રાજ્યો સોલંકી વંશના કહેવાયા. રાજની લગામ પોતાના હાથમાં આવતાં મોસાળપક્ષમાંથી ગાદીનો દાવો કરનાર સર્વને તેણે મારી નાખ્યા. પછી શાન્તિમાં રાજ્ય કરવા ધાર્યું હતું, પરંતુ તેની એ ધારણા પાર પડી નહિ.

અજમેર અને તૈલંગણના રાજાની ચઢાઈઓ—મૂળરાજ વગર હકે ગાદીએ બેઠો છે એમ જાણીને તેનું રાજ્ય પડાવી લેવાને ઉત્તરેથી અજમેરનો રાજા અને દક્ષિણેથી તૈલંગણના રાજા તૈવપનો સરદાર ખારપ એ બંને સાથે ચઢી આવ્યા. બંને શત્રુની સામા થઈ શકાશે નહિ એમ ધારી મૂળરાજ પોતાના પ્રધાનોની સલાહથી કચ્છના નાકા પર આવેલા કંચકોટના કિલ્લામાં બરાઈ બેઠો. તેનું ધારવું એવું હતું કે હાલ ચોમાસાનો વખત છે, તેથી અજમેરનો રાજા લડાઈનાં પૂરતાં સાધન મેળવી શકશે નહિ. આથી કંટાળીને તે એની મેળે પાછો જશે. પછી ખારપ એકલાને હરાવી શકાશે.

અજમેરનો રાજા મૂળરાજની ધારણા પ્રમાણે પાછો ગયો નહિ. તેણે જ્યાં મુકામ કર્યો હતો ત્યાંજ તે આખું ચોમાસું રહ્યો, અને નવરાત્રના તહેવારો પણ ત્યાંજ કર્યા. આથી મૂળરાજે પોતાના સામંતોને બારે ઇનામો આપી લડાઈ માટે તૈયારી કરી. પછી મૂળરાજ

હાથી ઉપર બેસીને એકલો અજમેરના રાજાની છાવણીમાં ગયો, અને રાજાની સમક્ષ જઈ ઉભો. દારપાળે ખજર આપી કે એ મૂળરાજ છે. અજમેરનો રાજા આથી ગભરાયો અને પૂછ્યું, તમેજ મૂળરાજ કે ? મૂળરાજે જવાબ આપ્યો, કે “ મારી સાથે યુદ્ધ કરે તેવા વીર પુરુષને હું શોધતો હતો પણ તેટલામાં તમે આવી પહોંચ્યા છો, તેથી મને અતિશય આનંદ થયો છે. જે તમે વીર પુરુષ હો તો હું ખારાની સાથે લડાઈ કરું ત્યારે તમે કાયર નરની પેઠે મારી પીઠ પાછળથી હલ્લો કરતા નહિ. ” એટલું કહી મૂળરાજ ઉઘાડી તલવાર સાથે હાથી પર બેસી પાછો ફર્યો. મૂળરાજની આવી હિંમત જોઈને અજમેરનો રાજા લડવા વગરજ આખરબેર પાછો ગયો. પછી સામંતો સાથે તેણે ખારા ઉપર હુમલો કર્યો, અને તેને હરાવીને માર્યો. વળી તેના ૧૮ હાથી અને ૧૦,૦૦૦ ઘોડા લઈ લીધા. આથી તેનું લશ્કર પોતાના દેશ તરફ જવ લઈને નાસી ગયું.

અહરિપુને તાબે કર્યો—અહરિપુ એ સોરઠ હાલ જેને કાઠિઆવાડ કહે છે ત્યાંના રાજા હતો. તે પ્રભાસપટ્ટણની જત્રાએ જનારા જત્રાણુઓને લૂંટતો હતો. મૂળરાજે જત્રાણુઓનું દુઃખ મટાડવાને તેને વશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી તેણે આયુ, મારવાડ, અને કાશીના રાજાઓને લશ્કર લઈને પોતાની મદદે બોલાવ્યા. આથી તેની પાસે ઘણું લશ્કર ભેળું થયું. આવા બારે લશ્કર સાથે તેણે સોરઠ પર ચઢાઈ કરી. અહરિપુની મદદમાં કચ્છનો રાજા લાખો, સિંધનો રાજા, અને સોરઠના ખીજા ખંડીઆ રાજાઓ પોતાના લશ્કર સાથે આવી પહોંચ્યા હતા, તેથી તેની પાસે પણ લશ્કરનો સારો જમાવ થયો હતો. અને લશ્કરો વચ્ચે આડકોટ આગળ બારે યુદ્ધ થયું. અહરિપુ યુદ્ધમાં હાર્યો અને કેદ પકડાયો. પોતાના મિત્રને પકડાએલો જોઈને લાખો ક્રોધથી શત્રુના લશ્કરમાં ધસ્યો, પણ તેમાં તે મરાયો. અહરિપુની સ્ત્રીએ શરણે આવી જીવતદાન માગવાથી અહરિપુ બચ્યો, અને ખંડણી બરવાની શરતે તેને તેનું રાજ્ય પાછું સોંપ્યું.

રિપુની સ્ત્રીની પ્રાર્થનાથી મૂળગાજી અંકરિપુત્રે જીવતદાન આપી અનાથેશ્વરી મોટાઈ.

આથી મૂળરાજ સોરઠ અને કચ્છનો રાજ થયો, અને બીજું કામ એ થયું કે લાખાએ પોતાના બાપ રાજને મારી નાખ્યો હતો તેનું વેર પણ લેવાયું. ત્યારપછી તે સોમનાથ ગયો, અને પવિત્ર સોમનાથ મહાદેવનું પૂજન કરી શત્રુ પાસેથી મળેલી લૂંટ તથા ૧૦૮ હાથી લઈને અણહીલપુર પાછો આવ્યો.

લાટ+ દેશ ઉપર ચઢાઈ—મૂળરાજે ગ્રહરિપુ તથા લાખાનાં રાજ્ય ઉપર સત્તા બેસાડી. આથી ગુજરાતની બહારના બીજા ઘણા રાજાઓ તેને નમતા આવ્યા, અને તેઓએ તેને બેટો મોકલવા માંડી. કોઈ રાજાએ રથ, તો કોઈએ ઘોડા મોકલ્યા હતા. વળી કોઈએ સોનું તો કોઈએ રત્ન, અને કોઈએ કસ્તૂરી મોકલ્યાં હતાં. લાટ દેશના રાજાએ એક હાથી મોકલ્યો હતો. આ સર્વ બેટો એક દિવસે રાજાને બતાવવામાં આવી. તે જોઈને તે ઘણો ખુશી થયો. છેવટે લાટ દેશના રાજાએ મોકલેલો ઉગ્ર હાથી બતાવવામાં આવ્યો, પરંતુ તેને નિહાળતાંજ હાથીની પરીક્ષા કરવામાં પ્રવીણ પાટવી કુમાર ચામુંડે તેને ખોડવાળો જણાવ્યો. વળી તેણે કહ્યું કે ‘જેની પાસે એ હાથી હોય તેનો એ નાશ કરાવે.’ આથી રાજાએ તે હાથીને લાટ દેશ પાછો મોકલાવ્યો, અને લાટ દેશના રાજા ઉપર તેણે ઘણો ક્રોધ કર્યો. પછી તેને સજા કરવાને મૂળરાજે પોતાના પાટવી કુંવર ચામુંડેને લશ્કર આપી આગળ મોકલ્યો, અને પાછળથી પોતે પણ ગયો. રસ્તામાં તેને ખબર મળી કે ચામુંડે લાટશને હરાવીને માર્યો છે, તેથી રાજા ખુશ થયો. પછી તેઓ બંને રાજધાની તરફ પાછા ફર્યા.

રુદ્રમાળ—મૂળરાજે પોતાના મામા તથા બીજાં સગાંવહાલાંને વિના અપરાધે મારી નાખ્યાં હતાં, તેથી ઘડપણમાં તેને ઘણાજ પસ્તાવો થતો હતો. પોતે કરેલાં પાપમાંથી મુક્ત થવાને તેણે ઘણાં ધર્મનાં સ્થાનક બંધાવવાં શરૂ કર્યાં હતાં. સિદ્ધપુરમાં તેણે સરસ્વતી નદીને તીરે મહાદેવનું ઘણું મોટું દેવાલય બંધાવ્યું હતું તેને રુદ્રમાળ કહે છે.

+ મહી અને નર્મદા નદીની વચ્ચેના પ્રદેશને તે વખતે લાટ દેશ કહેતા.

ન્યારે એ બંધાવ્યું ત્યારે સાત માળનું ઉંચું, તદ્દન પત્થરથી બાંધેલું, અને ઉંચી જાતની કારીગરીવાળું હતું. હજારો બ્રાહ્મણો તે દેવાલયમાં બેસી નિરંતર પાઠપૂજા કરતા, અને બ્રહ્મભોજન થયા કરતાં. રાજગાદી છોડ્યા પછી મરતાં સુધી મૂળરાજે અહીંજ પ્રભુભક્તિમાં પોતાનો વખત કાઢ્યો હતો. હાલમાં તો આ મહા દેવાલયની નિશાની તરીકે ચારેક થાંભલા અને બેએક કમાન ખંડેર હાલતમાં નજરે પડે છે, તે પણ પડુ પડુ થઈ રહ્યાં છે. તેમને ટકાવી રાખવાને સરકારે લોઢાના પાટા જડી દીધેલા છે. તેની આ સ્થિતિ પણ તેની અસલની મોટાઈની સાક્ષી પૂરે છે.

ધર્મદાન—વૃદ્ધાવસ્થામાં મૂળરાજ પોતાનો ઘણોખરો વખત સિદ્ધપુરમાંજ ગાળતો હતો. અહીં રહીને તેણે બ્રાહ્મણોને ઘણાં દાન કર્યાં. તેણે પરદેશથી ઘણા બ્રાહ્મણોને તેડાવી સિદ્ધપુરમાં રાખ્યા હતા. ઉત્તરે કુરુક્ષેત્રથી આવેલા બ્રાહ્મણો ઐદિચ્ય, કનોજથી આવેલા કનોજીઆ, અને બંગાળના ગૌડ પ્રાન્તમાંથી આવેલા તે શ્રીગોડ કહેવાયા. રાજ્યએ ઐદિચ્ય બ્રાહ્મણોને સિદ્ધપુર, શ્રીગોડ બ્રાહ્મણોને ખંભાત, અને બીજા બ્રાહ્મણોને સિહોર, એ ગામો દાનમાં આપ્યાં હતાં.

૧૭. લીમદેવ પહેલો અથવા લીમ બાણાવળી.

મળરાજ પછી ગુજરાતની ગાદીએ ત્રણ રાજા થયા, પરંતુ તેમના વખતમાં કંઈ જાણવા લાયક બનાવો બન્યા નથી. તેમના પછી નાગરાજનો કુંવર લીમ રાજા થયો. તેની પહેલાં થઈ ગયેલા રાજ્યો કરતાં લીમ વધારે બળવાન અને પરાક્રમી હતો. રાજની લગામ હાથમાં આવતાંજ તેણે પ્રથમ ચોર તથા લુંટારા લોકોને યુક્તિથી પકડી કાઢી કેદ કર્યા, અને રાજ્યમાં શાન્તિ ફેલાવી. આથી તમામ પ્રજા તેનાં વખાણુ કરવા લાગી.

સોમનાથ મહાદેવ—હાલમાં કાઠિઆવાડની દક્ષિણે પ્રભાસ-પાટણ નામે શહેરમાં સોમનાથ મહાદેવનું એક નાનું દેવાલય છે. તે

દેવાલયની આજુબાજુનાં ખંડેર પરથી જળાય છે કે ત્યાં અગાઉ ધણું મોટું અને પ્રાચીન દેવાલય હતું. આ દેવળનું ઉચું શિખર આકાશમાં ડોકીમાં કરતું હતું, તેના ઉપરના સોનાના કળશ ઝળહળી રહ્યા હતા, અને ભગવી ધ્વજ ફરફર ઊડતી હતી. દેવળને સીસાર્થી જડેલા સાગના છપ્પન થાંભલા હતા. મૂર્તિ એક અંધારા ઓરડામાં હતી. મૂર્તિની ઉંચાઈ પાંચ હાથ અને નેને ફરતો ઘેરાવો ત્રણ હાથ હતો. આટલી તો બહાર દેખાતી હતી, પરંતુ એ સિવાય બે હાથ જમીનમાં દાટેલી હતી. મૂર્તિની પાસે ૨૦૦ મણ સોનાની સાંકળ લટકાવેલી હતી, અને એ સાંકળને નાની મોટી ઘંટડીઓ લટકાવેલી હતી. દરવાજે સુખડનાં સુંદર કારીગરીવાળાં કમાડ હતાં.

દરેક ગ્રહણના દિવસે લગભગ એક લાખ હિન્દુઓ જત્રાથે ભેગા થતા હતા, અને હિન્દની કીમતી ચીજો મહાદેવને ભેટ ધરતા. આથી દેવાલયમાં ઘણાં મૂલ્યવાન અને પાણીદાર રત્નો એકઠાં થયાં હતાં. વળી એવું કહેવાય છે કે ૧૨૦૦ માઇલ દૂર આવેલી પવિત્ર ગંગા નદીનું જળ સોમનાથ મહાદેવની મૂર્તિને સ્નાન કરાવવાને દર રોજ લાવવામાં આવતું. હજારો બ્રાહ્મણો મહાદેવની પૂજા કરતા, અને જત્રાળુઓને પૂજા કરાવતા. જત્રાળુઓની હજમત કરવાને ત્રણસેં તો હજમો કામે વળગતા. દેવળને દરવાજે સાડીત્રણસો ગવૈયા ગાવાને બેસતા, અને તે બધાને દર રોજ નક્કી કરેલો પગાર મળતો. આ પ્રમાણે સોમનાથ મહાદેવની જહોજલાલી હતી. તે દેવળનો મહંમૂદ ગીજનીએ લીમદેવ રાજના વખતમાં નાશ કર્યો.

મહંમૂદ ગીજની—ગુજરાતમાં જે વખતે લીમદેવ રાજ્ય કરતો હતો, તે વખતે હિન્દની વાયવ્ય કોણમાં આવેલા અફઘાનિસ્તાન દેશમાં મહંમૂદ ગીજની નામે સુલતાન રાજ્ય કરતો હતો. તે જ્યારે નાનો હતો ત્યારે હિન્દનો કીમતી માલ વેપારીઓ ઊંટ પર લાદીને તેના દેશમાં થઈને પરદેશમાં લઈ જતા. આ વેપારીઓ સાથે તે વાતો કરતો. તેઓ તેને હિન્દનાં મોટાં શહેરો અને દોલતથી

બરેલાં દેવાલયો વિષેની તમામ હકીકત કહેતા. તે વખતે તે કહેતો કે
 “ જ્યારે હું સુલતાન થઈશ ત્યારે આ બધી દોલત અને તમામ
 કીમતી ચીજો ગીજનીમાં લાવીશ. ” ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે તે સુલતાન
 થયો, એટલે તેણે જેમ કહ્યું હતું તેમ કરવાનું શરૂ કર્યું. તેણે ઉત્તર
 હિન્દ ઉપર નાની મોટી અનેક સંવારીઓ કરીને દેવાલયો તોડ્યાં,
 મૂર્તિઓ ભાગી, અને અઢળક દ્રવ્ય ગીજનીમાં લઈ ગયો.

સોમનાથ ઉપર ચઢાઈ—મહંમૂદ ગીજની જ્યારે ઉત્તરમાં
 જીત મેળવતો હતો અને મૂર્તિઓનો નાશ કરતો હતો, ત્યારે હિન્દુઓ
 કહેતા હતા કે એ મૂર્તિઓ ઉપર સોમનાથનો કોપ થયો છે. જો
 તેમના પર સોમનાથ મહાદેવ પ્રસન્ન હોય તો તેમનો કોઈથી પણ
 નાશ થઈ શકે નહિ. જ્યારે આ વાત મહંમૂદના સાંભળવામાં આવી,
 ત્યારે તેણે સોમનાથ પર ચઢાઈ કરી તેનો નાશ કરવાનો નિશ્ચય
 કર્યો. તેની ધારણા એવી હતી કે હિન્દુઓને જ્યારે માલમ પડશે કે
 તેઓ સોમનાથની ભક્તિ કરે છે તે નકાનો છે, ત્યારે તેઓ ‘ ઇસ્લામ
 ધર્મ ’ અંગીકાર કરશે.

દેવળની દોલત લૂંટવાના અને મૂર્તિનો નાશ કરી હિન્દુઓને
 સુસલમાન બનાવવાના હોમમાં તેણે ઇ. સ. ૧૦૨૪માં એટલે
 આજથી લગભગ નવસો વર્ષ પર સોમનાથ પર ચઢાઈ કરી. સુલતાનને
 રસ્તે થઈ એક મોટું રણ જોળંગી, રસ્તામાં ગળતાં રજપુતાનાં
 ટોળાંને નસાડતો તે ઓચિંતો અણહીલપુર તરફ ધસી આવ્યો. રાજ
 લીમ પોતાની રાજધાનીમાંથી ઉતાવળે નાસી ગયો, અને લડાઈની
 તૈયારી કરવાને કુંથકોટના નિર્ભય કિશ્નામાં બરાયો. આથી મહંમૂદને
 અણહીલપુર કબજે કરતાં વાર લાગી નહિ. પછી ત્યાંથી ઉપડી
 મહંમૂદે સોમનાથને ઘેરો ઘાલ્યો. પહેલે દડાડે તો ત્યાંના રહેવાસીઓએ
 હિંમતથી ટક્કર ઝીલી; પરંતુ બીજે દિવસે તેઓ ઢીલા પડી ગયા,
 અને મહાદેવને પગે પડી પોતાની વહારે ધાવા પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.
 આ તકનો લાભ લઈને મહંમૂદ કેટલાક લશ્કરી માણસો સાથે

નીસરણી મુકીને કોટ ઉપર ચઢી ગયો, પરંતુ એટલામાં તો રજપુતો મહાદેવના રક્ષણાર્થે ‘ હર હર મહાદેવ ’ના અવાજ કરતા ટોળાખંધ આવી પહોંચ્યા. આથી મુસલમાનેને પાછું હઠવું પડ્યું. ત્રીજે દિવસે ભીમદેવ પણ તૈયારી કરીને આવી પહોંચ્યો, એટલે રજપુતો બહુ જોરમાં આવી ગયા; પરંતુ મહંમદે જાતે પોતાના લશ્કરને ઉશ્કેરીને એવું તો શર ચલાવ્યું કે તમામ અશ્વધાનો ‘ દીન દીન ’ પોકારતા રજપુતો ઉપર તૂટી પડ્યા. તેમણે ઘણા રજપુતોને કતલ કર્યા. આ વખતે રજપુતો સિવાયની બીજી પ્રજામાંથી લડાયક જુરસો તદ્દન નરમ પડી ગયો હતો, તેથી બીજી પ્રજા તરફથી તેમને લડાઈમાં મદદ મળી શકી નહિ. આથી બાકીના રજપુતો નાસી ગયા.

પછી મહંમદ દેવળમાં દાખલ થયો, એટલે પૂનર્ગીઓ કંપવા લાગ્યા. તેમણે સોમનાથની મૂર્તિને બચાવવાને સુલતાનને ઘણા કાલા-વાલા કર્યા, અને તેમ કરે તો તેને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપવા કહ્યું. તેણે કૂર સાદે જવાબ આપ્યો, કે “ હું મૂર્તિઓને વેચનાર નથી, પણ હું તો મૂર્તિઓનું ખંડન કરનાર મહંમદ છું. ” એમ કહીને તેણે મૂર્તિ પર ભોઠાની ડાંગ વડે જોરથી ધા કર્યો, તેથી મૂર્તિના કકડા થઈ ગયા. પછી મહંમદ સોમનાથમાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય લૂંટીને અશ્વધાનિસ્તાન લઈ ગયો. વળી તેની સાથે ઘણા ચતુર કારીગરોને પણ લઈ ગયો હતો. આ કારીગરોની મદદથી તેણે ગીજનીને સુંદર શહેર બનાવ્યું હતું. દેવળમાંથી સુલતાનને ઘણું દ્રવ્ય મળ્યું, પણ હિન્દુઓને મુસલમાન બનાવવાની તેની ધારણા પાર ન પડી.

સિંધ અને યુંદેલખંડ પર ચઢાઈઓ—એક વાર ભીમના કેટલાક વિશ્વાસુ માણસોએ આવીને તેનાં વખાણ કરીને કહ્યું, કે ફક્ત એજ રાજાઓ તમારી કીર્તિને ધિક્કારે છે. એક સિંધનો રાજા અને બીજો ચેદી અથવા યુંદેલખંડનો રાજા. આથી આ બે રાજાને ભીમદેવ પોતાના દુશ્મન ગણતો હતો. પ્રથમ તેણે સિંધના રાજા હમ્મુક પર ચડાઈ કરી. લડાઈમાં તેણે ચતુરાઈ અને બહાદુરી બતાવી સામા

પક્ષમાંથી પ્રથમ ઘણા માણસોને પકડીને કેદ કર્યા. પછી તેણે એકદમ રાજા પર હલ્લો કરી તેને પકડીને કેદ કર્યો. સિંધના રાજાએ તાબેદારી કમુલ કરી, એટલે તેને તેનું રાજ્ય પાછું સોંપ્યું.

ત્યારપછી તેણે ચેદીના રાજા કરણ ઉપર ચઢાઈ કરી. રાજા કરણે ડરી જઈ ને અને લડાઈથી પોતાના મુલકની ખરાબી થશે એમ જાણીને ખંડણી આપવાનું કમુલ કર્યું. વળી તે ઉપરાંત કેટલીક કીમતી ચીજોનું નજરાણું મોકલ્યું; અને માળવાના રાજા ભોજ પાસેથી જે સેનાની પાલખી લીધી હતી તે ભેટ આપી. આથી સંતોષ પામીને ભીમ અણહીલપુર પાછો ફર્યો. ભેટમાં મળેલી સેનાની પાલખી તેણે સોમનાથ મહાદેવને ભેટ આપી.

ભોજ સાથે લડાઈ—ભીમદેવ જ્યારે સિંધ ઉપર ચઢાઈ લઈ ગયો હતો, ત્યારે માળવાના રાજા ભોજનો સરદાર કૂલચંદ્ર ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો હતો. તે વેળા રાજકારભાર સાંતું નામે પ્રધાનના હાથમાં હતો. તેની પાસે બચાવ કરવાને પૂરતાં સાધન નહોતાં. આથી કૂલચંદ્ર અણહીલપુરમાં દાખલ થયો, અને તે નગર છૂટ્યું. પછી પોતાની જીતની નિશાની તરીકે રાજમહેલના દરવાજા આગળ કોડીઓ દટાવી તથા જયપત્ર લખાવી લઈ માળવે પાછો ગયો. ત્યાં ભોજ રાજાએ તેનો સારો સત્કાર કર્યો, પણ રાજમહેલ આગળ મીઠું દાટવાને બદલે કોડીઓ દાટી તેથી તેને ઠપકો આપ્યો. તેણે સમજાવ્યું કે એથી તો ઉલટા ગુજરાતના રાજાને સારા શુકન થયા; કારણ કે એ એવું સૂચવે છે કે આગળ ઉપર માળવાનું ધન ગુજરાતમાં જશે.

ત્યારપછી એક વખતે માળવામાં દુકાળ પડવાથી ઘણી મોઢવારી થઈ ગઈ. આથી ભોજ રાજા ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરવા તૈયાર થયો, પરંતુ ભીમદેવના પ્રતિનિધિ દામરે તેનો વિચાર પેશ જવા દીધો નહિ. તેણે માળવા અને તૈલંગણના રાજાઓ વચ્ચે જીતું વેર ચાલતું હતું તે યાદ કરાવી ભોજને તૈલંગણ ઉપર ચઢાઈ કરવા ઉત્કેર્યો. ભોજ રાજા તૈલંગણ ઉપર ચઢાઈ કરવા ગયો, એટલે દામર

સાધી લીમદેવે માળવા પર ચઢાઈ કરી. આથી લીમે કહી તેવી શરતો કબુલ કરીને તેની સાથે સલાહ કરી.

વિમળશાહ અને ઢુંડુરાજ—લીમદેવના વખતમાં આખુ ઉપર અચળેશ્વર ગઢમાં ઢુંડુરાજ નામે પરમાર રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેના પૂર્વજો અણહીલવાડના તાપ્તમાં હતા, પરંતુ આ રાજ્યે લીમની તાબેદારી તથા દર્ધને ભોજની સાથે મિત્રતા કરી. આથી લીમે પોતાના સેનાપતિ વિમળશાહને લશ્કર આપી તેને તાબે કરવાને આખુ ઉપર મોકલ્યો. બંને વચ્ચે ભારે યુદ્ધ મચ્યું. તેમાં ઢુંડુરાજ હારી ગયો, તેથી તાબે થયો, અને આખુનું ચિત્રકૂટ નામનું રમણીય શિખર વિમળશાહને આપી દીધું. અહીં ઇ. સ. ૧૦૩૨માં વિમળશાહે આરસપહાણનાં સુંદર જૈન દહેરાં બંધાવ્યાં છે. તે દહેરાં ‘દેલવાડાનાં દહેરાં’ એ નામથી જાણીતાં છે.

તે દહેરાં બંધાવ્યાને આજે લગભગ નવસેં વરસ થયાં છે, છતાં તેની કાતરણી અને સુંદરતા જોવી ને તેવીજ જોવામાં આવે છે. આથી હજારો જૈનો જાત્રાથે અને ઘણા પરદેશી અને પરધર્મીઓ નિરીક્ષાથે ત્યાં જાય છે.

વીસળદેવની ગુજરાત પર ચઢાઈ—અજમેરનો રાજા વીસળદેવ તે વખતે રજપુત રાજાઓમાં આગેવાન ગણાતો હતો, તેથી તેના રાજમાં ઘણા રાજાં વસે નોકરી રહ્યા હતા. સોમનાથ મહાદેવનું રક્ષણ કરવાને તે મહંમૂદ સાથે લડ્યો હતો. સુન્નતાન મહંમૂદના મરણ પછી હિન્દના જે ભાગો મુસલમાનોએ જીત્યા હતા, તે પાછા મેળવવાને અને મુસલમાનોને હિન્દમાંથી હાંકી કાઢવાને વીસળદેવની આગેવાની નીચે તમામ રજપુત રાજાઓએ સંપ કર્યો, પરંતુ તેમાં લીમદેવ બળ્યો નહિ. પ્રથમ વીસળદેવે મુસલમાનોને હરાવી હાંકી કાઢ્યા. પછી લાંથી પાછા ફરીને તેણે ગુજરાત ઉપર સવારી કરી. વીસળદેવ રાજાનું સૈન્ય ગામડાં છૂટતું અને બાળતું પાટણ નજીક આવી પહોંચ્યું, એટલે લીમદેવ લશ્કર લઈને લડવાને સામે થયો.

અને વચ્ચે ભયંકર લડાઈ ચાલી, અને સૈનિકોના લોહીથી રણભૂમિ ખરડાઈ ગઈ. ઘણી બહાદુરી બતાવતાં છતાં ભીમ હાર્યો અને ધવાયો. તેનું લશ્કર પણ થાકી ગયું હતું. આથી તેના પ્રધાનોએ સમજાવીને સલાહ કરાવી. વીસળદેવ રાજાએ જે સ્થળે લડાઈ થઈ હતી તે સ્થળે પોતાના નામનું નગર વસાવવા દેવાની શરતે સલાહ કરી અને પુષ્કળ નજરાણું લીધું. પછી તે પોતાને દેશ ગયો, અને થોડી મુદત પછી ત્યાંથી પાછા આવીને વીસળનગર હાલ જેને વીસનગર કહે છે તે શહેર વસાવ્યું. હાલ તે કડી પ્રાંતમાં ગાયકવાડના તાબામાં છે.

ભીમદેવની રાણીઓ અને રાજકુંવરો—ભીમદેવને ત્રણ રાણીઓ હતી. બુકુલાદેવી, ઉદ્યામતી, અને એક ત્રીજી. ઉદ્યામતીએ અણહીલપુરમાં એક વાવ બંધાવી હતી, તે હજી પણ રાણીની વાવ તરીકે ઓળખાય છે. આ રાણીઓમાંથી બુકુલાદેવીને પેટ દ્વેષરાજ, ઉદ્યામતીને પેટ કરણ, અને ત્રીજી જેનું નામ જાણવામાં આવ્યું નથી તેને પેટ મૂળરાજ, એ પ્રમાણે ત્રણ કુંવરો હતા.

રાજકુમાર મૂળરાજ અને ખેડુતો—ભીમદેવના રાજઅમલમાં એક સાલ વરસાદ નહિ વરસવાથી ખેતરોમાં બીજકુલ પાક થયો નહિ. આથી ડંડાહી અને વિશેષક ગામના કણુખી-ખેડુતો રાજાને ઠરાવેલો ભાગ આપી શક્યા નહિ. રાજાએ એક તલાટીને તપાસ કરવા મોકલ્યો. તેણે જઈને જે ખેડુતો પાસે રાચરચીકું ઇત્યાદિ કંઈ પણ માલમ પડ્યું, તેમને રાજધાનીમાં પકડી આણીને રાજા પાસે રજુ કર્યાં. તલાટીએ આ બિચારા ખેડુતો શું ખાશે તેના જરા પણ વિચાર કર્યો નહિ. મહેલ પાસે ખેડુતો ડરતા ડરતા પોતાના દુઃખની વાતો કરતા હતા, તેવામાં રાજકુંવર મૂળરાજ ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેણે તેમના દુઃખની કેટલીક વાતો સાંભળી, અને કેટલીક પૂછપરછ કરીને જાણી લીધી. તપાસ કરતાં તેને જણાયું કે કેટલાકના ઘરમાં તો એક ટેકનું પણ ખાવાનું નથી, અને તેઓ મજુરી કરીને પોતાના કુટુંબનું ચુજરાન ચલાવે છે.

આવી વાતો સાંભળીને કુંવરની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. તેથી તેણે કાઈ પણ રીતે તેમને છોડાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી તરતજ તેણે ઘેડા ઉપર ખેસવાની પોતાની કળાથી રાજાને ખૂશ કર્યો. રાજાએ ધનામ માગવા કહ્યું, ત્યારે રાજા પાસે માગણી કરી કે પેલા ખેડુતોને છૂટ આપો. રાજાએ આ માગણી સ્વીકારી, અને ખેડુતો ખુશી થતા ઘેર ગયા. ત્યારપછી ત્રીજે દિવસે મૂળરાજ મરણ પામ્યો. બીજે વરસે સારો વરસાદ થવાથી પુષ્કળ અનાજ પાડ્યું; તેથી ખેડુતો ગયા વર્ષનો અને ચાલતા વર્ષનો ભાગ રાજાને આપવા આવ્યા. ગયા વર્ષનો ચહેલો ભાગ રાજાએ લેવાને ના પાડી, પરંતુ ખેડુતોએ આપવાને અતિશય આગ્રહ કર્યો. આથી રાજાએ બંને પક્ષ રાજ રહે એવો ઠરાવ કરવાને પંચ નીમ્યું. પંચે ઠરાવ કર્યો કે બંને વર્ષનો ભાગ રાજાએ લેવો, અને તે દ્રવ્ય મૂળરાજના પુણ્યાર્થે ત્રિપુરુષ-પ્રાસાદ નામનું નવું દેવાલય બંધાવવામાં વાપરવું. ધન્ય છે. એવા રાજાઓને, અને ધન્ય છે તેવા ખેડુતોને !

તીર્થવાસ—પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે લીમદેવે પોતાના પાટવી કુંવર દ્વેષરાજાને રાજ્ય સોંપી પોતે ઈશ્વરભક્તિ કરવા માટે તીર્થસ્થળ-માં જઈ રહેવાનો વિચાર જણાવ્યો. દ્વેષરાજાને રાજ્યની ઉપાધિ કરતાં પ્રભુભક્તિમાં શાન્તિમાં દિવસો ગુજરવાનું વધારે પસંદ હોવાથી તેણે રાજ્ય લેવાને ના પાડી. આથી બીજા પુત્ર કરણને રાજ્ય સોંપી પોતે તીર્થસ્થળમાં જઈ રહ્યો.

લીમદેવના મરણ પછી દ્વેષરાજા પણ સરસ્વતી નદીને તીરે આવેલા પવિત્ર સ્થાનમાં જઈ રહ્યો હતો. આ સ્થળ દ્વયળી ગામની પાસે હતું. કરણ રાજાએ દ્વેષરાજાના પુત્ર દેવપ્રસાદને એ ગામ આપ્યું હતું, કારણ કે તેથી પોતાના પિતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં તેમની સેવા કરવાનું તેનાથી બની શકે.

૧૮. કરણ.

મીનલદેવી સાથે લગ્ન—કરણ કુર્ણટકના રાજા જયકેશીની કુંવરી મીનલદેવી સાથે પરણ્યો હતો. કરણે કન્યાને પ્રથમ જોઈ નહોતી; પરંતુ કન્યાએ પોતેજ પોતાને હાથે ચીતરેલી છખી બાટ સાથે મોકલેલી તે તેણે જોઈ હતી. છખીમાં તેણે પોતાને ધણીજ સ્વરૂપવાન ચીતરીને જૂલથાપ ખવરાવી હતી. રાજાએ લગ્ન પછી તેને જોઈ, ત્યારે તેણે જાણ્યું કે તેનામાં રૂપ તો કંઈજ નથી. આથી ધણી દહાડા સુધી તો તેણે તેનું મોં પણ જોયું નહિ. વખત જતાં રાજાના જાણીવામાં આવ્યું કે તેનામાં રૂપ તો નથી, પણ સદૃશ્ય ધણી છે. આથી તેણે રાણી સાથે પ્રીતિ બાંધી. રાણી શેતરંજ રમવામાં હોશિયાર હતી, અને રાજાને પણ એ રમતનો શોખ હતો તેથી પ્રીતિમાં વધારો થયો હતો. આ રાણીને પેટ સિદ્ધરાજ નામે કુંવર જન્મ્યો હતો. તેનો જન્મ ખાલજુપુરમાં થયો હતો.

લુટારાનો નાશ—ગુજરાતમાં પ્રથમ બીલ કોળીની વસ્તી વિશેષ હતી, અને હજી પણ કેટલાંક ગામમાં છે. તેમાંના કેટલાક મેવાસી કહેવાતા. આ લોકો લુટારાનો ધંધો કરી રૈયતને હેરાન કરતા હતા. તેમને વશ કરવાનો કરણ રાજાએ વિચાર કર્યો. આ વખતે ધંધુકામાં ધનમેર નામનો એક કોળી સરદાર હતો. તેની પાસે આઠ હાથીની સમૃદ્ધિ હતી. કરણે પ્રથમ તેને વશ કર્યો. ત્યારપછી હાલ અમદાવાદ પાસે જ્યાં અસારવા ગામ છે, ત્યાં અશાવલી નામે ગામ હતું, અને ત્યાં આશો બીલ નામનો સરદાર વસતો હતો. તેની પાસે એક લાખ લુટારા હતા. એ સરદાર પર કરણ રાજાએ આગ્રહિતો હથ્થો કરીને તેને ઠેર માર્યો. આ રીતે એ આગેવાન લુટારાઓ મરાવાથી ખીજાઓ શાન્ત બની ગયા.

લોકોપયોગી કામો—કરણ રાજાના વખતમાં ખીજાં રાજ્યો સાથે લડાઈઓ થઈ નહોતી, તેથી રાજ્યમાં શાન્તિ ફેલાઈ હતી. આ શાન્તિના વખતમાં તેણે રૈયતને ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં બાંધ-

કામો કરાવવામાં પોતાનો વખત કાઢ્યો હતો. પાટણમાં તેણે કરણમેઝાનામનું દેવળ બંધાવ્યું હતું. વળી સાબરમતી નદીના કાંઠા ઉપર કરણાવતી નગર વસાવ્યું હતું, અને તેમાં શેખા માટે તેમજ લોકોના સુખ અર્થે તળાવ, વાવ, કુવા, અને બાગબગીચા બંધાવ્યા હતાં. મોઢેરા ગામમાં કરણસાગર નામનું તળાવ અને કેટલાંક દેવાલય તેણે બંધાવ્યાં હતાં. વળી ગીરનાર ઉપર એક દેવળ બંધાવ્યું હતું તે આજ પણ તેના નામ ઉપરથી કરણવિહાર કહેવાય છે.

૧૯. સિદ્ધરાજ જયસિંહ.

દેખાવ—સિદ્ધરાજ શરીરે કદાવર હતો. તેના હાથના પોંચ આંગળીઓથી કાંઠા સુધી શામળા રંગે હતા; અને બાકીના આખા શરીરનો રંગ ઉજળો હતો.

રાજ્યાભિષેક—સિદ્ધરાજ ત્રણેક વર્ષનો થયો, ત્યારે રમતમ પોતાની મેળે રાજ્યાસન પર ચઢી બેઠો. તે જોઈને રાજ્યએ જોશી અને મોલાની પૂછ્યું કે રાજ્યાભિષેક માટે આ સમય કેવો છે તેમણે જવાબ આપ્યો, કે “ મહારાજ, આ વખતે જે રાજ્ય ગાદીએ બેસે તે ચક્રવર્તી થાય રાજ્ય એવું ઉત્તમ મુદ્દત (મહુરત) છે. આથી કરણ રાજ્યએ તેજ વખતે સિદ્ધરાજનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. તે ગાદીએ બેસાડ્યા પછી કરણ થોડા વખતમાં મરણ પામ્યો.

મદનપાળનો ત્રાસ—સિદ્ધરાજ નાની ઉંમરનો હોવાથી રાજ્યની લગામ કરણના મામા મદનપાળના હાથમાં હતી. રાજસત્તાન તોરમાં તેણે પ્રજા પર ઘણો જુલમ કર્યો. લીલા નામે રાજવૈદ્ય દુઃખ દઈને તેની પાસેથી બારીસ હજાર રૂપીઆ લીધા. આથી લોકો ત્રાહે ત્રાહે પોકારવા લાગ્યા. થોડા વખતમાં સાંતુ નામન પ્રધાને યુક્તિથી મદનપાળને તેનાજ સિપાઈઓ પાસે મારી નંખાવ્યો.

* આ નગરનાં ખંડેર હાલ અમદાવાદની દક્ષિણે રણમુક્તેશ્વર મહાદેવના દહેરા પાસે જોવામાં આવે છે.

ત્સારપછી સર્વ રાજસત્તા બાળરાજની માતા મીનલદેવીએ પોતાના હાથમાં લોધી.

મીનલદેવીનો રાજકારણ—મીનલદેવીએ પોતાના રાજ-અમલમાં સાંતુ, ઉદયન, અને મુંગલ, એ ત્રણ પ્રધાનોની સહાયતાથી ઘણી સારી રીતે કારભાર કર્યો હતો. તેણે પોતાના કારભાર દરમિયાન લોકોના સુખને માટે બે મોટાં તળાવ બંધાવ્યાં હતાં. પોતાના નામ ઉપરથી એકનું નામ મીનલસર અને બીજાનું નામ મલાવ રાખ્યું છે. મીનલસર અથવા મુનસર વીરભગામમાં છે, અને મલાવ ધોળકામાં છે.

મલાવ તળાવ વિષે એવી વાત ચાલે છે, કે તળાવ કેવા આકારનું બંધાવવું તેને માટે પ્રથમ નકશો તૈયાર કરાવ્યો, અને રાણીએ તે પસંદ કર્યો; પરંતુ જે સ્થળે તળાવ બંધાવવાનું હતું તેની પૂર્વ બાજુએ એક બાઈનું ઘર હતું. તે ઘર આપવાને તેણે ના કહી. તેટલી જનોન વગર તળાવનો આકાર બગડે તેમ હતું, તેથી રાણીએ તેમજ લોકોએ જમીન આપવાને તે બાઈને ઘણી સમજાવી, છતાં તેણે માન્યું નહિ. ઉલટું તેણે જવાબ આપ્યો કે તળાવ બંધાવવાથી રાણીની જેટલી નામના થશે તેટલી મારી નામના ઘર આપવાની ના પાડવાથી થશે. રાણીએ ધાર્યું હોત તો બળાટકારે તે જમીન લઈ શકત; પરંતુ રૈયતની કોઈ પણ પ્રકારે લાગણી દુખાય તે ઠીક નહિ લાગવાથી રાણીએ તેમ કર્યું નહિ, અને તળાવ વાંકું બંધાવ્યું. આ બનાવથી અત્યારે પણ લોકોમાં કહેવત ચાલે છે કે ‘ન્યાય જોવો હોય તો જુઓ મલાવ તળાવ.’

સોમનાથનો જત્રાવેરો માફ કર્યો—સિદ્ધરાજ પાકી ઉંમરનો થયો, એટલે રાજસત્તા તેને સોંપીને મીનલદેવી સોમનાથની જત્રાએ નીકળી પડી. ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની સરહદ ઉપર ધોળકાથી વીસ માઇલ છેટે *લોલાદ ગામ છે, ત્યાંસુધી તે આવી

* આ ગામે જ્યાં જત્રાવેરો લેવાતો તે જગા હાલ પણ ઘણીને આરો એ નામથી ઓળખાય છે.

પહેંચી. અહીં તેના જાણવામાં આવ્યું કે આ જગાએ સોમનાથના જત્રાણુઓ પાસેથી અણુહીલપુરના રાજાઓ કર લે છે. જે જત્રાણુઓ કર આપી શકતા નથી તેમને નિરાશ થઈ પાછા જવું પડે છે. જત્રાણુઓના દુઃખથી રાણીને એટલું બધું લાગી આવ્યું કે તે ત્યાંથીજ પાટણ તરફ પાછી વળી; અને સિદ્ધરાજ એ તરફ આવતો હતો તેને મળી. સિદ્ધરાજે પાછા ફરવાનું કારણ પૂછ્યું. મીનલદેવીએ જત્રાણુઓને પડતી મુશ્કેલીઓ સમજાવી, અને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે “ જત્રાણુ વેરા તું બંધ નહિ કરે ત્યાંસુધી હું ખાઈશ નહિ. ” સિદ્ધરાજે તરતજ લોલાદના ખજાનચીને બોલાવી તેની ઉપજની તપાસ કરાવી, તો જત્રાણુ વેરાની ઉપજ ૭૨ લાખ રૂપીઆ માલમ પડી. આટલી મોટી ઉપજનું નુકસાન છતાં તેણે પોતાની માતાના વચનની ખાતર તે કર માફ કરી દીધો. પછી મીનલદેવી સિદ્ધરાજ સાથે સોમનાથ મઠ. ત્યાં યથાવિધિ મહાદેવનું પૂજન કરી એક હાથી, તથા પોતાની તુલા જેટલું સોનું, અને બીજી કીમતી ચીજો ભેટ કરી.

માળવા પર ચઢાઈ—જ્યારે મીનલદેવી અને સિદ્ધરાજ સોમનાથની જત્રા કરવામાં રોકાયાં હતાં, ત્યારે માળવાના રાજા યશોવર્માએ અણુહીલપુર ઉપર ચઢાઈ કરી હતી. આ વખતે સિદ્ધરાજની વતી સાંતુ નામે પ્રધાન કારભાર કરતો હતો. તેની પાસે સામા થવાને પૂરતાં સાધન નહિ હોવાથી શત્રુ રાજાને ધન આપી પાછો કાઢ્યો. જત્રા કરીને પાછા ફરતાં સિદ્ધરાજે આ વાત જાણી ત્યારે તે ઘણો ક્રોધે ભરાયો. તેણે તરતજ માળવા પર ચઢાઈ કરી. માળવાની રાજધાની ધારાનગરીને બાર વર્ષ સુધી ઘેરો ઘાલીને તે પડ્યો રહ્યો, પણ કાબો નહિ. લાંબી મુદત સુધી જીત નહિ થવાથી તે થાકી ગયો હતો, પણ એવામાં તેને ખબર મળી કે દક્ષિણ તરફને ફરવાજોઈ હલ્લો કરવામાં આવે તો કાવી શકાય. આથી સિદ્ધરાજ પોતાના હાથી ઉપર બેસી તે તરફ ગયો. હાથીએ ધક્કો મારી લોહાની

સાંકળથી બંધ કરેલો દરવાજો તોડી નાખ્યો. આ પ્રમાણે રસ્તા ચલાવી સિદ્ધરાજ ફોળ સાથે ધારાનગરીમાં દાખલ થયો. ચશાવર્મા સૈન્ય સાથે સામો ચર્ધ બહાદુરીથી લડ્યો, છતાં કેદ પકડાયો. સિદ્ધરાજે તેને લાકડાના પાંજરામાં પૂરીને પોતાના લશ્કર સાથે ફેરવ્યો, અને માળવા દેશ ગુજરાતના રાજ્ય સાથે જોડી દીધો.

રાણકદેવી—સિંધ દેશના શેરાપરા રાજાને ત્યાં એક કન્યા જન્મી હતી. એના જન્મભક્ષર જોઈને જોશીઓએ કહ્યું કે ‘એ કન્યાનું મુખ જો તેના પિતાના જોવામાં આવશે તો તેનું રાજ્ય નાશ પામશે.’ આથી રાજાએ તે કુંવરીને નોકર મારફતે ગંગલમાં મોકલાવી દીધી. આ કન્યા એક કુંભારના જોવામાં આવી. તે તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયો; અને તેને ઉછેરીને મોટી કરી. આ કન્યા તે રાણકદેવી.

થોડા વખત પછી તે કુંભાર જુનાગઢની પાસે મજેવડી નામે ગામ છે ત્યાં આવી રહ્યો હતો. રાણકદેવી પરણવા લાયક ઉંમરની થતાં તેનું રૂપ એવું ખીલી નીકળ્યું હતું કે તેના જેવી ખૂબસુરત કન્યા દુનિયામાં ભાગ્યેજ હશે ! આ કન્યા સિદ્ધરાજના ભાટોના જોવામાં આવી. તેમણે સિદ્ધરાજ પાસે તે કન્યાનાં અતિશય વખાણ કર્યા, તેથી તેણે મોહ પામીને તેની સાથે પરણવાનો દંડ નિશ્ચય કર્યો, અને કુંભાર પાસે કન્યાનું માગું કર્યું. કુંભારે તે માગું સ્વીકાર્યું, પરંતુ સિદ્ધરાજ સાથે લગ્ન થતા પહેલાં જુનાગઢનો રાજા રાખેંગાર બખાતકારે તેને પરણીને લઈ ગયો.

જુનાગઢ પર ચઢાઈ—પોતાની સાથે વિવાહ કરેલી કન્યાને રાખેંગાર પરણીને લઈ ગયો, આથી સિદ્ધરાજને પગથી માથા સુધી ક્રોધ વ્યાપ્યો. તેણે તરતજ જુનાગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી. બાર વર્ષ

+ જુના વખતમાં હાલના વખત જેવી તોપો ન હતી, તેથી મજબુત દરવાજાનાં કમાડ તોડવાને કમાડ આગળ જીંટને રાખીને હાથી પાસે ધક્કો મરાવતા. કમાડને લોટાના અણીદાર ખીલા જડેલા હોવાથી જીંટ મરણ પામતું, પણ હાથીને ઈંજ થતી નહિ.

રાનુકેવીના યોગ્ય હુતનો તથા દરવા સિદ્ધરાજ નેચાર થયો છે.

સુધી ઘેરે રાખી લગ્ન કરી, પરંતુ જીત થઈ નહિ; તેથી સિદ્ધરાજ થાકી ગયો હતો. એવામાં રાખેંગારના બાણેજ દેહલ અને વિહલને પોતાના મામા સાથે અણબનાવ થવાથી તેઓ સિદ્ધરાજને મળી ગયા. તેમણે કપટ કરીને અનાજની પોટો મારફતે અનાજને બદલે શત્રુના સૈનિકોને હથિઆર સાથે રાતના વખતે શહેરમાં દાખલ કર્યા. તેઓએ દરવાજાના રક્ષકોને મારી નાખ્યા, અને દરવાજા ઉઘાડી નાખ્યા. આથી સિદ્ધરાજ જીનાગઢમાં દાખલ થયો, અને એકદમ રાખેંગારના મહેલ તરફ ધસ્યો. ત્યાં બંને વચ્ચે મારે યુદ્ધ થયું, તેમાં રાખેંગાર મરાયો. પછી તેનું રાજ્ય પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દીધું. અને ત્યાંના કારભાર કરવાને સંજ્ઞન નામના એક સુભટને નીમ્યો. જીનાગઢ જતાયું, તોપણ સિદ્ધરાજની ઇચ્છા પાર પડી નહિ; કારણ કે રાણકદેવીએ એક જન્મમાં બે પતિ કરવાની ઝોડખી ના પાડી. આથી ગુસ્સે થઈને તેણે રાણીના નિરપરાધી નાના બાળકને મારી નાખ્યો. પછી રાણકદેવીને લઈ તે પાછો ફર્યો. રસ્તામાં સિદ્ધરાજ પોતાની સાથે લગ્ન કરવાને માટે તેને ઘણુંએ સમજાવી; પણ તેણે પોતાનું પતિવ્રત તજ્યું નહિ, એટલે બીજા બાળકને પણ મારી નાખ્યો. છેવટે રસ્તામાંજ તે વઢવાણ આગળ સતી થઈ, એટલે રાજ નિરાશ થયો. ધન્ય છે, આવી એક પતિવ્રત પાળનાર સાધ્વી સ્ત્રીને !

અર્ધરને વશ કર્યો—હાલ કાઠિઆવાડમાં બાબરીઆવાડ નામે પ્રાન્ત છે, ત્યાં સિદ્ધરાજના વખતમાં અર્ધર નામે એક જંગલી જાતનો સરદાર હતો. તે ઘણેજ બળવાન હતો. એના શરીરના બાંધે એટલે મજબુત હતો, અને કદ એટલું મોટું હતું, કે કોઈ તેની સાથે લડવાની હામ બીડતું નહિ. લોકો તેને બાબરો રાક્ષસ કહેતા. તે સિદ્ધપુરના બ્રાહ્મણોને ઘણો ત્રાસ આપતો હતો. તેને હરાવીને તાબે કરવા માટે સિદ્ધરાજ પોતાની સેના મોકલી; પરંતુ તે સેનાને તેણે હરાવીને પાછી નસાડી મૂકી. ત્યારપછી સિદ્ધરાજે જાતે જઈ તેની

સાથે દંડ યુદ્ધ કર્યું. તેણે તેને બાંધીને કેદ કર્યો. જ્યારે બુર્જની સ્ત્રીએ પ્રાર્થના કરી ખાતરી આપી, કે હવેથી એ દુરાચાર તજીને સારે માર્ગે ચાલશે, અને તમારો દાસ થઈને રહેશે; ત્યારે તેને છોડી દીધો, અને તે સ્થાનકનો રક્ષક ઠરાવ્યો. એવું કહેવાય છે કે આ બુર્જરે સિદ્ધરાજને ઘણી લડાઈઓમાં અને લોકોપયોગી સ્થાનકો બાંધવાના કામમાં ઘણી મદદ કરી હતી.

સજ્જન અને પરશુરામ—સિદ્ધરાજે જીનાગઢ જીત્યા પછી સજ્જન નામે સુભટને ત્યાંના સુબો નીચ્યો હતો. તેણે તે રાજ્યની ત્રણ વર્ષની ઉપજ રાજની રજા વગર ગીરનાર ઉપર નેમીનાથનું દેવળ બંધાવવામાં ખરચી નાખી. ત્રણ વર્ષ પછી સિદ્ધરાજ જીનાગઢ ગયો, તે વખતે સજ્જન સ્વર્ગવાસી થયો હતો, અને તેની જગાએ તેનો પુત્ર પરશુરામ કારભાર કરતો હતો. તેને ચિન્તા થઈ, કે સિદ્ધરાજ રાજ્યની ઉપજ માગશે, તો હું ક્યાંથી લાવીને આપીશ. તેણે પોતાની હકીકત ત્યાંના સાહુકારોને જણાવી. તેઓ ધર્મ ઉપર આસ્થાવાળા હતા, તેથી તેમણે તેની વતી રાજ્યની ઉપજ આપવાનું માથે લીધું. પછી જ્યારે સિદ્ધરાજે ત્રણ વર્ષની ઉપજનો હિસાબ માગ્યો, ત્યારે પરશુરામ પ્રથમ રાજને ગીરનાર ઉપર દેવળ બતાવવાને લઈ ગયો. દેવળની સુંદરતા જોઈ રાજ બોલ્યો, કે ‘જેણે આ અલૌકિક દેવળ બંધાવ્યું છે તેનાં માતપિતાને ધન્ય છે!’ રાજને આ પ્રમાણે ખૂશ થએલો જોઈ પરશુરામ બોલ્યો; મહારાજ, એ ધન્યવાદ આપને જ ઘટે છે, કારણ કે મારા પિતાએ આપના રાજ્યની (સોરઠની) ત્રણ વર્ષની ઉપજ ખરચીને તે બંધાવીને આપની કીર્તિ ચેતરવે દેલાવી છે. હવે આપને એ દેવળ બંધાવવાનું પુણ્ય જોઈએ છે કે ઉપજ? ઉપજ લેવાની ઇચ્છા હોય તો તે સાહુકારોને ત્યાંથી લાવી આપું. આ સાંભળી જયસિંહ ખુશી થયો અને તેણે ઉલટું પૂજના ખર્ચ માટે બાર ગામ ભેટ કર્યાં. વળી ત્યાંના કારભાર કરવાને પરશુરામને કાયમ કર્યો.

મદનવર્મા સાથે મિત્રતા—મદનવર્મા એ યુદ્ધેલખંડનો રાજા હતો. તે ધણે શરો, બહાદુર, અને પરાક્રમી હતો. તેનો ખજાનો અખૂટ હતો, અને તે ઈન્દ્ર રાજના જેવો વૈભવી હતો. ધારાનગરીથી પાછા પાટણ આવતાં સિદ્ધરાજે પાટણ પાસે સીમમાં મુકામ કર્યો હતો. ત્યાં કોઈ પરદેશી ભાટ આવી ચઢ્યો, અને બોલ્યો, ‘ અહો ! શ્રી સિદ્ધરાજ મહારાજની સભા પણ મદનવર્માના જેવી મનને વિસ્મય પમાડે તેવી છે ! ’ આથી મદનવર્મા કોણ છે એમ પૂછવામાં આવ્યું, ત્યારે ભાટે કહ્યું કે તે યુદ્ધેલખંડનો બુદ્ધિશાળી, મહા દાની, ધર્મી, ન્યાયી, અને વૈભવી રાજા છે. પછી સિદ્ધરાજે એ બાબતની ખાતરી કરવાને પોતાના એક મંત્રીને તે ભાટની સાથે મોકલ્યો. તે ત્યાં છ માસ રહીને પાછો આવ્યો, અને રાજાને કહ્યું કે ભાટનું કહેવું સત્ય છે. આ સાંભળી તેણે તરતજ સૈન્યને યુદ્ધેલખંડ તરફ પ્રયાણ કરવાનો હુકમ કર્યો, અને થોડા વખતમાં ત્યાં જઈને રાજનગરથી આઠ કોસ છેટે પડાવ નાખ્યો. પછી એક મંત્રી સાથે રાજાને તાબે થવાને કહેવરાવ્યું. આ વખતે રાજા પોતાના બગીચામાં વિલાસ કરતો હતો. મંત્રીનું કહેવું સાંભળીને તે હસીને બોલ્યો કે બાર વર્ષ સુધી યુદ્ધ કરવાને ધારાનગરીમાં પડી રહ્યા હતા તેજ સિદ્ધરાજ કે ? જાઓ તમે જઈને તેને કહો, કે ‘ જો તમે અમારો દેશ જીતવા આવ્યા હો તો અમે લડવા તૈયાર છીએ; પરંતુ પૈસાના ભૂખ્યા હશે તો તે તમને મળશે. ’ આથી સિદ્ધરાજે ૯૬ કરોડ સોનૈયા માગ્યા. તે મદનવર્માના મંત્રીએ તરત ગણી આપ્યા, તોપણ તે ત્યાંથી પાછો ફર્યો નહિ. તેણે મદનવર્માને મળવાની ઇચ્છા જણાવી, તેથી તેણે સિદ્ધરાજને તેડાવ્યો. સિદ્ધરાજ અંગરક્ષકો સાથે મદનવર્માના બાગમાં ગયો. ત્યાં તેને રહેવાનો મજબુત કિલ્લાની અંદર મહેલ હતો, અને તેની આજુબાજુ એક લાખ ચોદાબોની ચોકી હતી. ફક્ત ચાર માણસો સાથે સિદ્ધરાજને મહેલમાં પેસવા દીધો. મહેલમાંનો મદનવર્માનો વૈભવ જોઈ સિદ્ધરાજ અકિત ચઈ ગયો. પછી તેને પોતાનો બંડાર દેખાડ્યો. તે

જોઈને તો તે અંજઈ ગયો. વળી એવા પ્રેમથી તેની પ્રેમાનગીરી કરી કે તે ખુશ થઈ ગયો, અને તેથી તે તેનો મિત્ર થયો.

સહસ્રલિંગ તળાવ અને જસમા ઓડણ—સિદ્ધરાજ પાટણમાં સહસ્રલિંગ તળાવ બંધાવ્યું હતું. એ તળાવની વચ્ચે એક મહાદેવનું મોટું દેવાલય હતું, અને પાળ પર ચોમેર મહાદેવની નાની નાની હજાર દહેરીઓ હતી; તેથી તેનું નામ સહસ્રલિંગ પાડ્યું હતું. એ દેવાલયોમાં પૂજા કરવાને સેંકડો બ્રાહ્મણોની ગોઠવણ કરી હતી. તળાવમાં હંમેશ સમુદ્રની પેઠે જળ ભરેલુંજ રહેતું, અને રાજા દર રોજ ત્યાં હવા ખાવા જતો.

આ તળાવ ખોદાવ્યું ત્યારે માળવાથી ધણા ઓડ મળુરી માટે આવેલા હતા. તેમાં જસમા નામે એક ઓડણ તેના ધણી સાથે આવેલી હતી. તે ધણીજ સ્વરૂપવાન હતી. રાજાએ તેનું રૂપ જોઈને તેની સાથે પરણવાની ઇચ્છા કરી. આથી તેણે તેને ધણી ધણી લાલચો આપી સમજાવવા માંડી. છેવટ રાજાએ તેને પોતાની પટરાણી બનાવવાનું કહ્યું. જસમા એક પતિવ્રતા સતી સ્ત્રી હતી, તેથી તેણે રાજાનું કહેવું કાને ધર્યું નહિ. ઉલટું તે રાજાને શિખામણના બોલ સંભળાવતી. જ્યારે તેણે રાજાનું કહેવું કોઈ પણ રીતે માન્યું નહિ, ત્યારે રાજાએ તેને જોરજુલમથી કબજે કરવાનો વિચાર કર્યો. આ વાત ઓડ લોકોના જાણવામાં આવી, તેથી બધાજ ઓડ રાતોરાત નાસી ગયા. સિદ્ધરાજ તેમની પાછળ પડ્યો, અને તેમને પકડી પાડ્યા. ઓડ લોકો સામા થઈને લડ્યા અને કપાઈ મુઆ. જસમા પોતાના ધણીની પાછળ બળી મરી, પણ સિદ્ધરાજના હાથમાં આવી નહિ. તેણે મરતી વખતે શાપ દીધો, કે ‘ જ તારા તળાવમાં પાણી રહેશે નહિ. ’ હાલ પાટણમાં આ તળાવ તથા દહેરાનાં ખંડેર નજરે પડે છે, અને તળાવની જગાએ ખેતરો જોવામાં આવે છે !

ધર્મનાં અને લોકોપયોગી બાંધકામો—સિદ્ધરાજ પોતાના પૂર્વજોની પેઠે શૈવ ધર્મ પાળતો હતો. મૂળરાજે શ્રીસ્થળમાં સદ્રમાળનું

હોઈ અંધાવેલું તે તેણે સુધરાવ્યું હતું. એ કામની યાદગીરીમાં શ્રીસ્થળનું નામ તેણે સિદ્ધપુર પાડ્યું હતું. વળી સાર્વજનિક આંધકામો અંધાવવા માટે સિદ્ધરાજ એટલો બધો જાણીતો થયો છે કે ગુજરાતમાંનું દરેક પ્રાચીન આંધકામ તેણે અંધાવેલું હોવાનું લોકો કહે છે. હમોઈનો કિલ્લો, કપડવણ્જનો કુંડ, પાટણની રાણીની વાવ, વગેરે સિદ્ધરાજે અંધાવેલાં હોવાની દંતકથા આલે છે.

પ્રજાપ્રેમ—સિદ્ધરાજ પોતાના દરબારમાં પંડિતોને બોલાવતો, અને તેમની પાસે જુદા જુદા વિષયોનો વાદવિવાદ કરાવતો. વાદમાં જે જીતે તેમને ધનામો આપતો. ધર્મની બાબતમાં તે કોઈની લાગણી દુખાય નહિ તેવી રીતે વર્તેતો. હેમાચાર્ય પંડિત જેન સાધુ હોવા છતાં તેમને રાજ પોતાની પાસે રાખતો, અને વિદ્વાન તરીકે માન આપતો.

વળી પોતાની પ્રજા સુખી છે કે દુઃખી તે જાણવાને રાજ રાતે વેશ બદલી ફરવા નીકળતો. કોઈ કોઈ વાર તો રાતે છુપા વેશે સાંભળેલી વાતો દરબારમાં કહી સંભળાવતો. આથી લોકોમાં એમ વાત ચાલતી કે રાજ તો મનની વાતો પણ જાણી લે છે. ખરેખર, એ તો દેવતાઈ અવતાર છે !

જગદેવ પરમાર—સિદ્ધરાજના સેનાપતિઓમાં સૌથી વધારે જાણીતો જગદેવ પરમાર હતો. તે ધણો શૂરો અને પરાક્રમી હતો, તેથી રાજ તેને ધણું માન આપતો.

તે ધારાનગરીના રાજ ઉદયાદિત્યનો કુંવર હતો. ઉદયાદિત્યને વાઘેલી અને સોલંકી નામે બે રાણીઓ હતી. વાઘેલી માનીતી અને સોલંકી અણમાનીતી હતી. માનીતીના કુંવરનું નામ રણુધવળ અને અણમાનીતીના કુંવરનું નામ જગદેવ હતું. રણુધવળનામાં કશા હોસ નહોતા, પરંતુ જગદેવ ધણો બહાદુર હતો. છતાં રાજાએ રણુધવળને ગાદીનો વારસ ઠરાવ્યો, તેથી તે રાજવૈભવ ભોગવતો હતો. જગદેવની માને એક નાનું સરખુ ગામ ગુજરાન માટે આપ્યું હતું.

તેમાંથી માદીકરાને ખાવાને પૂરતું અન્ન અને પહેરવાને પૂરતાં લુગડાં પણ મળતાં નહોતાં. એક દિવસ રાજ્યે જગદેવને મળવા માટે કચેરીમાં બોલાવ્યો, ત્યારે તેનાં દાટાંતુટાં લુગડાં જોઈને રાજ્યે લાગણી થઈ આવી. આથી રાજ્યે તેને ખજાનામાંથી કીમતી વસ્ત્ર તથા દાગીના કાઢી આપ્યાં, અને વાપરવાને એક હજાર રૂપીઆ તથા બેસવા માટે એક સુંદર ઘોડો આપ્યો. આ વાત તેની સાવકી માએ જાણી ત્યારે ક્લેશ કરી રાજ્યે આપેલું સર્વ પાછું લેવરાવ્યું; અને તેની અદેખાઈ કરવા લાગી.

વળી એવામાં ગૌડ દેશના રાજ્યે પોતાની કન્યાનો જગદેવ સાથે વિવાહ કરવાને માગું મોકલ્યું. આ વખતે રાજ્ય બહાર ગામ ગએલો હતો, તેથી રાણીએ માગું લઈ આવેલા ગેર સાથે ખટપટ કરી પોતાના પુત્ર રણુધવજ સાથે તેનો વિવાહ નક્કી કરાવ્યો. જગદેવ જેવા બહાદુર રાજકુમારને તો કન્યાની ખોટજ નહોતી. રાજ્ય જન લઈને ગૌડ દેશ જતો હતો, તે વખતે રસ્તામાંજ ઢુકટોડા ગામ આવ્યું. ત્યાંના આવડા રાજ્ય બીજે પોતાની વીરમતી નામે કન્યા જગદેવ સાથે પરણાવી. અને રાજકુંવરને પરણાવી રાજ્ય જન લઈ પોતાના નગરમાં પાછો ફર્યો.

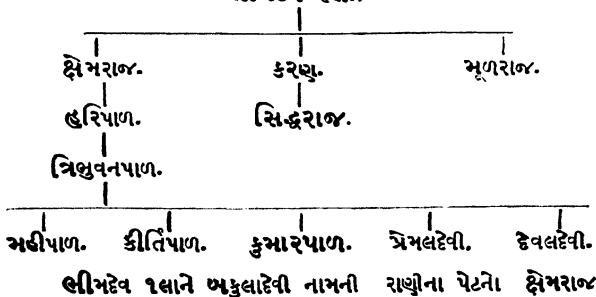
ત્યારપછી ઉદ્યાદિલ રાજ્યે જગદેવને સારી ભેટ આપવા માંડી, ત્યારે તેણે કહ્યું કે ‘ પિતાજી મને આપ ભેટ નહિ આપો તેથી ખરાબ લાગવાનું નથી, પરંતુ એક વાર આપેલી ભેટ પાછી લો છો તેથી વિશેષ ખરાબ લાગે છે. ’ રાજ્યે કહ્યું એમ નહિ થાય. છતાં વાધેલી રાણીની શીખવણીથી આપેલી ભેટ પાછી લીધી. આથી જગદેવ પોતાના આપથી રિસાઈને કોઈ મોટા રાજ્યની તોફારી શોધવાને નીકળી પડ્યો. રસ્તામાં થઈને જતાં પોતાની સ્ત્રી વીરમતીને સાથે લીધી. આ વખતે જગદેવની ઉંમર ૧૭ વર્ષની અને વીરમતીની ઉંમર ૧૫ વર્ષની હતી. તે સમયે પાટણની ગાદીએ મહા પરાક્રમી રાજ્ય સિદ્ધરાજ રાજ્ય કરતો હતો, અને તેના તાપામાં

કેટલાક રાજકુમારો નોકરી કરતા હતા; તેથી પોતાને પણ તેના રાજ્યમાં કોઈ સારી નોકરી મળશે, એવી આશામાં બંને પાટણ તરફ આવવા નીકળ્યાં. પાટણ જતાં રસ્તામાં જંગલ આવ્યું, તેમાં મહા વિકરાળ વાઘ અને વાઘણ રહેતાં હતાં. તેઓ ધુરકતાં તેમની સામે આવ્યાં. જંગલે વાઘને તો માર્યો, પરંતુ વાઘણને મારતાં નિશાન છટકી ગયું, તેથી તે એકદમ તેના ઉપર ધસી આવી, તેનો શરવીર રજપુતાણી વીરમતીએ એક ઝટકે પ્રાણ લીધો. પછી તેઓ પાટણ આવ્યાં. અહીં રાજા સિંધરાજે તેની બહાદુરી અને પરાક્રમ વગેરે ગુણોની પરીક્ષા કરીને તેને દર રાજનો એક હજાર રૂપીઆનો પગાર કરી આપ્યો, અને પોતાનો અંગરક્ષક ઠરાવ્યો.

તેણે સિંધરાજને ઘણા દેશો જીતવામાં મદદ કરી હતી. વળી કેટલીક વાર તેને મરતો પણ બચાવ્યો હતો. લાંબી મુદત સુધી નોકરી કર્યા પછી તે પોતાના દેશમાં ગયો. ત્યાં તેના આપે ખૂશ થઈને તેને રાજગાદી સોંપી.

૨૦. કુમારપાળનો વંશ.

ભીમદેવ ૧લો.

નામનો પુત્ર હતો. ક્ષેત્રરાજને હરિપાળ નામે પુત્ર હતો. હરિપાળનો પુત્ર ત્રિભુવનપાળ, અને ત્રિભુવનપાળને કાસ્મીરાદેવી નામની રાણીને પેટે ત્રણ કુંવર અને બે કુંવરીઓ થયાં હતાં. કુંવરોનાં નામ મહીપાળ, કીર્તિપાળ, અને કુમારપાળ, તથા કુંવરીઓનાં નામ પ્રેમલદેવી અને દેવલદેવી હતાં. પ્રેમલદેવી કાનદેવ નામના સિદ્ધરાજના સેનાપતિ વેરે પરણાવી હતી, અને દેવલદેવી અર્જુનરાજ નામે સાંભરના રાજ સાથે પરણાવી હતી. કુમારપાળને તેના બાપે જીપાલદેવી નામની કન્યા સાથે પરણાવ્યો હતો.

સિદ્ધરાજે જત્રાઓ કરી, પુણ્યદાન કર્યાં, પ્રાર્થનાઓ કરાવી; પરંતુ તેને પુત્ર થયો નહિ. આથી તેના પછી ભીમદેવ ૧લાના પ્રપૌત્ર ત્રિભુવનપાળના વંશમાં ગાદી ગઈ.

૨૧. કુમારપાળ.

નાસી છૂટવું—કુમારપાળના પિતા ત્રિભુવનપાળને પ્રથમ સિદ્ધરાજ સાથે સારો સંબંધ હતો. તે તેની સાથેજ રહેતો, અને લડાઈમાં પણ સાથે જતો. વળી કુમારપાળ પણ સિદ્ધરાજના દરબારમાં જતો, પરંતુ એક સમયે હિંમતવાર્ય અને બીજા કેટલાક જોશીઓએ સિદ્ધરાજને કહ્યું, કે ‘તમારે પુત્ર થશે નહિ, અને તમારી પછી કુમારપાળ ગાદીએ બેસશે. વળી તે જગપ્રસિદ્ધ રાજ થશે.’ આ વાત સિદ્ધરાજને ગમી નહિ, કારણ કે તે હલકા કુળનો હતો. આથી તેણે કુમારપાળને તથા ત્રિભુવનપાળના આખા કુટુંબને મારી નંખાવવાનો વિચાર કર્યો. તેણે ત્રિભુવનપાળને તો મારી પણ નંખાવ્યો; પરંતુ કુમારપાળ જટાધારીના વેશમાં નાસી છૂટ્યો. નાસતા પહેલાં તેણે પોતાના બનેલી કાનદેવની સલાહ પૂછી હતી. તેણે જણાવ્યું હતું, કે ‘તમારે વેશ બદલી શુભ રીતે એક સ્થળથી બીજે સ્થળે ફરવું. હું તમને હંમેશા રાજ્યની ખાતમી આપતો રહીશ.’ આથી તે પોતાના કુટુંબને દેવળીમાં મૂકીને મુસાફરીએ નીકળી પડ્યો.

કેટલોક સમય વીત્યા પછી રાજ્યકારભારની ખબર જાણવાની ઇચ્છાથી તે પાઠશુ આવ્યો. ત્યાં કરજુમેરૂ મંદિરના બત્રીસ પૂજારીઓ ભેગો તે બળી ગયો. રાજ સિદ્ધરાજ તેને મારવાને ચોતરફ શોધ કરાવતો હતો, એ વાતની પૂજારીઓને ખબર હતી. તેમણે કેટલાંક લક્ષણ ઉપરથી કુમારપાળને ઓળખ્યો, અને રાજને ચાડી ખાધી. બીજે દિવસે સિદ્ધરાજે બધા પૂજારીઓને જમવા તેડ્યા. તેમાં કુમારપાળ પણ જમવા આવ્યો, પરંતુ રાજએ તેને ઓળખ્યો છ એવી ખબર પડતાં તે લાગ જોઈને સંતકી ગયો.

સંકટમાં મળેલી મદદ—સિદ્ધરાજના ટુકમથી તેના સેનાધિપતિ કેટલાક સિપાઈઓને લઈ તેની શોધમાં નીકળ્યો. નસીબયોગે તે તેની પાછળજ આવી લાગ્યો. દૂરથી ઝિડતી ધૂળ, પગના અવાજ, અને ઘોડાના ખેંખારાથી કુમારપાળ ચેત્યો, તેથી તે બીકમાં ધૂનતો આગળ નાઠો. છતાં દુશ્મનો લગભગ પાસે આવી ગએલા જણવાથી રસ્તામાં લીમસિંહ અને બીજા બેડુતો ખેતરની વાડને ઝીંટવા કાંટા એકઠા કરતા હતા તેમની સહાય માગી. ત્યાં સંતાડવાનું બીજું કોઈ સ્થળ નહિ હોવાથી તેમણે તેને કાંટાના દગલામાં સંતાડ્યો. રાજના સિપાઈઓ પગલે પગલે શોધતા તેજ ખેતરમાં ગયા, અને બધે તપાસ કરી. પતો નહિ લાગવાથી તેઓ પાછા ગયા. રાતે બેડુતોએ કુમારપાળને કાંટામાંથી કાઢ્યો, તે વખતે તેના શરીરમાંથી લોહી વહેતું હતું, તે ઘોઈ નાખ્યું. ત્યાં તેણે પોતાની જટા મુંડાવી નાખી. પછી બેડુતોનો ઉપકાર માની તથા વખત આવે બદલે વાળવાનું વચન આપી તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

આગળ જતાં થાક લાગવાથી તે એક ઝાડની છાયા નીચે થાક ખાવાને બેઠો. ત્યાં એક ઉંદર દરમાંથી સોના મહોરો કાઢીને એક પછી એક બહાર મૂકતો તેના જોવામાં આવ્યો. તેણે તે બધી મહોરો એકઠમ લઈ લીધી. મુસાફરી માટે આવી ચમત્કારી રીતે દ્રવ્ય મળવાથી તેણે જાણ્યું કે સારા શુકન થયા. પછી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં

તામાં કોઈ એક શેઠની દેવઝી નામે પુત્રી પોતાને પિયર જતી
 િ તેની સોખત થઇ. બાઈએ તેને કોઈ મોટા માણસ જણીને
 તાની ગાડીમાં બેસાડ્યો, અને ખાવાનું આપ્યું. કુમારપાળે તેને બેન
 િકે ગણવા વચન આપ્યું.

પછી ત્યાંથી તે પોતાના કુટુંબને મળવા દેશળી ગયો. સિદ્ધ-
 જને ખબર પડવાથી તેણે તે શહેરને ઘેરો ધાડ્યો. આથી કુમાર-
 ળને ગામ બહાર નીકળવાનો માર્ગ રહ્યો નહિ; ત્યારે તે સજ્જન
 મના કુંભાર પાસે ગયો. તેણે તેને ભટ્ટીમાં સંતાડ્યો. રાજાનું લશ્કર
 ાસ કરી પાછું ગયું, એટલે કુંભારે તેને કાઢ્યો, અને ખાવાનું
 ાપ્યું. પછી વોસિરિ નામના બ્રાહ્મણ મિત્રની સહાયથી પોતાના
 બને ઉજ્જનમાં મૂકી આવ્યો. ત્યાર પછી બંને મિત્રો ફરવા નીકળ્યા.

તેઓ ફરતા ફરતા ખંભાત જઈ પહોંચ્યા, અને હિમાચાર્યને
 યા. કુમારપાળે હિમાચાર્યને પૂછ્યું કે ‘ મને કોઈ દિવસ સુખ થશે
 નહિ ? ’ હિમાચાર્યે તેને ઓળખી કાઢ્યો, અને પ્રશ્નનો જવાબ
 પવા માંડ્યો, એટલામાં ઉદયન મંત્રી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. હિમા-
 ચાર્યે ઉદયનને કહ્યું. ‘ આ કુમારપાળ થોડા વખતમાં તમારો રાજા
 ા. ’ હિમાચાર્યે કુમારપાળને લખી આપ્યું, કે ‘ સંવત ૧૧૮૯ના
 ૧૨ શર વદિ ૪ ને રવિવારને દિવસે ત્રીજે પહોરે તમને રાજ્ય
 ાશે. ’ આથી તેણે હિમાચાર્યનો આભાર માન્યો, અને કહ્યું કે
 તે આપનું વચન સાચું પડશે તો હું આપનો ધન પાળીશ. ’

પછી ઉદયન મંત્રી તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયો, અને ભોજન
 ાદિ આપી તેની પરોણાચારી કરી. કુમારપાળ મંત્રીને ત્યાં
 ાની ખબર પડવાથી એકદમ સૈનિકો આવી પહોંચ્યા, એટલે
 મંત્રીના ઘરમાંથી નીકળી હિમાચાર્યની પાઠશાળામાં બસ્યો.
 ચાર્યે તેને તરતજ ભોંયરામાં ઉતારી તેનું દાર પુસ્તકની ગાંસડી-
 થી બંધ કર્યું. સૈનિકો બધે તપાસ કરીને પાછા ગયા, એટલે તે
 ારામાંથી નીકળ્યો. હિમાચાર્યે તેણે ધણી ઉપકાર માન્યો.

પછી મંત્રીએ આપેલી વાટખર્ચી લઈને તે ત્યાંથી રાતે નીકળ્યો, અને વડોદરે આવ્યો. અહીં તેની પાસે વાટખર્ચી ખૂટી ગઈ હતી, અને કકડીને ભૂખ લાગી હતી. આથી તેણે કટુક નામના વાણીઆની દુકાને જઈ શેકેલા ચણા માગ્યા. વાણીઆએ તેનો દેખાવ જોઈને ઉધાર* ચણા આપ્યા, અને કહ્યું કે તમને મળે ત્યારે પૈસા આપજો.

શુભ આશા—વડોદરાથી તે ભરૂચ ગયો. ત્યાં એક શકુનિકને તેણે પૂછ્યું, કે મારો શુભ દિવસ કયારે આવશે? શકુનિક બહાર શુકન જોવા નીકળ્યો, તે વખતે એક દેવચક્રી દેવળના ધ્વજદંડ ઉપર બેઠી હતી. તે ઉપરથી તેણે કહ્યું, ‘ તમે થોડા વખતમાં રાજ થશો. ’ અહીં તેણે પોતાની જટા મુંડાવી. પછી તે માગવા બહારી આવ્યો, અને ઉજ્જનમાં જઈ પોતાના કુટુંબને મળ્યો. તેટલામાં ત્યાં રાજાનાં માણસો શોધતાં આવી પહોંચ્યાં, તેથી તે દક્ષિણમાં આવ્યો ગયો. ત્યાંથી તે કેટલીક મુદતે પોતાના કુટુંબ સાથે સિદ્ધપુર આવ્યો, અને ત્યાંથી એકલો તેના બેની કાનદેવને મળ્યો. થોડા દિવસ પછી ઇ.સ. ૧૧૪૩માં સિદ્ધરાજ મરણ પામ્યો, એટલે તેને શાન્તિ મળી.

૨૨. કુમારપાળ. (ચાલુ).

રાજ્યપ્રાપ્તિ—સિદ્ધરાજના મરણ પછી ગાદીએ કોને બેસાડવો તે વિષે સરદારોમાં તકરાર ચાલી. તેમાં કાનદેવે કુમારપાળનો પક્ષ કર્યો. છેવટે મહીપાળ અને કીર્તિપાળને રાજ્ય કરવાને નાલાયક ઠરાવી કુમારપાળને ગાદીએ બેસાડ્યો. રાજ્યાભિષેક વખતે તેની ઉંમર ૫૦ વર્ષની હતી.

ઉપકારનો બદલો—રાજ્યાભિષેક વખતે તેણે પોતાની સ્ત્રી જુપાલદેવીને પટરાણી બનાવી. ખંભાતમાં તેને મદદ કરનાર ઉદયન મંત્રીને પ્રધાન બનાવ્યો, અને તેના પુત્ર વાગમટને નાયબ દિવાનની પદવી આપી. સંજ્ઞન કુંભારને ચિત્રકૂટની પટ્ટિકાનો સ્વામી મનાવ્યો.

* લીધેલા માણની કિંમત થોડા દિવસ પછી આપવી તે.

તેને તાણે ૭૦૦ ગામ હતાં. તેના વંશજો હાલ પોતાને ‘ સગરા રજપુત’ના નામથી ઓળખાવે છે. લીમસિંહ ખેડુતને અંગરક્ષકમાં દાખલ કર્યો. દેવશ્રી પાસે રાજ્યતિલક કરાવીને તેને ધોળકા ગામ આપ્યું. અહીં આપનાર કટુક વાણીઆને વડોદરાનો ઇનામદાર બનાવ્યો. વોસિરિ બ્રાહ્મણ મિત્રને લાટ દેશનો હાકેમ નીમ્યો. આ પ્રમાણે સવ ઉપકારીઓને સંભારી તેમના ઉપકારને બદલે વાળ્યો.

જુના ખટપટી પ્રધાનોનો નાશ—કુમારપાળને તેના બનેલી કાનદેવે ગાદી અપાવવામાં સારી મદદ કરી હતી; પરંતુ આ વાતનું અભિમાન રાખી તે રાજનું બરી સભામાં અપમાન કરતો. આમ નહિ કરવા તેને સમજાવ્યા છતાં તેણે માન્યું નહિ, તેથી આખરે કુમારપાળે તેને મારી નંખાવ્યો. આથી સર્વ સરદારો રાજની આગ્રાને અનાદર કરતાં ડરવા લાગ્યા. વળી તેના પર અનેક સંકટો પડેલાં હોવાથી, અને ઘણા નાના મોટા માણસોના સમાગમમાં આવેલો હોવાથી તેને ઘણો અનુભવ મળેલો હતો. આથી રાજ્યકારભાર ચલાવવામાં બાંહેધર તેને બીજા પ્રધાનોની સલાહ લેવાની જરૂર પડતી. આમ કુમારપાળની બાહોશીને લીધે જુના પ્રધાનોની સત્તા જતી રહી, તેથી તેમણે તેની સામે કાવતરાં કરવા માંડ્યાં. તેઓએ તેને મરાવી પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલે તેવા રાજને ગાદીએ બેસાડવાનો મનસુબો કર્યો. તે વાતની કુમારપાળને ખબર પડી, એટલે તેણે ખટપટીઆઓને મારી નંખાવ્યા.

સાંભરના રાજા અર્જુરાજની હાર—ઉદયન મંત્રીનો બીજો પુત્ર આહડ જે સિદ્ધરાજનો માનીતો હતો, તે કુમારપાળની આગ્રામાં નહિ રહેતાં સાંભરના રાજા અર્જુરાજની ચાકરીમાં રહ્યો હતો. આહડના સમજાવ્યાથી ત્યાંના રાજાએ શુજરાત પર ચઢાઈ કરી. કુમારપાળના કારભારથી કંટાળેલા ઘણા સરદારો લડાઈ દરમિયાન અર્જુરાજને મદદ કરે એવી ગોઠવણ આહડે પ્રથમથી કરી હતી. કુમારપાળ મોટી સેના સાથે લડવાને સામો થયો, પરંતુ લડાઈ વખતે જોયું કે ઘણા સામંતો તેને તજીને શત્રુપક્ષમાં જાય છે. આથી આહડ-

નું કપટ તે કળી ગયો. કુમારપાળે પોતાની સેનાને વીખરાઈ જતી જોઈ, એટલે તેણે હાથીના માવતને હુકમ કર્યો કે અર્જુનના હાથી પાસે મારા હાથીને હાંકી લે, કેમકે તેની સાથે જતોજત લડવાનું બની શકે. હાથીને આવતો જોઈ આહડે કુમારપાળને મારવા તેના હાથી પર કુદકો માર્યો, પણ તે જમીન પર પડ્યો, એટલે રાજની આસપાસના બાલાવાળાએ તેને મારી નાખ્યો. અર્જુનને પણ તીર વાગવાથી તે લોહીલોહાણ થઈ ગયો. આથી ગુજરાતના સૈનિકો જય જયની ગર્જના કરતા શત્રુના લશ્કર પર તૂટી પડ્યા, અને તેને નસાડી મૂક્યું.

માળવા તાબે કર્યું—કુમારપાળ અર્જુન સાથે લડવામાં રોકાયો હતો, તે વખતે તેણે વિજય અને કૃષ્ણ નામના બે સામંતોને માળવાના રાજ ઉપર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યા હતા. તેઓ માળવાના રાજને મળી ગયા, અને ઉલટું તેમણે તેની સાથે મળી અણહીલપુર ઉપર હલ્લો કર્યો. આ વખતે રાજ અર્જુન સાથેની લડાઈથી પરવારી ગયો હતો, એટલે લશ્કર લઈને તેમની સામે બહાદુરીથી લડ્યો. લડતાં લડતાં માળવાના રાજને હાથી પરથી પાડીને મારી નાખ્યો. તેનું સૈન્ય પોતાના દેશ તરફ નાસી ગયું, અને માળવા પહેલાંની પેઠે ગુજરાતના તાબામાં આવ્યું.

મલ્લિકાર્જુન સાથે લડાઈ—રાજ કુમારપાળ એક સમયે કચેરી બરીને બેઠો હતો, તે વખતે કેંકણ પ્રાન્તમાંથી કેટલાક ભાટ આવ્યા. તેમણે ત્યાંના રાજ મલ્લિકાર્જુનને ‘ રાજપિતામહ ’ એટલે બધા રાજઓનો દાદો કહી ઘણી કીર્તિ ગાઈ. આ સાંભળી રાજને ગુસ્સો ચઢ્યો, પણ તે વખતે તે કાંઈ બોલ્યો નહિ. તેણે માત્ર ખંજર ઉપર પોતાનો હાથ નાખ્યો. આ સંજ્ઞાથી ઉદ્વેગનના પુત્ર આગ્રમટે રાજને ખૂશ કરવા કેંકણ ઉપર ચઢાઈ કરવાની માગણી કરી. રાજ આથી અતિશય ખૂશ થયો, અને તેને ચઢાઈ કરવા માટે સેનાની ગોઠવણ કરી આપી. તેણે સેના લઈને મલ્લિકાર્જુન પર ચઢાઈ તો કરી, પરંતુ હારીને પાછો આવ્યો. આથી રાજને મોં ખતાવવા નહિ

જતાં પાટણ પાસે સુકામ કર્યો; અને કાળો તંબુ ઠોકાવી, કાળો પોશા પહેરી, કાળું છત્ર ધરાવવા લાગ્યો. આ વાતની રાજાને ખબર પડી એટલે તેણે આવી તેને દિલાસો આપ્યો. પછી બીજી વધારે સેના આપીને ફરીને ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો. આ વખતે ગુજરાતની સેના ઘણીજ બહાદુરીથી લડી અને જીત મેળવી. મલ્લિકાર્જુન આગ્રમટની તરવારથી માર્યો ગયો, એટલે તેણે તેનો ખજાનો લૂટીને કુમારપાળ આગળ રજુ કર્યો. રાજાએ ખૂશ થઈ તેને મલ્લિકાર્જુનનો જ 'રાજપિતામહ'ને ખિતાબ હતો તે તેને આપ્યો.

ચેદીના રાજાની ચઢાઈ—કુમારપાળ સોમનાથની જત્રાએ જવા માટે નીકળવાની તૈયારી કરતો હતો, એવામાં તેને ખબર મળી કે ચેદીનો રાજા ચઢી આવે છે. આ બાબતની પોતાના ખાનગી નોકરો મારફતે તપાસ કરાવતાં રાજાને ખબર મળી, કે સુસાઈરીમાં રાજા રાતે હાથી ઉપર સૂતો હતો, તે વખતે તેના કોટમાંના હીરા માણેકનો કંઠો એક વડના ઝાડની ડાળીમાં ભરાયો, અને હાથી ચાલ ગયો, એટલે ચેદીનો રાજા અધર લટકી મરણ પામ્યો છે.

સાંભરના રાજા ઉપર ચઢાઈ—એક વખતે કુમારપાળ સાંભરના રાજાને પૂજા વખતે ખભા ઉપર જનોઈની પેઠે નાખવાનું વરુ મોકલવાની આજ્ઞા કરી. તે તેણે મોકલ્યું નહિ; તેથી તેને ઘણીજ કોપ ચઢ્યો. આથી તેને જીતવાને ઉદ્દ્યન મંત્રીના પુત્ર ચાહડને મોકલ્યો. ચાહડ વીજળીવેગે સાંભર જઈ પહોંચ્યો. તે દિવસે તે નગરમાં સાતસો કન્યાનાં લગ્ન થતાં હતાં. તેમના કામમાં અડચણ ન આવે તેટલ માટે તેણે રાતે નગર બહાર રહીને કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો, અને સવાર થતાં નગર તાબે કર્યું. પછી તેમાં લૂટ ચલાવીને કુમારપાળની દુવાર ફેરવી. લૂટમાં મળેલું ઘણું ધન તેણે માગણીને આપી દીધું. પછી વસ્ત્રના બદલામાં ત્યાંના સાતસો વણકરોને પકડી આણીને પાટણ તરફ વસાવ્યા. ઘણું દાન કરવાની ચાહડની ટેવ માટે રાજાએ તેને ૪૫૬

આપ્યો; પરંતુ તેના ચૈર્યથી પ્રસન્ન થઈને તેને ‘ રાજધરદ’ એટલે રાજાને દળી નાખનારનો ઈલકાળ આપ્યો.

ધર્મનાં સ્થાનક બંધાવ્યાં—લોકોપયોગી બાંધકામો માટે કુમારપાળની કીર્તિ સિદ્ધરાજ જેટલી લોકોમાં ચાલતી નથી; તોપણ તેણે કેટલાંક અગત્યનાં સ્થાનક બંધાવ્યાં હતાં. જુના કાળથી પ્રખ્યાતિ પામેલું સોમનાથનું દેવળ તેણે સુધરાવ્યું હતું. જૈન દેવળો પાછળ પણ ઘણા ખર્ચ કર્યો હતો. લગભગ ૧૪૪૪ જેન દેવળો તેણે બંધાવ્યાની દંતકથા ચાલે છે.

વિદ્વાનોને આશ્રય—કુમારપાળ જાતે વિદ્વાન નહોતો, તોપણ તેના પ્રધાન વિદ્વાન હતા. તે પોતાના દરબારમાં વિદ્વાનોને અને તેમાં ખાસ કરીને સંસ્કૃત કવિઓને રાખતો. તેના બે મુખ્ય પંડિતો રામચંદ્ર અને ઉદયન જેન હતા. ઉદયન મંત્રીના મરણ પછી કુમારપાળનો મુખ્ય મંત્રી કપર્દી નામનો વિદ્વાન અને સંસ્કૃત કવિ હતો. તેના મુખ્ય સલાહકાર અને ગુરુ હેમાચાર્ય તે વખતમાં સૌથી મોટા વિદ્વાન હતા.

રાજ્યનો વિસ્તાર—કુમારપાળના વખતમાં ગુજરાતના રાજ્યોની સત્તા હિન્દના ધણા ભાગ પર ચાલતી હતી. તેના રાજ્યની હદ ઉત્તરે તુર્ક દેશ, પૂર્વે ગંગા નદી, દક્ષિણે વિંધ્ય પર્વત, અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર સુધી હતી.

૨૩. હેમાચાર્ય.

ધંધુકા નગરમાં આચિંગ નામનો મોઢ વાણીઓ રહેતો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ પાહિની હતું. તેને પેટે (સંવત ૧૧૪૫ના કારતક સદ પુનમના રોજ) ચાંગદેવ નામના પુત્રનો જન્મ થયો. તે બાળક પાંચેક વર્ષનો થયો ત્યારે પાટણથી દેવચંદ્ર નામના આચાર્ય ધંધુકા આવ્યા હતા. તે વખતે ચાંગદેવ તેની માતા સાથે દેવચંદ્ર આચાર્યને પગે લાગવા ગયો હતો. ત્યાં બીજાં છોકરાં સાથે રમતો હતો, તેવામાં બાળપણના ચપળ સ્વભાવથી તે આચાર્યની ગાદી ઉપર ચઢી બેઠો. તેની આ હિંમત તથા બીજાં લક્ષણો જોતાં આચાર્યને લાગ્યું કે જો

તે દીક્ષા લે તો મહા નામના કરે તેવો છે. આથી પાહિની ઘેર ગયા પછી આચાર્ય સંધને સાથે લઈ ચાચિંગને ઘેર ગયા. તે વખતે ચાચિંગ શેઠ પરગામ ગએલો હતો. પાહિનીએ સંધનો સારી રીતે આદરસત્કાર કર્યો. પછી સંધે આચાર્યને ચાંગદેવ આપી દેવા માગણી કરી. બાઈ ઘણીજ ધર્મિષ્ઠ હોવાથી પોતાના ઘણીને પૂછ્યા વિના આચાર્યને ચાંગદેવ આપી દીધો. તેને લઈને આચાર્ય કુર્ણાવટી ગયા, અને ઉદયન મંત્રીના છોકરા સાથે તેને ત્યાં રાખ્યો. ચાચિંગ પરગામથી ઘેર આવ્યો, ત્યારે પુત્ર આપી દીધાની તેને ખબર પડતાં તે ઘણીજ દીલગીર થયો, અને પુત્રનાં દર્શન કરતા સુધી નહિ ખાવાની બાધા લીધી. પછી બૂખ્યો અને તરસ્યો સાધુને શોધતો તે કુર્ણાવટી ગયો, અને કોયે બરાઈને તેણે આચાર્યને કહ્યું કે મારો પુત્ર મને પાછો સોંપી દો. આ વખતે ત્યાં ઉદયન મંત્રી બેઠો હતો તેમણે અને બીજા લોકોએ ચાચિંગને ઘણું સમજાવ્યો અને પુષ્કળ ધન આપ્યું; તેથી પોતાના પુત્રને આચાર્ય પાસે રહેવા દીધો.

ચાંગદેવ આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે તેને દીક્ષા (ધર્મક્રિયા કરવાનો હક) આપી, તેમનું નામ સોમદેવસૂરિ પાડ્યું. ૨૧ વર્ષની ઉંમરે તેમણે સર્વ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ પુરો કર્યો, અને સમર્થ વિદ્વાન થયા. આથી તેમને આચાર્યની પદવી આપી, તેમનું નામ હિમચંદ્ર એટલે સોનાનો ચંદ્ર અથવા હિમાચાર્ય પાડ્યું. પોતાની વિદ્વતાથી તેઓ સિદ્ધરાજના દરબારમાં માનીતા થઈ પડ્યા હતા, અને કુમારપાળ તેમને પોતાના ગુરુ ગણતો હતો. તેમણે પ્રાકૃત ભાષાનું વ્યાકરણ અને બીજા ઘણા ગ્રંથો બનાવ્યા હતા.

૨૪. અજયપાળ.

કુમારપાળને કુંવર નહોતો, તેથી તેની પછી તેના બાઈ મહી-પાળનો દીકરો અજયપાળ ગુજરાતનો રાજા થયો. અજયપાળની રીતમાત સારી નહોતી, તેથી પોતાના ભાણેજ પ્રતાપમણને રાજ્ય

આપવાની કુમારપાળની ઇચ્છા હતી. આથી અન્યપાળે કુમારપાળને ઝેર આપી મારી નંખાવ્યો, અને રાજસત્તા પોતાના હાથમાં લીધી.

તેણે ગાદીએ બેઠા પછી તરતજ જૈન લોકો ઉપર જુલમ કરવા માંડ્યો. કુમારપાળે બંધાવેલાં જૈન દહેરાં તોડી નંખાવ્યાં. વળી કુમારપાળના માનીતા મંત્રી કપર્દીને પ્રથમ પ્રધાનની જગા આપી લાલચમાં નાખ્યો, અને તેણે પોતાનું કામ પુરું હાથમાં લીધું નહિ તેટલામાં તો તેના પર એવો આરોપ મૂક્યો કે તે મારી બરાબરી કરવાનો યત્ન કરે છે. એમ કહીને તેને કદાઈમાં ઉક્ષતા તેલમાં નાખી મારી નંખાવ્યો. સારપછી રામચંદ્ર કરીને એક જૈન અધિકારી હતો, અને જેણે સોએક તો ગ્રન્થ લખ્યા હતા તેને લાલચોળ તપાવેલા તાંબાના પતરા પર બેસવાનો હુકમ કર્યો. તે બિચારાએ દુઃખમાંથી છૂટવા માટે પોતાની મેળેજ જીમ કરડી પ્રાણ બોલ્યો. કુમારપાળનો પક્ષ કરનાર અને જૈન ધર્મી ધણા માણસોના તેણે જીવ લીધા હતા.

આવા જુલમને લીધે તેણે ફક્ત ત્રણ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. પછી વિજયદેવ નામના તેનાજ દારપાળે તેના પેટમાં કટાર મારી તેનો પ્રાણ લીધો.

૨૫. બાળ મૂળરાજ.

અન્યપાળ પછી તેનો દીકરો મૂળરાજ ઇ. સ. ૧૧૭૭માં ગાદીએ બેઠો. તે વખતે તેની ઉંમર ઘણી નાની હોવાથી તેને બાળ મૂળરાજ કહેતા. રાજ નાની ઉંમરનો હોવાથી તેની સંભાળ તેનો કાકો લીમ્હેવ રાખતો હતો. રાજકાર્યમારું સંઘળું કામ લીમ્હેવજ કરતો હતો.

આ વખતે અફઘાનિસ્તાનમાં મહમૂદ શાહયુદ્ધીન ઘેરી રાજ્ય કરતો હતો. મૂળરાજ ગાદીએ બેઠા પછી બીજેજ વરસે એટલે ઇ. સ. ૧૧૭૮માં તે મુલતાનને રસ્તે શિંધ તથા કુચમાં થઈને ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો. ગુજરાતના બચાવ માટે લીમ્હેવ સૈન્ય

લઈ સામે થયો, તેથી બંને વચ્ચે ભારે યુદ્ધ જન્મ્યું. લડાઈ ચાલતી હતી તે વખતે મૂળરાજની મા નાયકોદેવી રાજને લઈને પાસેની ટેકરી પરથી યુદ્ધ જોતી હતી, અને સૈનિકોને હિંમત આપી લડવાને ઉશ્કેરતી હતી. લડાઈમાં અતિશય કાપાકાપી ચાલી. છેવટે મુસલમાન બાદશાહને લીમદેવે હરાવીને નસાડી મૂક્યો.

આ રાજ ક્રાંત બેજ વર્ષ રાજ્ય ભોગવી પછી તે મરણ પામ્યો.

૨૬. લીમદેવ બીજો અથવા ભોળોલીમ.

મૂળરાજ બીજા પછી લીમદેવ બીજો ગુજરાતનો રાજ થયો. તે ઉતાવળીએ અને ભોળો હતો તેથી લોકો તેને ભોળોલીમ કહેતા હતા.

મુખ્ય રજપુત રાજ્યો—જે વખતે ગુજરાતમાં લીમદેવ બીજો રાજ્ય કરતો હતો, તે વખતે ગુજરાતની બહાર ઉત્તર હિન્દમાં બીજાં કેટલાંક રજપુત રાજ્યો હતાં. તેઓમાં દિલ્લીમાં અનંગપાળતું, અજમેરમાં સોમેશ્વર ચૌહાણતું, અને કુનોજમાં વિજયપાળ રાઠોડતું, એ મુખ્ય રાજ્યો ગણાતાં હતાં. વળી તે વખતે આયુધ ઉપર પરમાર જાતનું એક રજપુત રાજ્ય હતું. આ રાજ્યોએ સંપીને રહેવાને બદલે માંહોમાંહે કુસંપ કર્યો. તેનાં કડવાં ફળ તેમને ચાખવાં પડ્યાં.

લીમદેવ બીજો અને જૈતસી પરમાર—આયુના રાજ જૈતસી પરમારને સલાખ નામે કુંવર અને ઇચ્છન નામે રાજકુંવરી હતાં. ઇચ્છન કુમારી ધણીજ રૂપવાન હતી. તેનો વિવાહ અજમેરના રાજ સોમેશ્વરના પ્રતાપી પુત્ર ધૃત્વીરાજ ચૌહાણ સાથે થયેલો હતો. તેમ છતાં તેના સ્વરૂપથી મોહિત થઈને ભોળોલીમ તેનું માથું કર્યું. કુંવરીનો વિવાહ કરી દીધેલો હોવાથી અને ભોળોલીમ જનધર્મી હોવાથી આયુના રાજ્યે ચોક્ખી ના પાડી. આથી ભોળોલીમને ધણો ક્રોધ ચઢ્યો. તેણે તરતજ કુચ્છ, ગીરનાર, સોરઠ, વગેરેના રાજાઓને લશ્કર સાથે મદદે બોલાવ્યા. પછી તેણે એકદમ આયુ ઉપર ચડાઈ કરી. આયુના રાજ્યે કુંવરીને અજમેર મોકલી દીધી. પછી તે સૈન્ય

લઈ સામે લડ્યો; પરંતુ તેમાં પરમારો હાર્યા અને લીમનો જ્ય થયો.

અજમેર પર પહોંચી ચઢાઈ—લીમદેવે કન્યા લેવા માટે અજમેર ઉપર ચઢાઈ કરવાનો વિચાર કર્યો, પણ તેની ફાજમાંના કેટલાક સમજી પુરુષોએ તેમ કરવાને ના કહી, કેમકે તે વખતે શાહજુહીન ધોરી અજમેર ઉપર ચઢી આવેલો હતો. તેમણે સલાહ આપી કે ચોહાણો સાથે મળીને મુસલમાનોને હાંકી કાઢવાનો આ ઉત્તમ વખત છે. લીમદેવે તેમની સલાહ માની નહિ; કારણ કે એક જ ન સાધુએ તેને ચઢાવ્યો, કે રજપુતનો દીકરો અપમાન સહન કરે એ ધિક્કાર ભરેલું છે. આથી ગુજરાતનું સૈન્ય અજમેર ઉપર ચઢ્યું. ત્યાં ચોહાણો તરફથી ચંદ બારોડે રાતના વખતે એકાએક ગુજરાતની ફાજ ઉપર હાથો માર્યો, તેથી તે જીવ લઈને નાસી ગઈ, અને બીજી તરફથી પૃથ્વીરાજે મુસલમાનોને હરાવીને નસાડી મૂક્યા.

અજમેર પર બીજી ચઢાઈ—લોગોબીમ હારીને પાછો આવેલો હોવાથી ખીજવાએલો હતો. એવામાં ખીજવાટનું એક બીજું કારણ ઉભું થયું. લીમના કેટલાક પીતરાઈ ભાઈઓ કંઈક તકરાર થવાથી લીમ ઉપર બહારવટે નીકળ્યા હતા, અને લૂટફાટ કરતા કરતા ચોહાણોને આશ્રયે જઈ રહ્યા હતા. ત્યાં રાજસભામાં તેઓમાંના એકે મૂંઝે હાથ નાખ્યો, તેથી પોતાનું અપમાન થયું સમજીને એક ચોહાણે તેનો હાથ કાપી નાખ્યો. આથી તેના ભાઈઓને ક્રોધ ચઢ્યો, અને તેઓ તેમની સાથે લડ્યા. તેમાં તેઓ માર્યા ગયા. લીમને આ વાતની ખબર મળતાં તે વેર લેવાને તૈયાર થયો. તેણે ચોહાણો પર ચઢાઈ કરવાનો ઠરાવ નક્કી કર્યો. સોમેશ્વરને આ વાતની ખબર પડવાથી પૃથ્વીરાજને થોડા સૈન્ય સાથે દિલ્હીમાં રાખી બાકીનું સૈન્ય લઈ તે લીમ સામે ધસી આવ્યો. આથી બંને વચ્ચે લડાઈ થઈ. તેમાં સોમેશ્વર મરાયો, અને લીમનો જ્ય થયો.

પૃથ્વીરાજની ગુજરાત પર ચઢાઈ—ગુજરાતના રાજને હાથે પોતાના પિતાનું મરણ થયાની વાત સાંભળીને પૃથ્વીરાજનું શરીર

ગરમ ગરમ થઈ ગયું; અને તેની આંખો કોધથી લાલચોળ થઈ ગઈ. વળી તેના સરદારોએ ઉસ્કર્યો કે ભીમને મારીને ગુજરાત ઉબ્બડ કરે તોજ તું ખરો ક્ષત્રિય કહેવાય. આથી તેને વધારે જીત્સો ચઢ્યો. તેણે તરતજ પોતાના આપતું વેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી લશ્કર ભેગું કરીને તે ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો. આ વાતની ભીમને ખબર પડતાં તેણે પણ લડાઈની તૈયારી કરી. પૃથ્વીરાજનું લશ્કર ગુજરાતમાં પેહું કે લોકો ડરથી નાસવા લાગ્યા. શત્રુની રાજધાની થોડે દૂર રહી એટલે પૃથ્વીરાજે દીવો, નીસરણી, જળ, કોદાળી, અંકુશ, અને ત્રિશુળ આપી ચંદ બારોટને ભીમ પાસે મોકલ્યો. તેણે ભીમના દરબારમાં જઈને કહ્યું, કે પૃથ્વીરાજ પોતાના આપતું વેર લેવાને ચઢી આવ્યો છે, માટે તું લડવાને તૈયાર થા. ભીમે કહ્યું, એ તો ઠીક, પરંતુ આ વિચિત્ર વસ્તુઓ સાથે શી લાવ્યા છો? ચંદે કહ્યું, કે પૃથ્વીરાજનો હુકમ છે કે તમે અંધારામાં સંતાર્ધ જાઓ, તો તમને દીવો લઈ શોધવા, આકાશમાં જાઓ તો નીસરણીએ ચઢી પકડવા. પાતાળમાં જાઓ તો આ કોદાળીથી, અને પાણીમાં પેસો, તો આ જળથી પકડવા. આ અંકુશ વડે તમને વશ કરવા અને આ ત્રિશુળથી તમને મારવા. માટે દાંતે તરણું લઈ અમારા રાજને શરણ થાઓ અથવા મરણ માગી લો. આવાં ગર્વનાં વચન સાંભળીને ભીમ પ્રથમ હસ્યો. પછી તેણે કહ્યું, કે ‘ જ, તારા રાજને કહે, કે હું તેનાથી ડરતો નથી. ’ ત્યારપછી બંને વચ્ચે બારે યુદ્ધ મચ્યું. તેમાં ભીમ હાર્યો અને માર્યો ગયો.

ભીમદેવ પછી ત્રિભુવનપાળ ગુજરાતનો રાજ થયો. તેની પાસેથી ધોળકાના વાઘેલા રાણા વીસળદેવે ગુજરાતનું રાજ્ય લઈ લીધું હતું.

ભોળાભીમના દરબારમાં પૃથ્વીરાજનો મંદેશો લઈ આવેલો ચંદ ખારોટ.

ભાગ પમેા.

વાઘેલા વંશ.

૨૫. વાઘેલા વંશની સ્થાપના.

કુમારપાળ રાજના વખતમાં ધ્રુવલપ્રસાદ નામે એક સોલંકી સરદાર હતો. તેણે ધ્રુવલપુર (ઘોળકા) વસાવીને ત્યાં પોતાની સત્તા ફેલાવી હતી. તેનો પુત્ર અર્જુનરાજ તે કુમારપાળની માસીનો દીકરો થતો હતો. તેણે કુમારપાળની ઘણી સારી નોકરી બજાવી હતી. તે ઉપકારના બદલામાં રાજાએ તેને વાઘેલ ગામ ધનામમાં આપ્યું હતું. તે ગામ પાટણથી દસ માઇલ દૂર હતું. આ વાઘેલ ગામ પરથી અર્જુનરાજના વંશને વાઘેલા રજપુતો કહેવાયા, અને તેનો વંશ તે વાઘેલા વંશ કહેવાયો. તેના વંશને આગળ જતાં ગુજરાતના રાજા થયા.

૨૬. લવણપ્રસાદ.

અર્જુનરાજનો કુંવર લવણપ્રસાદ ભોળાભીમનો પ્રધાન હતો. તે મહા પરાક્રમી અને બહાદુર લડવૈયો હતો. ભોળાભીમના વખતમાં ઘણા સરદારો મુલક દબાવી પડવાને પ્રયત્ન કરતા હતા, તેમની સાથે તે મરતાં સુધી લડ્યો હતો, પરંતુ તેમને ક્ષવવા દીધા નહોતા. તેણે રાજ્યમાં એવો સારો બંદોબસ્ત કર્યો હતો કે ખીજા દેશના રાજાઓ તેના રાજ્ય પર ચઢાઈ કરતાં ડરતા હતા. એક વખત માળવાના રાજાએ ચઢાઈ કરી હતી, પણ લવણપ્રસાદની બહાદુરી જોઈને તેને પાછા જવું પડ્યું હતું. ત્યારપછી ગોધરાના રાજાને મદદે બોલાવી જ્વગિરિના યાદવ રાજાએ ચઢાઈ કરી હતી. આ વખતે પણ નહિ ગમરાતાં તે અને તેનો પુત્ર વીરધવળ બંને સૈન્ય સાથે સામી ગયા,

અને ભાર્ય આગળ ચાંદવ રાજને સજ્જડ હાર ખવરાતીને નસાડી મૂક્યો. ત્યાંથી તે ઉત્તર તરફ મારવાડમાં ગયો, અને મારવાડમાં આવેલા નાંદોલના સરદારને તેણે કતલ કર્યો.

ભોળોભીમ રાજ હતો, છતાં લવણપ્રસાદની સત્તા એટલી બધી હતી કે રાજની પેડે તે ખીજ રાજ્યો સાથે સલાહ, લડાઈ, અને ગામનાં દાન કરી શકતો. તેણે સોમનાથ મહાદેવને એક ગામ દાનમાં આપ્યું હતું. પોતાના પુત્રની બહાદુરી જોઈને તેણે પોતાના જીવતાંજ રાજ્યનો કારભાર તેને સોંપી દીધો હતો.

૨૭ વીરધવળ.

રાણા વીરધવળે પોતાના હાથમાં રાજકારભાર આવતાં પ્રધાનની જગાએ વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામના જૈનધર્મી પોરવાળ વાણીઆને નીમ્યા હતા. તે બંને ભાઈઓ ધણા બહાદુર હતા. તેમણે તેનું રાજ્ય વધારવામાં ધણી સારી મદદ કરી હતી.

વસ્તુપાળ અને તેજપાળ—વસ્તુપાળ અને તેજપાળના વડવા ગુજરાતના રાજ્યોનું પ્રધાનપદ ભોગવતા હતા, તેથી તેમની પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય હતું. વસ્તુપાળ ધણો વિદ્વાન અને બુદ્ધિમાન હતો, અને તેજપાળ ધણો શૂરવીર અને યુદ્ધના કામમાં પ્રવીણ હતો. તેઓ જત્રાએ નીકળેલા ત્યાંથી ફરતા ફરતા ઘોળકે આવ્યા હતા. અહીં રાજના ગોર સોમદેવે રાજ સાથે તેમનો મેળાપ કરાવ્યો. રાજએ તેમના ગુણથી પ્રસન્ન થઈ તેમને પોતાના મંત્રી બનાવ્યા. બંને ભાઈઓએ મંત્રીપદ સ્વીકારતી વખતે રાજ પાસે એવી માગણી કરી કે ‘કાઈની બંભેરણીથી અમારા ઉપર તમારી ઈતરાજ થાય તો હાલ અમારી પાસે જે ત્રણ લાખની સમૃદ્ધિ છે તે લઈને અમને જવા દેવા. અમારૂં સર્વસ્વ લઈ લેવું નહિ.’ આ વાત લવણપ્રસાદ અને વીરધવળે લેખીવચનથી કમુલ કરી, ત્યારેજ તેમણે મંત્રીપદ સ્વીકાર્યું. પછી વીરધવળે વસ્તુપાળને ઘોળકા અને ખંભાતનો ખંદોબસ્ત

રાખવાનો અધિકાર આપ્યો, અને તેજપાળને લડાઈનું કામ સોંપી પોતાની પાસે રાખ્યો.

કેટલોક વખત વીત્યા પછી તેઓ શેત્રુંજયની જાત્રા કરવા ગયા. રસ્તામાં હુદારનો ડર લાગવાથી પોતાની પાસેની મીલકત દાટવાને વસ્તુપાળ અને તેજપાળ કાઠિઆવાડમાં હુડાલક ગામ છે ત્યાં ગયા. જમીન ખેડતાં ઉલટું તેમને બીજી પુષ્કળ દોલત હાથ આવી. આ બધી દોલત સાચવવાની બંને બાઈઓને એટલી બધી ફીકર થવા લાગી કે તેમને આવતું પણ ભાવતું નહિ. તેજપાળની ફીકરનું કારણ તેની સ્ત્રી અનુપમાના જાણવામાં આવ્યું, ત્યારે તેણે સલાહ આપી કે તમારી દોલત પર્વતની ટોચે ખરચો. ત્યાં તે બધાના જોવામાં આવશે, પણ તે કોઈથી લઈ લેવાશે નહિ. ' આ સલાહ તેમનાં માતૃશ્રીને અને વસ્તુપાળની સ્ત્રી લલિતાદેવીને પણ પસંદ પડી. આથી તેમણે આપ્ત, ગીરનાર, અને શેત્રુંજયના હુંગરો ઉપર ઉમદા દેવળો બંધાવ્યાં.

આપ્તનાં દેવળ સૌથી ઉંચી કારીગરીનાં છે. તેઓનું કદ તથા બહારનો દેખાવ વખાણવા જેવો નથી, પણ અંદરની બાજુએ કોતરણીનું કામ ઘણું વખાણવા લાયક છે. એ કોતરણી એવી બારોકાઈથી કરેલી છે કે જાણે મીણનાં બીજાંમાં ઉતારી હોય એવો ભાસ થાય છે. કારીગરોને પર્વત ઉપર કામ કરતાં ટાઢ વાય નહિ, એટલા માટે દરેક કારીગર પાસે સઘડી મુકાવી હતી, અને સાંજે ઉનાં ભોજન કરાવી બધાને જમાડવામાં આવતા. કોતરણીનું બારીક કામ કરનારને તેણે કોતરી કાઢેલી પથ્થરની રજના વજન જેટલી ચાંદી મળુરી તરીકે આપવામાં આવતી હતી. આ દહેરાં પાછળ તેમણે સાડાબાર લાખ રૂપીઆનો ખર્ચ કર્યો હતો.

આ દેવળમાં દેરાણી જેઠાણીના બે ગોખલા બનાવેલા છે. તેની પાછળ નવ લાખ રૂપીઆ ખરચેલા કહેવાય છે. આ દેરાણી જેઠાણી તે વસ્તુપાળ અને તેજપાળની સ્ત્રીઓ હતી.

પરદેશના ધણા મુસાફરો આ દહેરાં જોવા માટે આવે છે, અને તેઓ આ દહેરાં જોઈને આ દેશની જુની કારીગરીનાં ધણાં વખાણુ કરે છે.

ગોધરાના ધુંધલ પર ચઢાઈ—ગોધરામાં ધુંધલ નામે રાજ્ય રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજ્ય તેના રાજ્યમાં થઈને જે વણુજરા ગુજરાતના બંદરે માલ લાવતા તેમને તે લૂટી લેતો. રાણાએ તેને તેમ નહિ કરવા કહેરાવ્યું. તેના જવાબમાં ધુંધલે પોતાના ભાટને કાળજીની દાખડી અને સાડી આપીને વીરધવળ પાસે મોકલ્યો, અને કહેવરાવ્યું કે ‘ સધળા રાજાઓને હું સ્ત્રી જેવા ગણું છું.’ આ અપમાનતું વેર વાળવાને રાણાએ તેજપાળને લશ્કર આપી ધુંધલને વશ કરવા મોકલ્યો. ગોધરા થોડું દૂર રહ્યું એટલે તેજપાળ સાં છાવણી નાખીને પડ્યો. પછી છુપી રીતે પોતાનાં માણસોને તે ગામની ગાયો વાળી લાવવાને મોકલ્યા. તેઓ ગાયો વાળીને આવતા હતા તેમની પાછળ ધુંધલની ફાજ પડી, અને વીજળી વેગે તેજપાળની છાવણી પાસે ધસી આવી. આથી તેની છાવણીમાં ગભરાટ ફેલાયો. ધુંધલના સૈનિકો ધણા જોરથી લડતા હતા, તેથી તેઓની જીત થવાની વાર નહોતી; પરંતુ તેટલામાં તેજપાળે ધુંધલને ઘોડા પરથી પાડી નાખ્યો, અને કદ કરી લીધો. પછી સૈન્ય સાથે ગોધરામાં દાખલ થઈ ધણી લૂટ મેળવી, અને એક સેવકને રાજ્યસત્તા સોંપી. ત્યારપછી તેજપાળ ધુંધલને લઈને ઘોળકા આવ્યો. રાણાએ સભા વચ્ચે તેની મોકલાવેલી સાડી તેને પહેરાવી, અને કાળજીની દાખડી કાઢે બંધાવી. આ અપમાન સહન નહિ થવાથી તે જીભ કરડીને મરણ પામ્યો.

દિલ્હીના પાદશાહની મહેરબાની મેળવી—રાણા વીર-ધવળની સત્તા દિવસે દિવસે વધતી જતી હતી, તોપણ તેને દિલ્હીના પાદશાહનો ધણો ડર લાગતો હતો. એક વખતે દિલ્હીના પાદશાહે ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરી હતી, પરંતુ ત્યારે વસ્તુપાળે આપુના રાખની મદદથી આગિતો જાપો મારીને તેના લશ્કરને ઘેરી લઈ કાપી

નાખ્યું હતું. તોપણ તેના મનમાંથી પાદશાહનો ડર ઓછો થયો નહોતો. ત્યારપછી એક વખત પાદશાહની મા હજ (મકાની જત્રા) કરવા સાર ગુજરાતના બંદરે વહાણમાં બેસવા સાર આવી, ત્યારે વસ્તુપાળે યુક્તિ કરી ચાંચીઆ લોકો પાસે તેનું વહાણ લુટાવ્યું. પછી જ્યારે ફરિઆદ થઈ ત્યારે લૂટનો માલ પાછો અપાવી સારી ખરદાસ કરી. તે હજ કરીને પાછી આવી ત્યારે પણ તેવીજ ખરદાસ કરી, તેને સુખ-રૂપ દિલ્હી પહોંચાડી. વસ્તુપાળે કરેલી ખરદાસની વાત જાણીને પાદશાહ તેના ઉપર ધણો ખુશ થયો, અને તેને ઇનામ માગવા કહ્યું. તેણે એટલુંજ માગ્યું કે તમારે મહેરબાની કરી ગુજરાતના રાજ્યને પીડા કરવી નહિ. તે વાત પાદશાહે કમુલ કરી. આ પ્રમાણે તેણે મહાન શત્રુના બચમાંથી ગુજરાતને બચાવ્યું.

૨૮. વીસળદેવ.

રાજ્યપ્રાપ્તિ—વીરધવળને ત્રણ પુત્રો હતા. વીરમ, વીસળ, અને પ્રતાપમલ્લ. વીરમ શરવીર પણ ધણો ઉતાવળીઓ અને સાહસિક હતો, પરંતુ વીસળ બહાદુર અને શાન્ત સ્વભાવનો હતો. આથી વીરધવળનો વીસળ ઉપર ધણી પ્રીતિ હતી, અને વસ્તુપાળ પણ તેનેજ માન આપતો. પોતાના પિતાની અવકૃપાથી તે વીરમગામ નામે ગામ વસાવીને ત્યાંજ રહેતો હતો. જ્યારે વીરધવળ માંદો પડ્યો ત્યારે તે પાટવી કુંવર હોવાથી રાજ્ય લેવા માટે ઘોળકે આવ્યો, અને તોફાન મચાવ્યું. વસ્તુપાળે તેનું કંઈ પણ ચાલવા દીધું નહિ, અને વીરધવળ મરી ગયો એટલે વીસળદેવને ગાદીએ બેસાડ્યો. આથી કોષે ભરાઈને વીરમ પોતાના સસરા પાસે મદદ માટે ગયો, અને પછી તે ત્યાંજ રહ્યો.

વીસળદેવ ગુજરાતનો સ્વતંત્ર રાજા થયો—વીસળદેવના આપદાદા ગુજરાતના રાજાઓના આશ્રય તળે ઘોળકાના રાણા તરીકે રાજ્ય અમલ ચલાવતા હતા. રાણા વીસળદેવને કોઈના તાબેદાર રહેવું પસંદ

પશ્યું નહિ, તેથી ઇ. સ. ૧૨૪૩માં ગુજરાતના રાજા ત્રિલુવનપાળ પાસેથી રાજ્ય જીતી લઈ પોતે અણહીલપુર પાટણમાં ગુજરાતના સ્વતંત્ર રાજા તરીકે રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

ત્રણ વર્ષનો દુકાળ—આ રાજાના વખતમાં ત્રણ વર્ષનો (સંવત ૧૩૧૫ માં) ભારે દુકાળ પડ્યો હતો. તે વખતે હાલના સ્થિતિ રાજ્યની પેઠે દુકાળના સંકટમાંથી લોકોને બચાવવાને રાજાએ ઘણાં બાંધકામ ઉઘાડીને ધંધે વળગાડ્યા હતા. આથી લોકો તેનાં ઘણાં વખાણ કરતા હતા. વળી એમ પણ કહેવાય છે કે વીસલનગર અને ડભોઈનો કિલ્લો તેણે બંધાવ્યાં હતાં અથવા દુરસ્ત કરાવ્યાં હતાં.

ડભોઈનો કિલ્લો અને તેનું તળાવ—વડોદરાથી ચાણોદ જવાની રેલવે ગાડીમાંથી આ કિલ્લો હાલમાં ખંડેર હાલતમાં નજરે પડે છે. તે વીસળદેવ રાજાએ બંધાવ્યો હતો. તે કિલ્લો બાંધવાને રાજાએ હીરા કડીઓ એ નામના કુશળ કારીગરને રોક્યો હતો. તે વખતે રાજાની મા પાસે તેલાં નામે એક દાસી હતી. તેણે પોતાનું નામ અમર કરવાની ઇચ્છાથી પોતાના નામનું એક તળાવ બંધાવવા હીરા કડીઆને કહ્યું. હીરાએ તે વાત ક્યુલ કરીને તે તળાવ માટે જગા નક્કી કરી. પછી એક તરફ કિલ્લો બાંધવો શરૂ કર્યો, અને બીજી તરફ સારા કારીગરો રોકીને તેણે તળાવ બંધાવવું શરૂ કર્યું. કિલ્લો બાંધવાને જે પત્થરો આવતા હતા તેમાંથી સારા સારા પત્થરો તળાવ બાંધવામાં વાપર્યા હતા. આથી કિલ્લા કરતાં તળાવની મજામુતી સારી થઈ. કિલ્લો અને તળાવ સાથે પુરાં થયાં. તળાવ પુરું થતાં સુધી તે કોણુ બંધાવે છે તેની કોઈને ખબર પડી નહિ. તળાવમાં વપરા-એલા પત્થરોની ખોટ પૂરવાને તેણે કિલ્લાની દિવાલની ધાર પર પત્થરો અને વચ્ચે માટી તથા ઈંટો પૂર્યા હતાં. આ વાત કોઈ રાજાને કહી શક્યું નહિ, કારણ કે હીરા ઉપર રાજાની ઘણી મહેરબાની હતી. આખરે આ વાત રાજાની માના જાણવામાં આવી. તેણે યુક્તિથી આ વાત રાજાને જણાવી. એક દિવસ તેણે રાજાને જમવા માટે વેડમો બનાવી.

રાજાએ કોઈ દિવસ વેડમી ખાધેલી નહિ, તેથી તેણે પોતાની માને પૂછ્યું કે આ પદાર્થનું નામ શું ? માએ કહ્યું, બાર્ડ એ તો તારો ઉબોઈનો કિલ્લો. રાજાને સમજ નહિ પડવાથી ખુલાસો પૂછ્યો, એટલે માએ જણાવ્યું કે જેમ આ વેડમીમાં બંને બાજુએ ઘઉંની રોટલી અને વચ્ચે ગોળ દાળનો માવો ભરેલો છે તેમ તારા કિલ્લામાં બાજુબાજુ પથરો અને વચ્ચે માટી અને ઈંટો પૂરેલાં છે. આ વાત સાંભળી રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો, અને તરતજ તપાસ કરાવી. વાત ખરી માલમ પડતાં હીરા કડીઆ ઉપર રાજાને ઘણાજ કોથ ચઢ્યો. રાજાએ તેને જીવતોજ કિલ્લામાં ચણાવી ઘાલવાનો હુકમ કર્યો.

આ વખતે કારભારીઓએ રાજાને સમજાવ્યો કે આવો કુશળ કારીગર કોઈ દિવસ કામનો છે. તે ઉપરથી રાજાએ તેને દરવાજા આગળ કોટમાં ચણાવ્યો, પરંતુ તેના ડોકાનો ભાગ ખુલ્લો રખાવ્યો. તે દરવાજાવાળી ભાગેળ હીરા ભાગેળના નામથી હજુ પણ જાણીતી છે. છ માસ સુધી તેની સ્ત્રીએ ફક્ત ઘી પાઈને તેને જીવતો રાખ્યો. ત્યારપછી એક દરવાજાની કમાન બેસાડવાની આક્રી હતી તે કોઈથી બેઠી નહિ, તેથી છ માસે હીરાને બહાર કાઢ્યો કમાન બેસાડવાની કળા જતાવીને તરતજ તે બહારનો પવન લાગવાથી મરણ પામ્યો. તેણે બંધાવેલું તળાવ સુંદર લાગવાથી રાજાએ રહેવા દીધું. એ તળાવ દાસીના નામથી તેન તળાવ કહેવાયું. ત્યાં પાછળથી એક ગામ વસ્યું છે, તે પણ તેન તળાવ એ નામથી ઓળખાય છે. તે ઉબોઈથી પાંચેક માઇલ દૂર છે.

૨૯. કરણધેસો.

વીસળદેવના મરણ પછી અર્જુનદેવ અને સારંગદેવ નામના બે રાજાઓ પાટણની ગાદીએ થયા હતા, પરંતુ તેમના વખતમાં કંઈ પણ જાણવા લાયક બનાવ બન્યા નથી. ત્યારપછી કરણદેવ

ગુજરાતનો રાજ થયો. આ અણ્ણહીલપુરની ગાદીએ બેસનાર છેલ્લો રજપુત રાજ હતો. તે તેના ઉતાવળીઆ અને અવિચારી સ્વભાવને લીધે કરણધેક્ષો કહેવાતો.

પ્રધાનની સ્ત્રીનું હરણુ—કરણુ રાજને માધવ અને કેશવ નામે બે નાગર બ્રાહ્મણ પ્રધાન હતા. તેઓ રાજકાજમાં ધણુજ હોશિયાર હતા. માધવની સ્ત્રી રૂપસુંદરી ધણી રૂપવાન હતી. એક દિવસે રાતે શણુગાર સજીને પોતે માતાના દેવળમાં પૂજન કરવાને જતી હતી, તે વખતે કરણુ રાજ નગર બહારથી ફરીને પોતાના મહેલ તરફ જતો હતો. આ વખતે રાજની નજરે તે સ્ત્રી પડી. તેના રૂપથી મોહિત થવાથી તે પોતાની પ્રજના પિતા તરીકેનો ધર્મ ભૂલી ગયો. તેણે તેને પોતાની પટરાણી બનાવવાનો મનમાં નિશ્ચય કર્યો. માધવ બે હાજર હશે તો પોતાનો હેતુ પાર પાડવામાં વિઘ્ન નડશે. આથી રાજ્ય માટે ઘોડા ખરીદવાને બહાને તેને કુચ્છમાં મોકલ્યો.

ત્યારપછી રૂપસુંદરીને પોતાના મહેલમાં લઈ આવવાને સૈનિકો મોકલ્યા. તેઓ માધવના ઘર આગળ ગયા, અને તેમણે તેના બાઈ કેશવને રૂપસુંદરી તેઓને સોંપી દેવાનું કહ્યું, આ સાંભળી તેને ધણુ ગુસ્સો ચડ્યો, અને ક્રોધથી તેની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ. તેણે ક્રોધમાં જવાબ દીધો કે ‘હું નાગર અચ્ચો છું, તેથી જ્યાંસુધી મારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાંસુધી મારી બાબતે કોઈ હાથ લગાડી શકે તેમ નથી.’ તેણે તેમને પાછા જવાને ધણુંએ સમજાવ્યા, પણ તેમણે માન્યું નહિ. છેવટે પોતે હથિયાર આંધી સામે થયો, અને ધણુ સૈનિકોને કાપી નાખ્યા; પરંતુ ઝાઝા આગળ બિચારા એકલા કેશવનો શો હિસાબ ! ધણુ સૈનિકો એકદમ સામટા તેના પર તૂટી પડ્યા, અને તેમણે કેશવને મારી નાખ્યો. પછી તેઓ રૂપસુંદરીને કરણુના મહેલમાં લઈ ગયા. આ પ્રમાણે બાબીનો બચાવ કરતાં તેણે પોતાનો પ્રાણ બોલ્યો. કેશવની સ્ત્રી ગુણસુંદરી તેની પાછળ સતી થઈ માધવનો

મહેલ સ્મશાન બૂમિ સમાન થઈ ગયો. શહેરની રૈયત રાજાને ક્રોડકાર આપવા લાગી અને ડરવા લાગી.

થોડા દિવસ પછી માધવ આવ્યો ત્યારે આ ખખર સાંભળીને તે ઘણોજ દીલગીર થયો. તે દીલગીર થઈને ખેતી રહ્યો નહોતો, પણ રાજાની ઉપર વેર લેવાની તક તે શોધતો હતો. વેર લેવાના ધરાદાથી તે થોડા દિવસ પછી દિલ્હી ગયો, અને ગુજરાતનું રાજ્ય જીતી લેવાને દિલ્હીના પાદશાહને સમજાવ્યો.

અલાઉદ્દીનની ગુજરાત પર ચઢાઈ—ગુજરાતમાં જે વખતે કરણદેવ રાજ્ય કરતો હતો, તે વખતે દિલ્હીની ગાદીએ અલાઉદ્દીન પાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો. તેણે પોતાના કાકાને મારીને રાજ્ય લીધું હતું, તેથી તે અલાઉદ્દીન ખુનીના નામથી ઓળખાતો હતો. માધવના સમજાવ્યાથી તેણે ઇ. સ. ૧૨૯૭માં પોતાના ભાઈ અલ્લખાન તથા પ્રધાન નસરતખાનને ફોજ આપી ગુજરાત જીતવા મોકલ્યા. તેઓ દેશ લૂટી પાયમાલ કરતા કરતા અણહીલપુર આવી પહોંચ્યા. કરણદેવ લશ્કર લઈને સામે થયો, પરંતુ તેના દુરાચારથી કંટાળેલી રૈયતે તેને સહાય કરી નહિ. આથી તે હારી ગયો. મુસલમાનોએ અણહીલપુરનો કિલ્લો તાબે કરી ત્યાં પોતાનાં થાણાં ખેસાડ્યાં.

પાટણનો કબજો કર્યા પછી તેઓ ખંભાત લૂટવા ગયા. તે વખતે ખંભાત વેપારીઓથી ભરેલું દ્રવ્યવાન શહેર હતું. ત્યાંથી તેમને ઘણીજ લૂટ મળી. વળી અહીંથી નસરતખાને એક વેપારીના દેખાવડા ગુલામને બળાકારે લઈ લીધો. તેને તેઓ દિલ્હી લઈ ગયા. તે ગુલામ પાછળથી પાદશાહની પ્રીતિ મેળવી મલેક કાકુરને નામે ઘણું ઉંચે દરજ્જે ચઢ્યો હતો. ખંભાત લૂટી મુસલમાનો કાઢિઆવાડમાં ગયા. મહંમદે નાશ કર્યા પછી સોમનાથ મહાદેવની ફરીને સ્થાપના કરી હતી, તે દેવળનો તેમણે નાશ કર્યો. તે સિવાય તેમણે ઘણાં જૈન દેવળો તોડી નાખી તેના પથ્થરો મસ્તીદો બાંધવામાં વાપર્યાં. ઘણા હિન્દુઓનાં ઘર લૂટી લીધાં. લગભગ ઇ. સ. ૧૨૯૭થી

૧૩૦૪ એટલે સાત વર્ષ સુધી આખા ગુજરાતમાં અંધેર ચાલ્યું. આખરે ઇ. સ. ૧૩૦૪માં અલક્ષ્મીનાને ગુજરાતનો સુબો નીમ્યો, એટલે કંઈક શાન્તિ થઈ.

કરણની દુર્દશા—કરણ રાજ પોતાનું રાજ્ય છોડી નાશી ગયો, ત્યારે તેને પોતાની દોષત તથા રાણીઓને પાછળ મૂકી જવી પડી. એ રાણીઓમાંની એક કૌલાદેવી નામે હતી. તે બીજી રાણીઓ કરતાં વધારે ખૂબસુરત હતી. તેને પકડીને દિલ્હી લઈ ગયા. ત્યાં તે અલાઉદ્દીન પાદશાહની માનીતી બેગમ થઈ. પાદશાહ તે બેગમને ઘણું માન આપતો, તોપણ તેનું મન ઉદાસ રહેતું. તેનું કારણ એવું હતું કે દેવળદેવી નામે તેની નાની દીકરી પાછળ રહી ગઈ હતી. તેને તેણી પોતાની પાસે રાખવાની તેની ઘણી ઇચ્છા હતી. એ કુંવરી તેના બાપ કરણ સાથે હતી. કરણ આ વખતે ગુજરાત અને દેવગિરિ વચ્ચે આવેલા બાગલાણના ડુંગરામાં બટકતો હતો. મોટી ચતાં દેવળદેવીનું ૩૫ તેની માના જેવું દીપી નીકળ્યું હતું, તેથી દેવગિરિના ચાદવ રાજાએ તેની જોડે લગ્ન કરવા ઇચ્છા જણાવી. તે જાતે મરાઠો હતો. કરણ રાજ નાસતો ફરતો હતો, અને રક્ષણ માટે તેને બીજાની મદદની જરૂર હતી, તોપણ તેને રજપુત હોવાનું અભિમાન હતું. રજપુતની કન્યા મરાઠાને પરણે એ તેને અધઠિત લાગ્યું.

આ વખતે અંબાતથી પકડી આણેલો ગુલામ પાદશાહનો માનીતો થઈ પડ્યો હતો. પાદશાહે તેને મલેક નાયબનો ખિતાબ આપીને લસ્કરનો સેનાપતિ નીમી દક્ષિણ જીતવા મોકલ્યો. મલેક કાકુરને મદદ કરવાને ગુજરાતના સુબાને પણ હુકમ કર્યો હતો. આ ચઢાઈની વાત કૌલાદેવીના જાણવામાં આવી ત્યારે તેણે દેવળદેવીને શોધી કાઢી દિલ્હી મોકલાવી આપવાનો સરદારોને હુકમ કરવા પાદશાહને પ્રાર્થના કરી. આથી મુસલમાન ફોજ બાગલાણ તરફ ફર્ય કરી કરણ પાછળ પડી. પ્રથમ મલેક કાકુરે કરણને સંદેશો મોકલ્યો કે દેવળદેવીને સોંપી દો, પણ તેણે તેમ કરવા ના પાડી. આથી તેની સાથે

લડાઈ થઈ. કરણે બે માસ સુધી અલક્ષ્મીન સામે ટક્કર ઝીલી, અને બહાદુરીથી લડ્યો. આખરે બે તરફથી આક્રમણ સપડાઈ જવાથી તેણે દેવળદેવીને યાદવ રાજ સાથે પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી તેણે તેને દાસીઓ અને રખવાળો આપી દેવગિરિ મોકલી દીધી.

રસ્તે જતાં એ માણસોને કેટલીક મુસલમાન ફોજ મળી. અને વચ્ચે ઝપાઝપી થઈ. તેમાં કુંવરીના ઘોડો ધાયલ થયો, તેથી તે ભોંય પર પડી. મુસલમાનોએ તેને ઝાલી લીધી, અને તે દેવળદેવી છે એવું માલમ પડવાથી તેને દિલ્લી લઈ ગયા, દેવળદેવી ફરીને મળી તેથી કૈલાસદેવીને આનંદ થયો, પણ બિચારા કરણના દુઃખને પાર રહ્યો નહિ. દેવળદેવીના રૂપથી મોહિત થઈને પાદશાહના શાહજાદા ખીજરખાનની તેની સાથે પરણવાની ઇચ્છા થઈ; પરંતુ શાહજાદાની માની મરજી તેની જોડે પરણવા દેવાની નહોતી. આથી ખીજર શાહજાદા સાથે તેનું લગ્ન કર્યું. શાહજાદાનું દીલ આથી નારાજ થયું, અને તેને લીધે તેનું શરીર નબળું પડી ગયું. આખરે માએ પોતાની હઠ છોડી દીધી, અને પાદશાહને સમજાવી દેવળદેવી સાથે શાહજાદાને પરણાવી ખીજર બેગમ કરવા દીધી. મુસલમાન શાહજાદાનું લગ્ન હિન્દુ રાજકન્યા સાથે થયું તે વિષે ફારસી ભાષામાં સુંદર કાવ્ય રચાયું. બિચારો કરણ આખરે ડુંગરોમાં રખડી રવડીને મરણ પામ્યો.

ભાગ ૬૬૦.

ગુજરાતમાં મુસલમાની રાજ્ય.

૩૦. દિલ્હીના સુબાઓનો અમલ.

ગુજરાતનો છેલ્લો રજપુત રાજા કરણ વાઘેલો હારીને નાસી ગયો, તે પછીનાં ૧૦૦ વર્ષ સુધી દિલ્હીના પાદશાહોએ નીમેલા મુસલમાન સુબાઓ ગુજરાતમાં અમલ ચલાવતા હતા. સૌથી પહેલો સુબો અલખાન હતો. તેના પછીનાં સો વર્ષમાં લગભગ ચૌદેક સુબાઓ નિભાયા હતા. આ સુબાઓ દિલ્હીના પાદશાહને ખંડણી મોકલી આપતા. જે સુબો વધારે ખંડણી મોકલતો તે વધારે લાયક ગણાતો, અને સુબાગીરી પર લાંબી મુદત સુધી રહી શકતો. આથી સુબાઓ પ્રજા પાસેથી કરવેરા ઉધરાવવામાં ઘણો જીલમ કરતા. વળી કેટલાક તોફાની સુબાઓ દિલ્હીના પાદશાહને ખંડણી મોકલતા નહિ, તેથી તેમની પાસેથી ખંડણી વસુલ કરવાને પાદશાહ લશ્કર લઈ ચઢી આવતા. કેટલીક વખત હિન્દુ રાજાઓ મુસલમાન સુબાના તાબામાંથી નીકળી જવાને બળવા કરતા. આથી વારંવાર લડાઈઓ થતી. આવી સ્થિતિમાં બિચારી રૈયત પાયમાલ થતી. લશ્કરી સિપાઈઓ ગામો લૂટતા, ખેતરોનો પાક લૂટી લેતા, અને રૈયતને પીડતા. પ્રજાને પોતાના જનમાલની સલામતી નહોતી. તેને લીધે વેપાર અને ખીજ ધંધા બંધ પડી ગયા. રાજપ્રજા વચ્ચેની પ્રીતિ ઓછી થઈ ગઈ. સુબાઓનો ઘણો વખત લડાઈઓ લડવામાં જતો, તેથી તેઓ રૈયતને સુખી કરવાને કંઈ પણ કરી શકતા નહિ. આથી ગુજરાતમાંથી વિદાકળા અને હુન્નર પડી ભાગ્યાં, અને ગુજરાતની પડતી દશા થઈ.

ગુજરાતના સ્વતંત્ર સુલતાનો.

૩૧. મહમ્મદશાહ પહેલો.

જેમ જેમ વખત ગયો તેમ તેમ દિલ્હીના પાદશાહોની સત્તા ઘટવા માંડી. તેઓમાંના કેટલાક દુરાચરણી નીકળ્યા, તેથી તેઓ તાબાના સુબેદારોને દાખમાં રાખી શક્યા નહિ. આવા પાદશાહોની નબળાઈનો લાભ લઈને દૂરના પ્રાંતોના હાકેમોએ ખંડ કર્યો, અને તેમણે દિલ્હીના પાદશાહને ખંડણી ભરવી ખંધ કરી. પછી તેઓ સ્વતંત્ર-પણે અમલ ચલાવવા લાગ્યા. આવી રીતે સુલતાન થઈ બેસનારાઓમાં ગુજરાતનો સુબો જાફર પણ હતો. કરણવું રાજ્ય ગયા પછી સુમારે સો વરસે એ અમીરે પોતાના દીકરા તાતારખાનને નાસિરુદ્દીન મહમ્મદશાહ એ નામથી ગુજરાતનો સ્વતંત્ર સુલતાન બનાવ્યો. તેણે અશાવલને પોતાની રાજધાની બનાવી. કેટલાકનું કહેવું એમ પણ છે કે તેણે પોતાના બાપને પકડીને અશાવલના કિલ્લામાં કેદ કર્યો, અને પોતે નાસિરુદ્દીન મહમ્મદશાહ એ ઈલાકા ધારણ કરીને ગુજરાતની ગાદીનો માલીક થયો. ત્યારપછી નાંદોદના રાજાને હરાવી પાટણને રસ્તે થઈ દિલ્હી ઉપર ચઢાઈ કરવાને તે પાટણ ગયો. ત્યાં તેના બાપના કોઈ મળતીઆએ તેને ઝેર આપી મારી નાખ્યો.

૩૨. મુજફ્ફરશાહ.

દીકરાની ગાદી પર બાપ—મહમ્મદશાહના મરણ પછી અમીર ઉમરાવોએ જાફરખાનને ખાસ વિનતિ કરી કે તમારા વિના ગુજરાતના મુલકનો બરાબર ખંદોબસ્ત ખીજ કોઈથી જાળવી શકાશે નહિ, માટે તમારેજ ગાદીએ બેસવું. આ વિનતિ સ્વીકારી જાફરખાન પંડે મુજફ્ફરશાહ નામ ધારણ કરીને ગુજરાતનો પાદશાહ થયો.

માળવા અને કુચ્છ પર ચઢાઈઓ—ગાદીએ બેઠા પછી તેણે માળવા પર ચઢાઈ કરવાને પોતાના પૌત્ર અહમદને લશ્કર આપી મોકલ્યો. તેણે ત્યાંના કિલ્લો તાબે કરીને ત્યાં પોતાના મિત્ર હુસંગને ગાદીએ બેસાડ્યો. પછી તે પાટણ આવ્યો.

ત્યારપછી મુજફ્ફરશાહે જુના વખતથી જાણીતા કુચ્છ તાંબાના કુંથકોટના કિલ્લા પર ચઢાઈ કરવાને પોતાના એક સરદારને લશ્કર લઈને મોકલ્યો, પણ તેમાં તેને ફતેહ મળી નહિ.

મુજફ્ફરશાહનું મરણ—મુજફ્ફરશાહના વખતમાં અશાવલના કોળીઓ રાજ્યમાંના ધોરી રસ્તા પર લૂટફાટ કરીને પ્રજાને હેરાન કરતા હતા. તેમને સજા કરવાને મુજફ્ફરશાહે પોતાના પૌત્ર અહમદને મોકલ્યો. અહમદ લશ્કર લઈને પાટણ બહાર નીકળ્યો, અને ખાન સરોવરને કાંઠે મુકામ કર્યો. અહીં તેણે વિદ્વાનોને બોલાવી પૂછ્યું, કે કોઈ માણસ બીજાના બાપને વિના કારણે ઝેર આપી મારી નાખે તો તેણે બાપનું વેર લેવું કે નહિ ? બધા વિદ્વાનોએ જવાબ આપ્યો કે વેર લેવું એ ધર્મશાસ્ત્ર વિરુદ્ધ નથી. આ પ્રમાણે આગ્રાપત્ર લખાવી અહમદે પોતાની પાસે રાખ્યું. બીજે દિવસે સવારે તે એકદમ શહેરમાં પાછો આવ્યો, અને મુજફ્ફરશાહને કેદ કરી ઝેરનો પ્યાલો પીવાને ધર્યો. આ વખતે મુજફ્ફરશાહે કહ્યું, પુત્ર, તું આટલી બધી ઉતાવળ શા માટે કરે છે ? આ સર્વ તારેજ વાસ્તે હતું. કુરાનમાં લખ્યું છે કે ‘ જ્યારે મોતનું તેડું આવે છે, ત્યારે એક ઘડી પણ આધી-પાછી થતી નથી. ’ પછી તેણે અહમદને શિખામણ આપી કે તારે દારૂ પીવો નહિ, અને આ કામ કરવાની તને જેમણે સલાહ આપી હોય તેમને મારી નાખવા. આ પ્રમાણે કહીને પછી ઝેરનો પ્યાલો પીને મુજફ્ફરશાહ મરણ પામ્યો. આ ઘોર કર્મ કર્યા પછી તે એટલો બધો પસ્તાયો કે ત્યારપછી તે કદી હસ્યો નથી.

અહમદશાહ પોતાના દાદા મુન્શરશાહને કેદ કરી ઝેરનો ખ્યાનો પામ છે

૩૩. અહમદશાહ ૧લો.

હાકેમોના બળવા—અહમદખાન દાદાના મરણ પછી અહમદશાહ નામ ધારણ કરી ગુજરાતનો સુલતાન થયો. તેના ગાદીએ બેઠા પછી થોડા દિવસે તેના કાકાના દીકરા વડોદરાના હાકેમે ગાદી માટે દાવો કર્યો. તેણે ફૈજ એકઠી કરી નડિઆદ આગળ અહમદશાહની સેનાને હરાવી. અહીં બળવાખોરોમાં માંહોમાંહે ટંટા થવાથી કેટલાક માફી માગીને અહમદશાહને શરણે થયા, પરંતુ વડોદરાનો હાકેમ ખંભાત તરફ નાસી ગયો. ત્યાં તેને સુરતનો હાકેમ મળી ગયો. સુલતાન ખંભાત આવે છે એમ જાણીને તેઓ ભરણ્ય ગયા. સુલતાને પાછળ પડીને ભરણ્યને ઘેરો ધાલ્યો. અહીં તેમની ફૈજ સુલતાનની ફૈજ સાથે મળી ગઈ. આથી તેઓ તાબે થયા, અને સુલતાને તેમને માફી આપી.

અમદાવાદ વસાવ્યું—અશાવલનો આશો બીલ જે લૂટકાટ કરતો હતો તેના ઉપર હુમલો કરીને અહમદશાહે તેને હરાવ્યો, અને રસ્તાઓ નિર્ભય કર્યા. પછી સાબરમતી નદીને કાંઠે પોતાના નામ પરથી અહમદાબાદ શહેર વસાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી. લોકોમાં એવી વાત ચાલે છે કે એક વખત સુલતાન સાબરમતીના કાંઠા ઉપર શિકારે ગયો હતો, ત્યારે નદીની બેખડમાંથી નીકળેલો એક સસલો તેના શિકારી કુતરાની સામે થયો. એ જોઈ પાદશાહ નવાઈ પામ્યો, અને બોલી ઊઠ્યો કે જે જગામાં સસલાં આવાં બળવાન પેદા થાય છે, ત્યાં માણસો કેવાં બળવાન પેદા થઈ શકે! આવા વિચારથી તેણે અમદાવાદ શહેર વસાવ્યું. હજુ પણ લોકોમાં કહેવાય છે કે ‘જખ કુત્તે પર સસલા આયા, તખ પાદશાહને શહેર બસાયા.’

માણેકનાથ સાધુ—અમદાવાદ શહેર વસાવ્યા પછી પાટણથી રાજગાદી ઉઠાવી અમદાવાદમાં આણી, અને હોશિયાર કારીગરોની મદદથી શહેરને કોટ બંધાવેો શરૂ કર્યો. તે વખતે અમદાવાદમાં હાલ જ્યાં માણેકચોક છે ત્યાં માણેકનાથ નામનો એક સાધુ રહેતો

હતો. માણેકચોકમાં લોકોની વસ્તી વધતી જતી જોઈને તે સાબર-મતી નદીના કાંઠા પર રહેવા ગયો. કાંઠા ઉપર તેના રહેવાના સ્થળ આગળ કોટની દિવાલ આવતી હતી. આથી કોટ બંધાતાં મારે અહીંથી પણ ખસવું પડશે એમ લાગવાથી તેણે સુલતાનને કહેવરાવ્યું કે ‘શહેરને કોટ કરવાનું બંધ રાખવું.’ સુલતાને એ વાત કાને ધરી નહિ, અને કોટ બાંધવાનું કામ ચાલુ રાખ્યું. લોકોમાં એવી વાત ચાલે છે કે માણેકનાથ સવારમાં ઊઠીને ખજુરીની ચીપો લઈને સાદડી ગૂંથતો, અને સાંજ પડ્યા પછી તેને ઉઠેલી નાખતો. જેમ જેમ તે સાદડી ઉઠેલતો તેમ તેમ દહાડે કડીઆ અને મજુરાએ ઘણી ઉતાવળ અને મહેનત કરીને દરેલું કોટનું ચણતર ધીમે ધીમે ઉખડી પડતું.

આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ ચાલ્યા પછી સુલતાનને ખબર પડી, તેથી તે પોતે સાધુની બેઠકે ગયો. તેણે સાધુને કહ્યું કે ગામમાં વાત ચાલે છે કે તમારી મરજી કોટ થવા દેવાની નથી, અને તમે ઈલિમ કરી રોજ જેટલું કામ થાય છે તેટલું તોડી પાડો છે. ખરેખર, જો તમારી મરજી એમજ હશે કે મારે કોટ કરવો નહિ, તો હું તે કામ બંધ રાખીશ, પરંતુ મહેરબાની કરીને મને એકાદ ઈલિમ બતાવો. પ્રથમ તો સાધુએ ના પાડી, પણ સુલતાને ઘણી આજીજી કરી ત્યારે તેણે કહ્યું, કે હું આ ઝારીમાં પેસી નાળચા વાટે બહાર નીકળી શકું છું. આ સાંભળીને સુલતાન નવાઈ પામ્યો હોય તેવો દેખાયો. પછી તેણે કહ્યું, કે સાધુ મહારાજ, એ વાત કંઈ મારા માનવામાં આવતી નથી, માટે મહેરબાની કરીને કરી બતાવો. આથી માણેકનાથ ઝારીમાં પેઠો. પછી જેવો બહાર નીકળવા જાય છે તેવુંજ સુલતાને નાળચાનું મોં બંધ કરી દીધું. સાધુએ મોં છોડી દેવાને ધણુંએ કહ્યું, પણ તેના જવાબમાં સુલતાને કહ્યું કે હવે હાથમાં આવેલા તે તમને કેમ છોડું? તમારા ઈલિમથી બહાર નીકળાય તો નીકળો. આથી સાધુએ જીવવાની આશા છોડી દીધી. પછી તેણે સુલતાનને કહ્યું, કે હે પાદશાહ, હવે તારૂં ધારેલું કામ સુખે પાર પાડ, પણ મારાં બે સ્થાનક તારા નવા

શહેરમાં રહેવા દેજે. સુલતાને તેમ કરવાને વચન આપ્યું. તે પછી સાધુએ પ્રાણ છોડ્યો. સુલતાને પોતાનું વચન પાળવાને બંને સ્થાનકો બંધાં હતાં ત્યાંજ રહેવા દીધાં છે. એક આણેકચોકની વચમાં છે, અને બીજું નદી કિનારે કોટની પાસે છે.

અમદાવાદની આબાદી—અમદાવાદ શહેર વસાવવામાં સુલતાનને ચાર પવિત્ર પુરુષોએ મદદ કરી હતી. તેઓ અહમદના નામથી ઓળખાતા હતા. શહેરમાં ભદ્ર નામે મળ્યુત કિલ્લો, એક મહેલ, અને એક સુંદર મસીદ તેણે બંધાવ્યાં. તેણે મહોલ્લાના રસ્તા પહોળા રખાવી સુંદર મકાનો બંધાવ્યાં, અને શહેરના લોકોને પાણી પુરું પાડવા માટે હાથમતી નદીનો પ્રવાહ બદલ્યો. વળી તેણે બીજી વધારે સુંદર મસીદ બંધાવી હતી તે જુમામસીદને નામે જાણીતી છે. શહેરની આબાદી વધારવાને સુલતાને પાસેના તેમજ દૂરના મુલકોમાંથી વેપારીઓને, વણકરોને, અને હોંશિયાર કારીગરોને તેડાવી વસાવ્યા. આથી વેપાર અને ઉદ્યોગ માટે અમદાવાદ શહેર પ્રખ્યાત થયું. આજે પણ કહેવાય છે કે અમદાવાદ ત્રણ તાર (સુતર, રેશમ, અને કસમ) પર જીવે છે.

ઈડરના રાજાની હાર—સુલતાન અહમદશાહ શહેર વસાવવામાં રોકાયો હતો, તેજ વર્ષમાં વડોદરા અને સુરતના હાકેમોએ ઈડરના રાજાની મદદથી બળવો કર્યો. પછી તેઓ ઈડરના કિલ્લામાં ભરાયા. સુલતાને કૃતેહખાનની સરદારી નીચે ફ્રાંજ મોકલવાથી તેઓ ત્યાંથી નાસીને મોડાસાના કિલ્લામાં ભરાયા. આથી સુલતાને મોડાસાના કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. ઘેરો ત્રણ દિવસ રહ્યો એટલામાં ઈડરના રાજાએ જાણ્યું કે હવે જીતાવાની આશા રહી નથી, માટે તેણે સુલતાન સાથે સલાહ કરવાની યુક્તિ કરી. તેણે વડોદરા તથા સુરતના હાકેમોના ઘોડા તથા હાથી પકડીને સુલતાનની હજુરમાં મોકલ્યા; તથા તેમનો સામાન લૂટી લીધો. આથી તે બંને હાકેમો ચિતોડ તરફ નાસી ગયા ત્યાં માર્યા ગયા. ઈડરના રાજાએ બેટ મોકલવાથી તેને માફી

આપી, તેની પાસેથી યોગ્ય ખંડણી લેવાનું ઠરાવી સુલતાન પાછો ફર્યો.

જુનાગઢ અને સિદ્ધપુર પર ચઢાઈઓ—ઈ. સ. ૧૪૧૪માં સુલતાન અહમદશાહે જુનાગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી. લઢાઈમાં જુનાગઢનો રાજા હારી જવાથી ગીરનારના કિલ્લામાં ભરાયો. સુલતાનથી એ કિલ્લો લેવાયો નહિ, પણ જુનાગઢનો કિલ્લો તેણે જીતી લીધો. આથી ભાંના રાજાએ તાબે થઈ ખંડણી આપવી કબુલ કરી. આ જોઈને સોરઠના બીજા રાજાએ હારી ગયા, અને તેમણે પણ ખંડણી આપવી કબુલ કરી. પછી સુલતાન એ સરદારોને ખંડણી ઉધરાવવાનું કામ સોંપીને અમદાવાદ પાછો ફર્યો.

બીજે વરસે સિદ્ધપુર ઉપર ચઢાઈ કરી. ભાં તેણે હિન્દુ દેવળને ઠેકાણે મસીદ બંધાવી.

હુસંગની ગુજરાત પર ચઢાઈ—આ વખતે જુનાગઢનો રાવ, ચાંપાનેરનો રાવળ, નાંદોદનો રાજા, ઇડરનો રાવ, અને ઝાલાવાડનો રાજા, તેઓ અહમદશાહને ખંડણી ભરનારા જોરાવર રાજાઓ હતા. તેમાંના ચાંપાનેર, ઇડર, નાંદોદ, વગેરેના રાજાઓએ માળવાના રાજા હુસંગને ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરવાને ઉશ્કેર્યો. આ વાતની અહમદશાહને ખબર પડવાથી તેણે ઝડપથી સામા જઈને તેને મોડાસા આગળથી પાછો વાળ્યો, અને હુસંગને તેડાવનાર રાજાઓને ઠપકો આપી માફી આપી. આ તકનો લાભ લઈને સોરઠના ખંડીઆ રાજાઓમાંના કેટલાક ખંડણી આપવી બંધ કરી સામા થયા. તે સર્વેને તેણે ધીરજ અને ખંતથી હરાવ્યા, અને શાન્તિ ફેલાવી. પછી પાદશાહે માળવાના સુલતાન હુસંગ ઉપર ચઢાઈ કરી તેને હરાવ્યો.

બીજે વરસે ચાંપાનેર પર ચઢાઈ કરી. આ કિલ્લો તેનાથી જીતાયો નહિ, પરંતુ આસપાસનો સુલક લૂટી ઉગ્ગડ કર્યો.

કિલ્લા બંધાવ્યા—પોતાના તાબાના સુલકમાં અહમદશાહે કામ કામ કિલ્લા બંધાવ્યા, અને દુશ્મન રાજાઓના કિલ્લા તોડી પડાવી તેમને નરમ પાડ્યા. માળવાના સુલતાનોને અમદાવાદના સુલતાનો

સાથે વારંવાર લડાઈઓ થતી હતી. આથી તેણે માળવાની સરહદ પર ઢોહદનો કિલ્લો બંધાવ્યો હતો. ઇડરના રાવ અમદાવાદના સુલતાનોને વારંવાર ઘણું સતાવતા હતા, પણ તેમને હરાવવાનું કામ મુશ્કેલ હતું; કારણ કે સુલતાનની ફાજ આવતી ત્યારે તેઓ ડુંગરોમાં બરાઈ જતા. આથી તેમની પૂઠે જઈ શકાતું નહિ. આ કારણથી ઇડરના રાવ ઉપર કાયમનો અંકુશ રાખવાને હાથમતી નદીના કિનારા ઉપર તેણે અહમદનગરનો કિલ્લો બંધાવ્યો.

બહારવટીઆ વરહો અને જેતો—કરણધેલાના નાસી ગયા પછી તેના વંશના બે બહારવટીઆ વરહો અને જેતો લૂટફાટ કરતા હતા. એક વખત તેઓ એક ગામની ભાગેળે મુકામ કરીને રહ્યા હતા. તે જગાએ થઈને એક ખેડુત ગાડું લઈને જતો હતો. તેને તેની સાથેના ચાકરે કહ્યું કે અહીં બહારવટીઆનો ભો છે, માટે આપણે સાવચેતી રાખવી પડશે. ખેડુતે સામે જવાખ આપ્યો કે તેમનો ડર રાખવાનું કંઈ પણ કારણ નથી, કેમકે તેઓની પાસે મારા જેવો કોઈ બહાદુર પુરુષ નથી. આ વાત પેલા બહારવટીઆએ સાંભળી. તેમણે ખેડુતને તેમ કહેવાનું કારણ પૂછ્યું. તેણે જવાખ આપ્યો કે ઠાકોર, મારા જેવો માણસ તમારી પાસે હોત તો ક્યારનોએ ગરાસ પાછો મળ્યો હોત. આમ રખડવાથી અને રૈયતને હેરાન કરવાથી ગરાસ કંઈ પાછો મળવાનો નથી, અને તમારો દહાડો વળવાનો નથી. તેણે સલાહ આપી કે જો પાદશાહની બેગમનો રથ જતાં આવતાં અટકાવો તો તમને તમારો ગરાસ પાછો મળે. આ સલાહ તેમને હીક લાગી. આથી તેમણે એક વખતે અહમદશાહની બેગમનો રથ કોઈ જગાએથી આવતો રોક્યો, અને વાળીને લઈ જવા માંડ્યો. બેગમે તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેમણે પોતાની હકીકત કહી. બેગમે તેઓનો ગરાસ પાછો અપાવવાનું વચન આપ્યું, ત્યારે તેને જવા દીધી. ઘેર જઈ બેગમે પાદશાહ પાસે માગણી કરી કે વરહો અને જેતાને તેમનો ગરાસ પાછો આપો, કેમકે તેમણે મારી લાજ રાખી

છે, અને મેં તેમને વચન આપ્યું છે. આથી પાદશાહે તેમને બોલાવી-
ને તેમનો ગરાસ પાછો સોંપ્યો, અને તેમણે પોતાની બેન લીલાને
પાદશાહ સાથે પરણાવી. ત્યારપછી તે બંને ભાઈઓ પાદશાહની
પાસે રહ્યા અને પાદશાહના માનીતા થઈ પડ્યા.

આ બંને ભાઈઓ એક વખત પાદશાહના મહેલના ઝરખામાં
બેઠા હતા. તે વખતે બિહોલનો ઠાકોર સામંતસિંહ ત્યાં થઈને જતો
હતો. રાજકુટુંબના માણસ સિવાય બીજા કોઈથી તે વખતે છત્રી
ઝોઢી શકાતી નહિ, તેથી સામંતસિંહ તાપમાં માથે લુગડું ઢાંકીને
જતો હતો. તેને જોઈ વરહા અને જેતાએ મશ્કરીમાં કહ્યું, કે આ
માથાદંકો કોણુ જાય છે ? આથી સામંતસિંહને અતિશય ક્રોધ
વ્યાપ્યો. તેણે ગુસ્સામાં જવાબ આપ્યો કે જેઓએ પોતાની બેન
દીકરીઓ મુસલમાનોને આપી હોય તે માયું ઢાંકે. મારે શા માટે
ઢાંકવું પડે ? આટલું બોલીને તે ચાલતો થયો. આ સાંભળીને બંને
ભાઈઓને ધણું ખોડું લાગ્યું, તેથી તેમણે એક યુક્તિ રચી.

આ વખતે સામંતસિંહને એક દીકરી હતી. તેનું લગ્ન પાદશાહ
સાથે કરાવવાને તેમણે પાદશાહ પાસે માગણી કરાવી. પ્રથમ તો સામંત-
સિંહે ના પાડી, પરંતુ જ્યારે પાદશાહે અતિશય આગ્રહ કર્યો, ત્યારે
તેણે ઉપર ઉપરથી મરજી ખતાવી. પાદશાહે તે ફરી ન જાય તેને માટે
કાંઈ પર લાદીને તેને ત્યાં દ્રવ્ય મોકલાવ્યું. તે દ્રવ્યથી તેણે પોતાના
નગરને કિલ્લો બંધાવ્યો, અને દારૂગોળો એકઠા કર્યા. પછી લગ્નનો
દિવસ ઠરાવી પાદશાહને પરણવા બોલાવ્યો. ગામની બાગોળે મુકામ
આપ્યો. પછી જે માણસો નગરમાં પ્રથમ દાખલ થયા, તેમને ગોળીથી
ઠાર કર્યા. તે વખતે મુકામના માણસોએ ધાર્યું કે દારૂખાતું ફૂટવું
હશે. પણ થોડી વારમાં કપટ જણાઈ ગયું તેથી લડાઈ શરૂ થઈ.
લડાઈ છ માસ સુધી ચાલી. છેવટે સામંતસિંહ હાર્યો તેથી નાસી
ફૂટ્યો. તેણે નાસતાં પહેલાં પોતાની દીકરી ઇંડરના રાજ સાથે પરણાવી
દીધી હતી, તેથી તે પોતે હવે બહારવટું કરવા લાગ્યો. આખરે

પાદશાહે થાકીને તેની સાથે સલાહ કરી, તેને તેની જગીર પાછી આપી.

માહીમ પાછું લીધું—માહીમ બેટનો શુજરાત તરફનો સુભો મરણ પામ્યો, એટલે દક્ષિણના બ્રાહ્મણી રાજ્યએ તેનો કબજો લીધો. આ વાતની સુલતાન અહમદશાહને ખબર પડતાં તેણે પોતાના નાના દીકરાને લશ્કર આપી જીતવા મોકલ્યો. તેણે દીવ, ઘોઘા, અને ખંભાત બંદરનાં વહાણ એકઠાં કરી જમીન તથા દરીઆ માર્ગે પ્રથમ થાણા પર હુમલો કરી એ શહેર જીતી લીધું. ત્યારપછી માહીમ પણ જીતી લીધું.

અદલ મન્સાફ—સુલતાને પોતાની બહાદુરીથી દેશમાં બંદોબસ્ત અને આબાહી સ્થાપ્યાં હતાં. વળી ન્યાય આપવામાં પણ તે ચતુર અને પ્રામાણિક હતો. એક વખત સુલતાનના જમાઈએ જીવાનીના તોરમાં અને સુલતાનની સાથેની સગાઈના જોરમાં એક માણસનું ખૂન કર્યું. સુલતાને તેને પકડાવી કાજી પાસે મોકલ્યો. કાજીએ જેનું ખૂન થયું હતું તેના વારસોને ખુની પાસેથી ફક્ત ૪૦ ઊંટ નુકસાની તરીકે અપાવી રાજી કર્યો, અને સુલતાનની આગળ આણ્યો. સુલતાને કહ્યું, ‘ખૂન થએલા પુરુષનો વારસ પૂંજી લઈ રાજી થયો હશે, પણ હું તે સજ્જ સ્વીકારતો નથી. આ કામમાં જેવો ગુનો છે તેવોજ બદલો આપવો જોઈએ.’ એમ કહી ખુનીને બજાર-માં ફાંસીએ ચઢાવવાનો હુકમ કર્યો.

વળી એક દિવસ સુલતાન સાબરમતી નદી પરના મહેલના ઝરખામાં બેઠો હતો. સાંથી તેણે નદીના પાણીમાં ડબકાં ખાતી એક કોડી દીડી. તે કોડી બહાર કઢાવી જોતાં માલમ પડ્યું કે તેમાં એક સુડદું મૂકી મોં બંધ કરેલું છે. સુલતાને શહેરના તમામ કુંભારોને બોલાવ્યા, અને એ કોડી કોણે બનાવી છે તે પારખવાનું ફરમાવ્યું. કુંભારોમાંના એક જણે કહ્યું કે એ કોડી મેં બનાવેલી છે, અને પાસેના ગામના મુખીને વેચાતી આપી છે. સુલતાને તે મુખીને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો. પછી તપાસ કરતાં જણાયું કે તેણે

એક વાણીઆને મારી નાખી કોડીમાં ધાત્રી તે કોડી નદીમાં વહેતી મૂકેલી છે. સુલતાને તે ખુતી મુખીને ફાંસીએ લટકાવવાનો હુકમ કર્યો. આવા ન્યાયથી અને સખત દેખરેખથી તેના રાજ્યમાં ગુના ઓછા થઈ ગયા.

રાજ્ય વ્યવસ્થામાં સુધારા—સુલતાને લશ્કરી ખાતાના અમલદારોને તથા લશ્કરી સિપાઈઓને અડધા પગાર જેટલી જગીર અને અડધો પગાર રોકડા રૂપીઆ આપવાનો ઠરાવ કર્યો. જગીર આપવાનો હેતુ એવો હતો કે તેઓ ખેતી કરી દેશની દોલતમાં વધારો કરે. વળી તેઓ દેશના વતની થઈને રહે, અને દેશનું રક્ષણ કરવામાં તનમનથી મદદ કરે, તથા દેવામાંથી મુક્ત રહે. પગાર આપનાર અધિકારીઓને દાખમાં રાખવાને, હિસાબ રાખનાર સુવ્રતાનના ગુલામ પૈકીના અને પગાર આપનાર ખાનદાન કુટુંબના માણસો રાખ્યા. આમ કરવાનો હેતુ એવો હતો કે તેઓ દોસ્તી કરીને પ્રજા પર જીલ્લમ ગુજારે નહિ.

રાજ્યની હદ—અહમદશાહ મરણ પામ્યો ત્યારે ઉત્તરે રજપુતાનાથી દક્ષિણે મુંગઈની થડમાં માહીમ લગી અને પશ્ચિમે જુનાગઢથી પૂર્વે માગવાની હદ લગી તેની સત્તા જમી હતી.

સુલતાનનું મરણ—કાળ કોઈને છોડતો નથી તેથી આવા બહાદુર અને ન્યાયી સુલતાનને પણ તેણે જતો કર્યો નહિ. જીવાની-માં કરેલો મોટો ગુનો દયાળુ પ્રભુ માફ કરશે એવી આશામાં તેનો કાળ થયો. તેને ઉમદા કબરમાં દાટ્યો હતો. એ કબર આજે પણ માણેકચોકમાં જોવામાં આવે છે. તે સ્થળ પાદશાહનો હજીરો એ નામથી જાણીતું છે. તેણે વસાવેલા શહેરમાં હજી લગી તેના માનમાં દર શુક્રવારે ગુજરી (મેળો) ભરાય છે.

૩૪. મહમ્મદશાહ બીજો.

મહમ્મદશાહ પછી તેનો ઉદાર અને મોજબો કુંવર બીજો મહમ્મદશાહ તેની ગાદીએ બેઠો. પાદશાહ થયા પછી તે મોજશોખમાં પડી ગયો અને રાજકાજમાં બીલકુલ ધ્યાન આપ્યું નહિ. તે દાન આપવામાં ઉદાર હતો તેથી ભોંકો તેને ધનદાતા કહેતા. તેણે સરખેજમાં શેખ મહમ્મદ ગંજબક્ષની કબર અને રૈજો બંધાવ્યાં હતાં.

સિંધમાં ઠઠ્ઠા નામે એક નગર છે ત્યાંના જામની દીકરી બીબી મુઘલીને તે પરણ્યો હતો. તેનાથી તેને ફતેહખાન નામનો પુત્ર થયો હતો. તે પાછળથી મહમ્મદ બેગડો નામ ધારણ કરીને ગુજરાતને સુલતાન થયો હતો.

ચઢાઈઓ—મહમ્મદે ઇરના રાજ પર ચઢાઈ કરી તેને હરાવ્યો, પણ તેણે પોતાની કુંવરીનું લગ્ન પાદશાહ સાથે કરવાનું કમ્બુલ કરવાથી તેને ત્યાંનો હાકેમ કાયમ રાખ્યો.

ત્યારપછી તેણે ડુંગરપુરના રાવળ ઉપર ચઢાઈ કરી. પ્રથમ તે રાજ ડુંગરામાં ભરાઈ બેઠો, પણ પાછળથી પાછા આવી તેણે બંદણી ભરવાની કમ્બુલ કરી, તેથી તેનો મુલક તેની પાસે રહેવા દીધો.

વળી મહમ્મદશાહે ચાંપાનેર પર ચઢાઈ કરીને ત્યાંનો કિલ્લો જીત્યો. ત્યારપછી તેને ખખર પડી કે ચાંપાનેરના રાજાની મદદ માળવાનો રાજા આવે છે, તેથી હરીને તે ગોધરા તરફ પાછો ફર્યો. છતાં માળવાના રાજાએ ગુજરાત તરફ પોતાની કૂચ જારી રાખી. આથી હરીને પાદશાહ દીવ ભણી નાસી જતો હતો, તેવામાં તેના અમીરોએ તેના બાયલાપણાથી કંટાળીને તેને ઝેર અપાવી મારી નંખાવ્યો, અને તેના શાહજાદા કુતુબશાહને ગાદીએ બેસાડ્યો.

૩૫. કુતુબશાહ.

માળવાના સુલતાનની ચઢાઈ—મહમદશાહ પછી તેના શાહ-
નદો કુતુબશાહ સુલતાન થયો. તેના વખતમાં માળવાના સુલતાને
ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરી. તે પ્રથમ વડોદરા લૂટીને નડિઆદ ગયો.
નડિઆદના બ્રાહ્મણોએ એક ગાંડા હાથીને મારી નાખવામાં બહાદુરી
બતાવી, તેથી માળવાનો રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો. ત્યાંથી તે કપડવણુજ
ગયો. અહીં આગળ કુતુબશાહે સામા આવીને તેને હરાવ્યો, પણ
માળવાના સુલતાને છાવણીમાં ધસી જઈને તેનો તાજ તથા નંગથી
જડેલો કમરબંધ લઈ લીધો. માળવાના સુલતાનને ગુજરાત ઉપર
ચઢાઈ કરવાને ઉશ્કેરનાર મુજફરખાન હતો. તેને પકડી ઠાર કરવામાં
આવ્યો, અને તેનું માથું કપડવણુજના દરવાજા ઉપર ચોઢવામાં આવ્યું.

કાંકરીઉં તળાવ બંધાવ્યું—કપડવણુજથી પાછા આવી કુતુબ-
શાહે અમદાવાદથી દક્ષિણે લગભગ એક માઇલ છેટે હૈઝીકુત્ત અથવા
કાંકરીઉં તળાવ બંધાવ્યું. ઇ. સ. ૧૪૫૪. આજે લગભગ પાંચસો
વર્ષ થયાં છતાં હજી પણ તે ઘણી સારી હાલતમાં છે. તળાવમાં
પાણી ભરવાને ખારી નદીમાંથી એક નહેર ખેદેલી છે, તેથી જ્યારે
પાણી ભરવું હોય છે, ત્યારે તેમાં નદીનો પ્રવાહ વાળવામાં આવે છે.

ચિતોડ પર ચઢાઈ—ચિતોડમાં આ વખતે કુંભો રાણો
રાજ્ય કરતો હતો. તે મહા બળવાન હતો. તેણે પોતાના રાજ્યમાં
૮૪ મજબુત કિલ્લા બંધાવ્યા હતા. પ્રખ્યાત સ્ત્રી કવિ મીરાંબાઈ એ
કુંભા રાણાની રાણી હતી. આ રાણાએ નાગોરના રાજાને નાગોરનો
કોટ તોડી પાડવાની શરતે રાજ્ય અપાવવામાં મદદ કરી હતી. તે
શરત તેણે પાળી નહિ, તેથી રાણાએ તેના પર ચઢાઈ કરવાની તૈયારી
કરવા માંડી. પણ તેટલામાં નાગોરના હાકેમે પોતાની બેટી ગુજરાત-
ના સુલતાનને પરણાવી. આથી સુલતાને નાગોરના રાજાની મદદે લશ્કર
મોકલ્યું, પણ તે હારી ગયું. રાણો નાગોરનો મુલક લૂટીને ચિતોડ ગયો.
આ હારનું વેર વાળવાને સુલતાને બીજી વાર ચિતોડ પર ચઢાઈ કરી.

આ વખતે રસ્તામાં સુલતાનની છાવણીમાં જઈ શિરોહીના રાજાએ અરજ કરી કે મારો આયુનો કિલ્લો રાણાએ મારી પાસેથી છીનવી લીધો છે તે મને પાછો અપાવો. આથી સુલતાને પોતાના સરદાર મલિક શામનને આયુનો કિલ્લો જીતવા મોકલ્યો; અને પોતે ચિતોડ ઉપર ચઢ્યો. મલિક શામન આયુની ખીણમાં સપડાયો. તેની ઉપર આરે બાળુથી ડુંગર પરથી દુશ્મનો તૂટી પડ્યા. આથી લડાઈ થઈ તેમાં તે હાર્યો, અને તેનાં ધણાં માણસ માર્યા ગયાં. ત્યારપછી સુલતાન પણ રાણા સાથે મિત્રતા કરીને પાછો ફર્યો.

ત્યારપછી માળવાના સુલતાને રાણાનો મુલક જીતીને અર્ધો ભાગ લેવાની શરતે મદદ કરવા કહ્યું. તે વાત કુતુબશાહને ગમી નહિ, તેથી તેણે એકલાએ ત્રીજી વાર ચિતોડ પર ચઢાઈ કરી. આ વખતે રસ્તામાં જતાં તેણે આયુનો કિલ્લો જીતી લીધો, અને શિરોહીના રાજાને સોંપ્યો. પછી તે ચિતોડ તરફ ધસ્યો. રસ્તામાં રાણા તેની સામે આવ્યો, અને બંને વચ્ચે લડાઈ થઈ. રાણા હારી જવાથી પોતાની રાજધાનીમાં જઈને બસાયો. કુતુબશાહે તેની રાજધાની ચિતોડને ઘેરા લીધો. રાણાએ ખંડણી આપવાની અને નાગોરના રાજાને ઈજા નહિ કરવાની કમુલાત આપી ત્યારે ઘેરા ઉઠાવી લઈ તે જુનરાત તરફ પાછો ફર્યો. ત્રણ માસ પછી રાણાએ નાગોર પર ચઢાઈ કરી. આ વખતે કુતુબશાહ દારૂ પીવાની કુટવથી એટલો નબળો પડી ગયો હતો કે તે ઘોડા ઉપર બેસી શકતો નહોતો, તોપણ પાલખીમાં બેસીને ફાજ સાથે નીકળ્યો. જુનરાતની ફાજ આવવાની વાત જાણીને રાણા પાછો ફર્યો, તેથી કુતુબશાહ પણ અમદાવાદ પાછો આવ્યો. બીજે વરસે શિરોહી અને કોમરમેરને રસ્તે થઈ ચિતોડ પર સવારી કરીને તે મુલક ઉજ્જડ કર્યો.

ત્યારપછી થોડા વખતમાં તે મરણ પામ્યો. કેટલાક કહે છે કે તેને અકસ્માત તરવાર વાગવાથી મુજો, અને કેટલાક કહે છે કે તેની બેગમે ઝેર આપી મારી નાખ્યો.

આ સુલતાનની સજા ઘણી સખત હતી. ગુનેગારને અને ખરાબ રીતે ચાલનારને તે તરવાર કે ખંજરથી મારી નખાવતો. એને રાખતો બધો સમય લડાઈઓ લડવામાં ગયો હતો, અને તેના હાથમાંથી મદીરાનો પ્યાલો દૂર થયો નહોતો.

૩૬. મહંમૂદ બેગડો.

બેગડો—આ સુલતાને પોતાના અમલ દરમિયાન જુનાગઢ અને પાવાગઢ એ બે ગઢ જીત્યા હતા, તેથી તેનું નામ મહંમૂદ બેગડો પડ્યું છે. ખીજી વાત એવી પણ કહેવાય છે કે એક માણસ ખીજાને મળતી વખતે બે હાથ પહોળા કરે છે તેમ જે બળદનાં બે શીંગડાં ડાબા જમણી લાંબાં હોય તેવા બળદને હિંદમાં ‘ બેગડા ’ કહે છે. સુલતાનની મૂછો આવા બળદનાં શીંગડાંની પેઠે બે બાજુએ લાંબી વધેલી હતી, તેથી તે બેગડો કહેવાતો.

ખોરાક—મહંમૂદ બેગડાની ખોરાક પચાવવાની શક્તિ હીમસેન જેવી હતી. દર રોજ એક મણુ ખોરાક તેને વારતે ખાસ તૈયાર થતો. એકી વખતે પાંચ શેરની ખીચડી તે ઉડાવી જતો. રાત્રે સૂતી વખતે પણ તેના પલંગ નીચે ખાવાનું મૂકી રાખવું પડતું. દર રોજ સવારમાં બહીને નિમાજ પઢીને એક કટારો મધ અને એક કટારો ધી તથા અઢીસો સોનેરી કેળાં તે ખાઈ જતો. વળી કેટલીક વાર તે ઝેર પણ પાચન કરી શકતો. તેને ઠાઠ ઘણો વહાલો હતો. તે ખાવા બેસતો ત્યારે ઓછામાં ઓછાં પચાસ વાઙંત્ર એક પછી એક વાગતાં.

બળવો સમાવ્યો—સુલતાન ગાદીએ બેઠા પછી કેટલાક રાજદ્રોહી અમીરોએ તેના મહેલ પર ધસારો કર્યો. આ વખતે સુલતાને સામટા પાંચસો છસો હાથી પાસે તેમના પર હુમલો કરાવ્યો, અને પોતે પણ ઉઘાડી તરવાર લઈને સામે ગયો. આથી અમીરો વીસે મોઢે પાછા ફર્યા, અને ખીજા બળવાખોરો હથિઆર ઉતારી મૂકીને ઘેર નાસી ગયા. આ વખતે સુલતાનની ઉંમર ૧૪ વર્ષની હતી.

છતાં એક ડાહ્યા વૃદ્ધ માણસના જેવી અક્ષલ વાપરીને તેણે ન્યાય આપવા માંડ્યો. આથી સુલતાનનો શરૂઆતથી સારો દાખ ખેસી ગયો.

આહલણી સુલતાનને મદદ—માળવાના સુલતાને દક્ષિણના આહલણી રાજ્ય પર ચઢાઈ કરી. આહલણી સુલતાને મહંમૂદ બેગડાની મદદ માગી. આથી મહંમૂદ એકદમ માળવાના સુલતાનની સામે ધસ્યો. ગુજરાતનો સુલતાન સામે આવે છે, આ વાત જાણીને માળવાનો સુલતાન ગોંડવાનને રસ્તે થઈ પાછો ફર્યો. રસ્તામાં પાણીની તંગીને લીધે તથા ગોંડ લોકોના હુમલાથી તેનાં પાંચ છ હજાર માણસ મરણ પામ્યાં. આહલણી રાજ્યે ગુજરાતના સુલતાનનો ઉપકાર માન્યો, અને તે રાજધાની તરફ પાછો ફર્યો. ખીજે વરસે ૯૦ હજાર માણસની ફોજ લઈને માળવાના સુલતાને ચઢાઈ કરીને દોલતાબાદ સુધીનો પ્રદેશ ઉજ્જડ કર્યો. આહલણી રાજ્યે ફરીને મદદ માગી. ગુજરાતનો સુલતાન આવે છે એવું સાંભળી માળવાનો સુલતાન પાછો ફર્યો. આ વેળા મહંમૂદ બેગડાએ માળવાના સુલતાનને લખી જણાવ્યું કે હવેથી જો તમે દક્ષિણ ઉપર ચઢાઈ કરશો તો હું તમારા માંડુ ગઢ પર ચઢી આવીશ.

જુનાગઢ પર ચઢાઈ—ઈ. સ. ૧૪૬૭માં મહંમૂદ જુનાગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યાંના માંડળિક રાજાને હરાવી તાબેદારી કબ્જા કરાવી. ખીજે વરસે તેના જાણવામાં આવ્યું કે જુનાગઢના રાજાએ સેનાનું છત્ર તથા ખીજાં રાજ્યચિહ્ન સાથે મૂર્તિ પૂજવા જવાનું બંધ કર્યું નથી, તેથી તેણે જુનાગઢ ઉપર ફરીને લશ્કર મોકલ્યું. આ વખતે રાજાએ નજરાણું આપવાથી સેના પાછી આવી. વળી બે વર્ષ પછી સુલતાને જુનાગઢ અને ગીરનાર જીતી લેવાના ધરાદાયી ચઢાઈ કરી. આ વખતે જુનાગઢના રાજાને મુસલમાની ધર્મ સ્વીકારવાને આજ્ઞા કરી. આથી રાવ ગભરાઈને ગીરનારના કિલ્લામાં બસાયો. સુલતાને તે કિલ્લાને બે વર્ષ સુધી ઘેરા રાખ્યો. આખરે ખોરાકની તંગી પડવાથી રાવ બહાર આવ્યો અને કિલ્લાની કુંચીઓ સુલતાનને સોંપી

સુસલમાન થયો. રાવ મરતો બન્યો, પરંતુ આ વખતે સોરઠ ખાલસા કરવામાં આવ્યું. વળી ગીરનારની પડોશમાં મુસ્તફાબાદ નામે શહેર વસાવી ત્યાં રાજધાની કરી. તે શહેરમાં તેણે સૈયદો અને વિદ્વાનોને લાવી વસાવ્યા. પછી આ મુલક ઉપર કારબાર કરવાને અને ખંડણી ઉધરાવવાને માટે એક કાયમનો હાકેમ નીમ્યો. સુલતાને રાવને ખાન-જહાનનો ખિતાબ તથા કેટલીક ભગીર આપી. જુનાગઢ લૂટીને આણેલી સોનાની મૂર્તિઓ ભાંગીને ફાજના માણસોને વહેંચી આપી. ખાનજહાનની કબર અમદાવાદમાં આણેકચોકમાં કંદોઈ ઓળની એક દુકાનમાં હજુ પણ છે.

ચાંચીઆને વશ કર્યા—જુનાગઢ જત્યા પછી સુલતાને કુચ્છ, શિરોહી, અને ઈડર પર સવારીઓ કરીને ત્યાંના હાકેમોને તાબે કર્યા. ત્યારપછી મહંમૂદ સમરકંદી નામનો એક મુલ્કાં હિન્દની દક્ષિણ-માંથી ઉત્તર તરફ મધ્ય એશિયામાં જતો હતો. તેણે ફરિઆદ કરી કે જગત (દ્વારકા)ના ચાંચીઆ લોકે મને લૂટી લીધો છે. તે ઉપરથી સુલતાને ત્યાં જઈને કિલ્લો જીતી લીધો, અને દેવળમાંની મૂર્તિઓનો નાશ કર્યો. ચાંચીઆ ત્યાંથી નાસીને શંખોદ્ધાર એટમાં ભરાયા, પરંતુ સુલતાને ત્યાં જઈને તેઓમાંના ધણાને કાપી નાખ્યા. બાકીનાઓને નસાડી મૂક્યા, અને ત્યાં મસીદ ચણાવી. વળી ત્યાં કારબાર કરવાને એક અમલદાર નીમ્યો. આ પહેલાં દ્વારકા કદી જતાયું નહોતું.

દક્ષિણના આહણી સુલતાનના એક અમીરે ગુજરાતનાં બંદરોમાં અતિશય ત્રાસ વર્તાવ્યો હતો, તેથી ગુજરાતમાં સોપારી આવતી બંધ થઈ હતી. આથી લોકો પાન સાથે સોપારીને બદલે ધાણા ખાતા હતા. સુલતાનને ખચર પડતાં તે તરતજ ફાજ લઈને તેને વશ કરવા નીકળ્યો, પણ તેટલામાં આહણી સુલતાને તે અમીરને પકડીને તેનું ડોકું કાપી ગુજરાતના સુલતાનને મોકલાવ્યું, તેથી તે પાછો ફર્યો.

ફિરંગીની હાર—ફિરંગી લોકો પોર્ટુગલ દેશના રહેવાસી છે. તેઓ પોર્ટુગીઝ અથવા ફિરંગી એ નામથી ઓળખાય છે. આપણા દેશમાં તેઓ વેપાર કરવા માટે આવ્યા હતા. સુલતાન જે વખતે મહેમદાવાદ વસાવીને ત્યાં રહેતો હતો, તે વખતે તેને ખબર મળી કે ફિરંગી લોકો ગુજરાતમાંનાં બંદરો તાબે કરીને તેમાં વસવાટ કરવા ઇચ્છા રાખે છે. આથી તેમનો નાશ કરવાને પોતાના એક સરદારને હુકમ કર્યો. તેણે તેમને હરાવી નસાડી મૂક્યા.

પાવાગઢ જીતી લીધું—૪. સ. ૧૪૮૨માં ગુજરાતમાં ખરાબ વરસાદ નહિ વરસવાથી કેટલાક ભાગમાં દુકાળ પડ્યો, અને અનાજ વગર ઘણા લોકો મરી ગયા. આ વખતે ચાંપાનેરમાં દુકાળ નહિ હોવાથી સરહદના થાણુદારે ચાંપાનેરના મુલકમાં વારંવાર હુમલા કર્યા. આથી ચાંપાનેરના રાજાએ તે થાણુદાર ઉપર હુમલો કરીને તેને હરાવ્યો, તેનાં ઘણાં માણસોને કાપી નાખ્યાં, અને તેના બે હાથી તથા ઘણા ઘોડા પકડી પોતાના રાજ્યમાં લઈ ગયો. આ સમાચાર સાંભળી સુલતાને ચાંપાનેર ઉપર ચડાઈ કરી. દોઢ વર્ષ સુધી ઘેરો રાખ્યો, પણ કિલ્લો લેવાયો નહિ. ત્યારપછી સૈનિકોને ખબર પડી કે સવારમાં ઘણાખરા રજપુતો નાહવા ધોવામાં રોકાય છે. તે ઉપરથી તેમણે સવારને વખતે હલ્લો કરી એક દરવાજો લીધો. અંદર પેસવાનો રસ્તો મળવાથી મુખ્ય દરવાજો પણ લેવાયો. પતાર્ધ રાવળ અને તેના રજપુત સૈનિકો બહાદુરીથી લડ્યા પણ કાબો નહિ. આખરે બેરાં છોકરાં તથા સરસામાન બાળી મૂકી તેઓ શત્રુ ઉપર તૂટી પડ્યા. રાવળ અને તેનો દિવાન કેદ પકડાયા. તેમણે મુસલમાન થવાને ના પાડવાથી તેમને મરાવી નાખ્યા, અને પાવાગઢનો પ્રખ્યાત કિલ્લો તાબે કર્યો.

બાંધકામો—મહંમદ જેવો પરાક્રમી હતો, તેવોજ નફસીદાર મકાનો તથા બીજાં બાંધકામોનો શોખીન હતો. પાવાગઢ જીત્યા પછી સુલતાને ચાંપાનેરની ચોમેર કાઢ બંધાવ્યો, અને તે શહેરનું નામ મહંમદાબાદ પાડી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી. આથી તે શહેર-

માં મોટી મોટી ધમારતો બંધાઈ, અને ધણા વેપારીઓ ત્યાં આવીને વસ્યા. ત્યાં બાગ પશુ ધણા હતા, અને તેમાં અનેક પ્રકારનાં ફૂલ અને મેવા થતાં હતાં. ચાંપાનેર પાસે સુખડનાં ઝાડું એવડું મોટું જંગલ હતું કે તેનાં લાકડાં લોકો ધમારત બાંધવાના કામમાં વાપરતા હતા. ખોરાસાન દેશના એક કારીગરે એક સુંદર બાગ બનાવી તેમાં કુવારા તથા નવાઈ ઉપજાવે તેવા જળપ્રવાહ બનાવ્યા હતા. વળી હાલુર નામના એક ગુજરાતી સુથારે પેલા ખોરાસાની પાસેથી તે વિદ્યા શીખી લઈને એનાથી પશુ સુંદર બાગ બનાવ્યો હતો. તે જગા હજુ પશુ તેના નામ ઉપરથી હાલોલ નામથી ઓળખાય છે.

આ સુલતાનના આશ્રયને લીધે અમદાવાદમાં કસબતું કામ કરનારા કારીગરો અને સુંદર નકસી કોતરનારા આવી વસ્યા હતા. તેણે વાત્રક નદીને કાંઠે રમણીય જગા જોઈ એક શહેર વસાવ્યું હતું, તે હાલ મહેમદાવાદ નામે ઓળખાય છે. મહેમદાવાદની પાસે ભમરીઓ કુવો છે, તે એણે જ બંધાવ્યો હતો. વળી વાત્રકના કાંઠા ઉપર ચાંદા સુરજ નામના મહેલ બંધાવ્યા હતા. વાત્રક નદીના પૂલ પરથી રેલવે ગાડીમાં જતાં હાલ તેનાં ખંડેર નજરે પડે છે.

સરખેજમાં ખીજા મહમદશાહે શેખ અહમદ ખટુ ઝંજબીની કબર અને રોજો બંધાવ્યો હતો, ત્યાં તે આરામ લેવાને તથા બંદગી કરવાને વારંવાર જતો. અહીં તેણે એક મોટું તળાવ બંધાવ્યું, અને તેને કાંઠે મોટા મહેલ ચણાવ્યો. વળી ત્યાં તેણે પોતાને માટે એક રોજો બંધાવ્યો. તેમાં પાછળથી તેને, તેની બેગમ રાજબાઈને, અને તેના દીકરા સુજદર ખીજાને દાટવામાં આવ્યાં છે. રાણી રૂપમંજરીને માણેકચોકમાં દાટવામાં આવી હતી. તેના પર કબર અને રોજો બંધાવ્યાં છે. તે જગો રાણીના હજારા તરીકે હાલ પણ જાણીતી છે.

વળી મહમૂદે કેટલીક મસીદો, પાઠશાળાઓ, મુસાફરખાનાં, વગેરે બંધાવ્યાં હતાં. મહમૂદનું જોઈને તેના કેટલાક અમીરો વગેરેએ પણ સારાં બાંધકામોમાં નાણાં ખર્ચ્યાં હતાં. શાહઆલમ કરીને એક

સુલતાનના ઉસ્તાદ હતા, તેમનો રાજો તાજખાન નામે ઉમરાવે બંધાવ્યો હતો. આ શાહઆલમનો રાજો કાંકરીઆ તળાવથી દક્ષિણે થોડેક અંતરે આવેલો છે. તેની પાસે ચંડોળા તળાવ છે. એ સિવાય અમદાવાદની થડમાં દાદાહરીની ને અડાળજની વાવો, ફરીઆખાનનો ધુમટ, વગેરે બીજાં જોવા લાયક સ્થળો છે, તે તેના વખતના શ્રીમંતો-એ બંધાવ્યાં હતાં.

સુલતાનને ઝાડો રોપાવવાનો ઘણો શોખ હતો, તેથી ઝાડ ઉછેરનારને તે ઉત્તેજન આપતો. અમદાવાદ શહેરની બહાર જે ઠેકાણે આંખા રોપાવી ઘટા બનાવી હતી તે જગા આજે પણ બાગે ફિરદોસ્ કે અમરાઈને નામે જાણીતી છે. એવું કહેવાય છે કે તે જગા પાંચ ગાઉ લાંબી અને એક ગાઉ પહોળી હતી, અને તેમાં કેરી અને રાયણનાં નવ લાખ ઝાડ હતાં.

રાજ્ય વ્યવસ્થા—બળવાખોરોના નાશ કર્યા પછી તેણે રાજ્યવ્યવસ્થા સુધારવામાં લક્ષ આપ્યું હતું. તેના વખતમાં ગુજરાતમાં નવી તેજ આવી, અને કોઈ દિવસ નહોતી તેવી આબાદી થઈ. લશ્કરી માણસોની હાલત સારી હતી. તમામ રૈયત સુખી હતી. સાધુસંતો શાન્ત ચિત્તથી ઇશ્વર પ્રાર્થના કરતા, અને વેપારીઓ સારા નફાથી વેપાર કરી શકતા. રસ્તામાં લુટારાનો ભય નહોતો. સોનાની કાચળા લઈને એકલો માણસ રાજ્યના એક ભાગમાંથી બીજામાં નિર્ભયપણે આવ્યો જતો.

આ સુલતાનના વખતમાં ખોરાસાનથી કેટલાક વેપારીઓ ઘોડા તથા બીજાં માલ લઈને ગુજરાતમાં આવતા હતા. તેમનો માલ શિરોહીની હદમાં લુટારાએ લૂટી લીધો. વેપારીઓએ સુલતાનને દરિઆદ કરી. સુલતાને માલની કિંમત લખાવી લઈ તે વેપારીઓને પોતે આપી દીધી. પછી તે કિંમત શિરોહીના રાજ પાસેથી વસુલ કરી.

બાજી જગીર તેના દીકરાને અને દીકરા ન હોય તો જગીરનો અડધો ભાગ દીકરીને મળતો. કદાચ દીકરી પણ ન હોય તો તેના

આશ્રિતોના ગુજરાન માટે બંદોબસ્ત કરી આપવામાં આવતો. જીલમી વર્તણુક સિવાય બીજા કોઈ કારણ સર જાગીર લઈ લેવામાં આવતી નહોતી, અને મહેસુલ પણ ઠરાવેલુંજ લેવામાં આવતું.

આ સુલતાનના વખતમાં અનાજ એટલું બધું સોંધું હતું કે ગુજરાતના લોકોએ એવી સોંધવારી કોઈ દિવસ દીઠી નથી.

હિન્દુઓમાં સિદ્ધરાજ જેવો લોકપ્રિય રાજા થઈ ગયો, તેવાજ મુસલમાનોમાં સુલતાન મહંમૂદ થયો છે. તેનો ઠાઠ, તેના શરીરનું બળ, તેનો ન્યાય તથા પરાપકાર, અને તેનું મુસલમાની ધર્મ પ્રમાણે બરાબર ચાલવું, એ સઘળાનાં સરખાંજ વખાણ ચાલુ છે.

૩૭. મુજફરશાહ બીજો.

મહંમૂદ બેગડા પછી તેનો પુત્ર મુજફરશાહ ગાદીએ બેઠો. તે મહીકાંઠાના નાગા રાણાની કુંવરી હીરાબાઈને પેટે જન્મ્યો હતો. ગાદીએ બેઠો ત્યારે તેની ઉંમર ૨૭ વર્ષની હતી. તેણે ગાદીએ બેઠા પછી વડોદરા પાસે દોલતાબાદ નામનું ગામ વસાવ્યું હતું.

ઈડર પર ચઢાઈ—મુજફરશાહ સુલતાન થયા પછી પાટણનો હાકેમ તેને સલામ કરવાને ફેાજ સાથે અમદાવાદ આવતો હતો. તે વખતે ઈડરનો રાવ તોફાન મચાવી રૈયતને હેરાન કરતો હતો, તેથી તેને શિક્ષા કરવાને સુલતાને હાકેમને ઈડર જવાનો હુકમ કર્યો. રાવના પુત્ર ભીમે તેને હરાવ્યો, તેથી સુલતાને પોતે ઈડર પર ચઢાઈ કરી. સુલતાનને આવતો સાંબળીને રાવ ઈડરમાંથી નાસી ગયો. ત્યારપછી ધણી મહેનતે ખંડણી આપવાની શરતે સુલતાન સાથે સલાહ કરી. થોડી મુદત પછી ભીમનો ભત્રીજો રાયમલ્લ જે ચિતોડના રાણાને જમાઈ થતો હતો, તેણે પોતાના સસરાની મદદથી ઈડરની ગાદી જીતી લીધી. આ વાત મુજફરશાહને ગમી નહિ, તેથી રાયમલ્લને હરાવી ફરીને ભીમને ગાદી અપાવી. દોતુરી લોકો વિજયપુર તરફ બરાઈ રહેતા હતા, તેથી તે સ્થળનો નાશ કરવાનો હુકમ કર્યો.

માળવાના સુલતાનને મદદ કરી—માળવાના અમીરોએ મુજરશાહને કહેવરાવ્યું કે અમારા સુલતાનનો હિન્દુ વજીર મેદની-રાય પ્રજા પર ઘણો જુલમ કરે છે, અને પોતે રાજા થવાનો પ્રયત્ન કરે છે, માટે આપ મદદ કરો. વળી થોડા વખત પછી વજીરના ભત્તામાંથી છટકી સુલતાન જાતે મદદ માટે આવ્યો. આથી મુજર-શાહ ગોધરા થઈ માળવા તરફ જવા ઉપડ્યો. સુલતાન માળવા નજીક ગયો, એટલે મેદનીરાય માંડુગઢમાં ભરાયો, અને ચિતોડના રાણાની મદદ માગી. મુજરશાહે ફોજની એક ટુકડી રાણાની સામે મોકલી તેને આવતો અટકાવ્યો. પછી ગુજરાતની ફોજે માંડુગઢ જીતી લીધી, અને કપડવણજની લડાઈમાં જે કમરબંધ કુતુબશાહે ગુમાવ્યો હતો, તે પાછો મેળવ્યો. પછી માળવાનો કબજો ત્યાંના સુલતાનને સોંપી પોતે પાછો ફર્યો.

બીજે વરસે ચિતોડના રાણાએ માળવાના સુલતાનને કેદ કર્યો, તેથી મુજરશાહે માંડુના બચાવ માટે લશ્કર મોકલ્યું, પણ તેનાથી બચાવ થઈ શક્યો નહિ.

ચિતોડ તાબે થયું—ઈડરના હાકેમ નિઝામખાન આગળ એક ભાટે બડાઈ મારી કે ચિતોડનો રાણો તેના જમાઈ રાયમહને મદદ કર્યા વગર રહેશે નહિ. આથી નિઝામખાન ગુસ્સો કરીને બોલ્યો, કે ‘અમે અહીં છીએ ત્યાંસુધી એ કુતરાના ભાર શા છે કે રાય-મહને મદદ કરી શકે?’ નિઝામખાને સાંગો રાણાને કુતરો કહ્યો એટલુંજ નહિ, પણ એક કુતરાનું નામ સાંગો રાણો પાડીને તેને કિલ્લામાં બાંધ્યો, અને રાણાને કહેવરાવ્યું કે શક્તિ હોય તો છોડાવી જા. આ સાંભળી રાણાને પગથી માથા સુધી ઝાળ ચઢી. તે એકદમ ચઢાઈ કરવા નીકળ્યો. આ વખતે નિઝામખાન ઈડરમાં થોડી ફોજ મૂકીને અહમદનગર ગયો હતો. નિઝામખાનની ફોજ રાણા સામે લડી, પણ બંધીજ કપાઈ ગઈ. ત્યાંથી રાણો અહમદનગર ગયો, અને નિઝામખાનને હરાવ્યો. પછી અહમદનગર, વડનગર, વીસનગર, એ શહેરો લૂટીને રાણો ચિતોડ ગયો.

આ અપમાનનું વેર વાળવાને મુજ્જરશાહે પ્રથમ સોદરના હાકેમ-
ને ફાજ આપી મોકલ્યો, પણ તે કંઈ કરી શક્યો નહિ. આથી
સુલતાન પોતે ચઢાઈ કરવા તૈયાર થયો. એટલામાં રાણાનો કુંવર
નજરાણું લઈને અમદાવાદ આવ્યો, અને સલાહ કરી. આથી ચઢાઈ-
નો વિચાર માંડી વાળ્યો.

સદ્ગુણ—અમદાવાદના સુલતાનોમાં મુજ્જરશાહ ધણો વિદ્વાન
અને ધર્મી હતો. દારૂ પીનાર તરફ તેને ધણોજ તિરસ્કાર હતો. તે
પોતે કોઈ દિવસ દારૂ પીતો નહોતો, પરંતુ તેના અતિશય વહાલા
ઘોડાને દવા તરીકે દારૂ પાચો હતો, તેથી તેના ઉપર તેણે સ્વારી
કરવી બંધ કરી. ગાયનકળામાં તે કુશળ હતો. ઘોડા પર સ્વારી કર-
વાનું અને તરવાર વાપરવાનું તે સારી રીતે જાણતો હતો. તેનો
પોશાક ધણોજ સાદો હતો. એક વખત સુલતાને પોતાના હજુરીઆને
પોતાની પાધડી બતાવી કહ્યું કે ‘ આ પાધડી કેવી મજાની છે અને
તે મારે માથે કેવી સરસ શોભે છે. ’ હજુરીઓ મોઢે ચઢાવેલો હતો,
તેથી તેણે ઉત્તર આપ્યો. ‘ ખુદાવંદ, જો મુશ્કાની અને વહોરાની
પાધડી શોભીતી દેખાતી હોય તો આપની પણ સમજવી. ’ સુલતાને
કહ્યું, મારી પાધડી મુશ્કાની પાધડી સાથે સરખાવી તેમાં તો હું માન
સમજું છું, પરંતુ વહોરાની પાધડી સાથે તું શા માટે સરખાવે છે ?
એટલું બોલી સુલતાન બંધ રહ્યો.

એના વખતમાં ઝાલાવાડમાં દુકાળ પડવાની તૈયારી હતી. તે
વખતે તેણે પ્રાર્થના કરી, કે ‘ ઓ અલ્લાહ, રાજાના પાપ માટે
જો તું દેશની પ્રજાને પીડતો હોય તો રાજાનો પ્રાણ લે, પણ
દેશના ગરીબ લોકોને બચાવ. ’ એવું કહેવાય છે કે સુલતાનની
પ્રાર્થના સાંભળીને અલ્લાહે પુષ્કળ વરસાદ વરસાવ્યો.

મુજ્જરશાહ મુઝો ત્યારે તેને તેના બાપની કબર પાસે
સરખેજના રોજમાં બુનિદાહ કરવામાં આવ્યો હતો.

૩૮. બહાદુરશાહ.

રાજ્ય પ્રાપ્તિ—મુજદરશાહ પછી ગુજરાતની ગાદી પર એક વર્ષમાં બે સુલતાનો થયા. તેઓ દમ વગરના હોવાથી અમીરો તેમની સામા થયા, અને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂક્યા. એટલામાં મુજદરશાહનો વડો શાહજહાં બહાદુરખાન જે રિસાલ્તને પરદેશ ચાલ્યો ગયો હતો તે પાછો આવ્યો. તેની સાથે ઘણા અમીરો મળી ગયા. જે અમીરો સામા થયા, તેમને મારી નાખ્યા, અને પોતે બહાદુરશાહ નામ ધારણ કરીને ગાદીએ બેઠા.

રાજ્યસત્તા મજબુત કરી—આ વખતે બહાદુરશાહના ભાઈએ પાલના રાજ લીમની સહાયથી ગાદી માટે પ્રયત્ન કર્યો; પણ તે કેદ પકડાયો અને જખમની પીડાથી મરણ પામ્યો. લીમ પણ કતલ થઈ ગયો. આથી લીમના વારસે ગુસ્સે થઈ દેહાદ લૂટ્યું. તેની સામે ધંધુકાનો હાકેમ ચઢાઈ લઈ ગયો. તેણે તેના પાલનો મુલક ઉજ્જડ કર્યો, અને તેના કિલ્લાનો સામાન લઈ લીધો.

ચોડા વંખત પછી બહાદુરશાહ ખંભાત ગયો, ત્યારે તેના જાણવામાં આવ્યું કે ફિરંગીઓ સાથે ખટપટ કરીને દીવ તેમને આપી દેવાની તજવીજ ચાલે છે. આથી ત્યાંના હાકેમને કાઠી મૂકીને ત્યાં ખીજો હાકેમ નીમ્યો. ત્યારપછી જુનાગઢમાં પણ પોતાને કાવતો હાકેમ મૂક્યો. પછી સુલતાન અમદાવાદ આવ્યો. ત્યારપછી તેણે ઈડર અને તેની આસપાસના મુલકમાંથી ખંડણી ઉઘરાવી. વળી તે શિકાર કરવા માટે નાંદોદ તરફ ગયો હતો, ત્યારે ત્યાંના રાજાએ તેને નજરાણું આપ્યું.

ત્યારપછી ફરીને પોર્ટુગીઝ લોકો સોરઠમાં પગ પેસારો કરવાને અને દીવ કબજે કરવાને તજવીજ કરતા હતા. તેમનો ધરાદો પાર ન પડવા દેવાને સુલતાન ઘણુંખરું ખંભાત, દીવ, અને બોધામાં રહેતો હતો. વળી ભરૂચનો કિલ્લો બંધાવવાનો તેણે હુકમ કર્યો. આથી તેમનો ધરાદો તે વખતે પાર પડ્યો નહિ. આની રીતે બહાદુરશાહની સત્તા રાજ્યમાં મજબુત થઈ.

માંડુનો કિલ્લો તાબે કર્યો—ઇ. સ. ૧૫૦૦માં સુલતાન નાગોર ગયો. ત્યાં ચિતોડ અને ડુંગરપુરના એલચીઓ સુલતાનને મળ્યા. તેમણે સુલતાનને ફરિઆદ કરી કે માળવાનો હાકેમ અમારો મુલક દબાવે છે. આ બાબતનો ખુલાસો કરવાને માળવાના હાકેમે સુલતાનની રૂબરૂ હાજર થવાને જણાવ્યું, પણ તે આવ્યો નહિ, તેથી બહાદુરશાહ પંડે તેની સામે ગયો. તેણે જઈને માંડુના પ્રખ્યાત કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો, અને તે તાબે કર્યો. આ કિલ્લો લેવામાં સુલતાને ઘણી બહાદુરી બતાવી હતી. પ્રથમ તે થોડાં માણસ સાથે કિલ્લાના એક ઉંચા ભાગ ઉપર ચઢી ગયો, અને ત્યાંથી નીચે ઉતરી દરવાજાનાં કમાડ ઉઘાડી નાખીને લશ્કરને અંદર દાખલ કર્યું. આથી કિલ્લો જલદી તાબે થયો. સુલતાને માળવાના હાકેમને અને તેના સાત કુંવરને કેદ કર્યા. તેમને ચાંપાનેરના કિલ્લામાં કેદ રાખવાને લઈ જતા હતા, તે વખતે પાલના રાજાએ તેમને છોડાવવાને પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહિ, અને રખવાળોએ કેદીઓને મારી નાખ્યા. માળવા જીતાવાથી ગુજરાતના સુલતાનની સત્તા ઘણે દૂર સુધી ફેલાઈ હતી.

માળવામાં રાયસેનનો કિલ્લો તાબે કર્યો—દક્ષિણમાં છુરાન-પુરના હાકેમે મદદ માગવાથી બહાદુરશાહ માંડુમાં ચોમાસું ગાળીને દક્ષિણ તરફ ગયો હતો. ત્યાં તેણે અહમદનગર અને છુરાનપુર જીત્યાં હતાં. ત્યાંથી પાછા ફરીને સુલતાન ધાર આવ્યો. ત્યારે તેના સાંભળવામાં આવ્યું કે રાયસેનના રજપુત રાજાએ માળવાના સુલતાનના જનાનાની કેટલીક મુસલમાન સ્ત્રીઓને રાખી છે. આથી તેના પર હક્કો કર્યો. તેને હરાવીને તાબે કર્યો તથા ઇસ્લામ ધર્મ પાળવાની ફરજ પાડી. તે રાજાએ ચિતોડના રાણાની છુપી રીતે મદદ માગી હતી, તેથી કિલ્લો સોંપી દેતાં વાર લગાડી. સુલતાનને તે વાતની ખબર પડવાથી રાણાને અટકાવવા થોડી ફ્રાજ મોકલી, અને ઘેરો ચાલુ ચાલુ રાખ્યો. પછી રજપુત રાજાએ માગણી કરી કે મને રજ

આપો તો હું કિલ્લામાં જઈને રજપુતોને સમજાવું કે તેઓ લઢે નહિ. સુલતાને રજ આપવાથી તે ગયો, પણ રજપુતોએ તેનું કહેવું માન્યું નહિ. ઉલટું તેને મહેણાં માર્યાં, તેથી તે પણ તેમની સાથે મળી ગયો. રજપુતોએ પોતાનાં ઐરાછોકરાંને બાળી મૂક્યાં. પછી તેઓ બધા હાથમાં તરવારો લઈ બહાર નીકળ્યા. અને કપાઈ મુઆ ત્યાંસુધી લડ્યા. આથી કિલ્લો સુલતાનના હાથમાં આવ્યો. ત્યાં પોતાના તરફનો હાકેમ નીમી પોતે ગોંડવાન તરફ હાથોનો શિકાર કરવા ગયો, અને લશ્કરને બીજા નાના કિલ્લા જીતવા મોકલ્યું.

ચિતોડ પર ચઢાઈ—રાયસેનના રજપુત રાજાને ચિતોડના રાણાએ મદદ કરી હતી, તેથી સુલતાને ચિતોડ ઉપર ચઢાઈ કરી ઘેરો ઘાલ્યો. રાણાએ ભારે નજરાણું આપવાથી ઘેરો ઉઠાવી દીધો.

આ વખતે બહાદુરશાહને ખજર મળી કે પોર્ટુગીઝ લોકો દીવ બથાની પડે છે, તેથી સુલતાન ત્યાં આવ્યો. પણ તેના આવતા પહેલાં તેઓ નાસી ગયા હતા, તેમની પાછળ તેઓ એક મોટી તોપ મૂકી ગયા હતા. તે તોપ ચાંપાનેર મોકલવાનો સુલતાને હુકમ કર્યો.

દિલ્હીના પાદશાહ હુમાયુ સાથે લડાઈ—સુલતાન બહાદુરશાહે હુમાયુ પાદશાહના શત્રુને આશરો આપ્યો હતો, અને તેમ નહિ કરવાને હુમાયુએ કહેવરાવ્યું ત્યારે તેણે ઉદ્ધતાઈ ભરેલો જવાબ આપ્યો. આથી તેમની વચ્ચે અણબનાવ થયો.

બળવાન પાદશાહને પોતે નારાજ કરેલો છે તેનો વિચાર કર્યા વગર તેણે બીજી વખત ચિતોડ પર ચઢાઈ કરીને જીત મેળવી. તરત જ ચિતોડના રાણાને હુમાયુની મદદ આવી પહોંચી. અને લશ્કરો વચ્ચે મંદીસર આગળ ભારે લડાઈ થઈ. તેમાં ગુજરાતની સેના હારી ગઈ. સુલતાન બહાદુરશાહની આ પહેલીજ વખતની હાર હતી, તેથી તે હિંમત હારીને માંડુના કિલ્લામાં ભરાયો. હુમાયુએ તે કિલ્લો જીતી લીધો, તેથી ત્યાંથી નાસીને તે ચાંપાનેર ગયો, અને ત્યાંથી દીવ ગયો. હુમાયુએ ચાંપાનેર જીતી લીધું. આથી સોરઠ સિવાય આખું ગુજરાત તેના કબજામાં આવ્યું.

આ વખતે પોતાના રાજ્યમાં શેરશાહ નામે સરદારે બળવો કર્યો, તેથી ગુજરાતનો કારભાર કરવાનું પોતાના બાઈને સોંપીને પોતે દિલ્હી પાછો ફર્યો. તેના ગયા પછી ગુજરાતની તમામ રૈયત મોગલોની સામે થઈ, અને જુના અમીરોએ બહાદુરશાહને તોડાવ્યો. આ વખતે બહાદુરશાહે પોર્ટુગીઝો સાથે મિત્રતા બાંધી લશ્કરી મદદ મેળવી હતી, તેથી તેણે મહેમદાવાદ પાસે કનીજ આગળ મોગલ ફોજને હરાવી ગુજરાતમાંથી નસાડી મૂકી.

પોર્ટુગીઝોએ દીવ તાબે કર્યું—હુમાયુની બીકથી બહાદુરશાહને દીવ જતાં રહેવું પડ્યું હતું, ત્યારે તેણે પોર્ટુગીઝો સાથે દોસ્તી કરી હતી. તે વખતે તેણે પોર્ટુગીઝોને કોડી બાંધવાને પરવાનગી આપી હતી, પણ તેમણે કોડીને બદલે કિલ્લો બાંધ્યો. બહાદુરશાહે મોગલોને કાઢી મૂકીને પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું ત્યારે તેને પોર્ટુગીઝો સાથે દોસ્તી કર્યાના પસ્તાવો થયો. મોગલોને કાઢી મૂકવાને જે પાંચ છ હજાર માણસનું પોર્ટુગીઝ લશ્કર ગોવાથી બોલાવેલું હતું તેની મદદથી પોર્ટુગીઝો દીવ પચાવી પડ્યા. સુલતાન તેમને કાઢવાને દીવ ગયો, અને તેમના ઉપરીને મેળવી લેવાને પોતાને ત્યાં બોલાવ્યો પણ તે બહાનું કાઢીને આવ્યો નહિ. ઉલટું તેણે સુલતાનને પોતાનું વહાણ જોવાને નોતર્યો. બહાદુરશાહ વહાણ જોઈને હોડીમાં બેસી પાછો ફર્યો, તે વખતે કેટલાક જણે તેના પર ઘસી જઈને તેને કાપી નાખ્યો. કેટલાકનું કહેવું એવું છે કે હોડી ડુબાવી મારી નાખ્યો.

બહાદુરશાહના વખતનું ગુજરાત—દિલ્હીના પાદશાહ હુમાયુએ બહાદુરશાહને હરાવ્યો, ત્યાંસુધી ગુજરાતની સત્તા પૂર્ણ કળાએ પહોંચેલી હતી. ચિતોડના રાણા સાંગાનો ભત્રીજો, ગ્વાલી-અરના રાજાનો પીતરાઈ, અને બીજા નામાંકિત રજપૂત રાજ્યના કુમારો ગુજરાતના સુલતાનની નોકરી કરવામાં માન સમજતા હતા. બાગલાણના રાજાએ ખુશીથી પોતાની કુંવરી બહાદુરશાહ સાથે પરણાવી હતી. સિંધ, માળવા, અહમદનગર, અને ધુરાનપુરના રાજાઓ

બહાદુરશાહને પોતાનો અધિપતિ ગણતા હતા. આનદેશના રાજને વારંવાર બહાદુરશાહની મદદ લેવી પડતી હતી. આ પ્રમાણે ગુજરાતના સુલતાનોએ ગુજરાત બહારનાં રાજ્યો ઉપર પણ પોતાની સર્વોપરી સત્તા મેળવી હતી.

અમદાવાદના સુલતાનોની પડતી.

૪૧. મહંમદશાહ.

બહાદુરશાહના મરણ પછી ગુજરાતની સ્થિતિ—બહાદુરશાહના મરણ પછી ગુજરાતના સુલતાનોની સત્તા નબળી પડવા માંડી. તેના પછીનાં ૩૭ વર્ષમાં જે સુલતાનો થયા તેમાંના ધણાખરા બાળક હતા, અને માત્ર નામનાજ સુલતાન હતા. આ સુલતાનોમાં એક મહંમદશાહ કરીને સુલતાન હતો. તેણે પોતાના વજીરની સલાહથી ધણા રજપુતોની જાગીરો જમ કરો. આથી શિરોહી, ડુંગરપુર, ઈડર, લુણાવાડા, વાંસવાડા, રાજપીપળા, દેહદેહ, મહીકાંડા, વગેરેના રજપુતો બંદ કરીને બહારવટે નીકળી પડ્યા, અને સુલતાનના સુલકમાં ભૂટકાટ કરવા લાગ્યા. સુલતાને ગુરૂસે થઈ એવો હુકમ કર્યો કે રજપુત, કોળી, વગેરે બંદખોરો જ્યાં મળે ત્યાંથી તેમનો નાશ કરવો. જે રજપુતો અને કોળીઓ સુલતાનને શરણે આવીને તેની નોકરીમાં રહ્યા તેમને હરકત નહિ કરવા વચન આપ્યું, અને તેમને ઓળખવા માટે તેમના હાથ પર લાલ પટ્ટી બંધાવી. બાકીના હિન્દુઓ ઉપર તેણે અતિશય જુલમ કરવા માંડ્યો. કોઈ પણ હિન્દુ પાસે મોજશોખની ચીજ તે જોતો તો તેનું ઘર લુટાવતો. કોઈને ઘોડા પર બેડેલો દેખે તો મુસલમાનો તેને નીચે પાડતા. આથી કરીને બધા હિન્દુઓ ભિખારી જેવા જણાવા લાગ્યા. કોઈના શરીર પર સારાં કપડાં કે દાગીના દેખાતા નહિ. દિવાળી અને હોળીના તહેવાર સુલતાને બંધ કરાવ્યા, અને સાધારણ કારણ મળતાં તેણે હિન્દુઓને મરાવી નાખવા માંડ્યા. સુલતાનની

આવી રીતભાતથી રાજપ્રજા વચ્ચે પ્રેમ રહ્યો નહિ. તેઓ એક બીજાને શત્રુ ગણુવા લાગ્યા. વળી અમીરો પણ સત્તા માટે માંહો-માંહે લડતા. આથી ગુજરાતમાં ગેરબંદોબસ્ત ફેલાયો, પ્રજા નાઉમેદ થઈ ગઈ, અને પહેલાંના સુલતાનોએ પાડોશનાં રાજ્યો પર જે સત્તા મેળવી હતી તે જતી રહી.

મહંમદશાહનું મરણ—આ સુલતાનને તેના બુહાન નામના નોકરે મારી નાખ્યો. પછી તેણે પોતે સુલતાન થવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ અમીરો સાથે લડતાં તે મરાયો. સુલતાનના ત્રાસથી હિન્દુ લોકો એટલા બધા કંટાળી ગયા હતા કે તેના ખૂન કરનારને તેઓ પોતાનો ઉદ્ધાર કરનાર ગણુવા લાગ્યા, અને તેના મરણ પછી તેની મૂર્તિ બનાવી પૂજવા લાગ્યા.

૪૨. મુજફરશાહ ૩જો.

ધતીમદખાનનો કારભાર—જે અમીરો રાજ્ય વહીવટમાં હાથ ધાલનારા હતા, તેઓમાં સૌથી જાણીતો ધતીમદખાન હતો. તેના હાથમાં રાજ્યની લગામ હતી, પરંતુ પંડે સુલતાનનો ઈલકામ ધારણ ન કરતાં નાથુ નામના છોકરાને ગાદીએ બેસાડ્યો. તે હલકો વર્ણમાં જન્મેલો હતો, પણ પોતે સુલતાનના કુળમાંથી ઉતરી આવેલો છે એવું તે સોગન પર કહેતો. જુવાન સુલતાને મુજફરશાહ ૩જો એવું નામ ધારણ કર્યું. રાજ્યની તમામ સત્તા ધતીમદખાનના હાથમાં હતી. ધતીમદખાન અમીરોને વશ રાખી શક્યો નહિ. ઘણાક અમીરો તેની અદેખાઈ કરતા, અને જુદા જુદા ભાગો બથાવી પડીને સ્વતંત્ર થવાની કોશીશ કરતા હતા. આથી રાજ્યમાં અંધેર એટલું તો વધી પડ્યું, કે આખરે ધતીમદખાને દિલ્હીના મોગલ પાદશાહ અકબરને ગુજરાતનો કબજો લેવાને વિનંતિ કરી.

અકબરે ગુજરાત જીત્યું—અકબરના બાપ હુમાયુએ બહાદુરશાહેને હરાવી ગુજરાત જીત્યું હતું, પરંતુ પાછળથી બહાદુરશાહે ગુજરાતનો ફરીને કબજો લીધો હતો. આ વખતે ધતીમદખાનની

વિનિતિ પરથી અકબરને જણાયું કે ગુજરાતનો સુલતાન નમ્રજો છે, અને રાજ્યમાં અંધિર ચાલે છે, તેથી તે સુલક સહેલથી જીતી શકાશે. આથી તે લશ્કર લઈને પાટણ આવ્યો. ત્યાં તેને ઇતીમદખાન જઈ મળ્યો. પછી અકબરે અમદાવાદ ઉપર ચઢાઈ કરી. તે શહેર સહેલાઈથી જીતી લીધું, અને જુવાન સુલતાનને કેદ કર્યો. વળી બળવાખોર અમીરો સાથે કેટલીક લડાઈઓ લડીને તેમને પણ દબાવી દીધા. સાર પછી તેણે ગુજરાતમાં પોતાના તરફનો એક સુસલમાન સુખો નીમ્યો, અને પોતે દિલ્હી ગયો.

ગુજરાતનો સુખો ઇતીમદખાન—અકબર પાદશાહે ઇતીમદખાનને મોટા ઇલ્કાબો આપ્યા હતા, અને જુવાન સુલતાન મુજદરશાહ ઉગ્ગને પોતાની જોડે દિલ્હી લઈ જઈને કેદખાને નાખ્યો હતો. પાછળથી અકબર પાદશાહે તેની જોડે સારી વર્તણૂક ચલાવી તેને જગીર આપી હતી. થોડાં વરસ પછી અકબરે ઇતીમદખાનને ગુજરાતનો સુખો નીમ્યો. તેજ વર્ષમાં મુજદરશાહ ઉગ્ગે તાબેદારીમાં રહ્યાથી કંટાળી લગભગ દસ વર્ષે નાસીને ગુજરાતમાં આવ્યો. તે થોડો વખત રાજપીપળાના રાજાને ત્યાં અને થોડો વખત કાઠિયાવાડમાં છાનો રહ્યો. અહીંથી તેને ત્રણ ચાર હજાર કાઠી ઘોડેસ્વારની મદદ મળી. વળી આ વખતે સાતસો આઠસો મોગલો નવા સુખા ઇતીમદખાન પાસે નોકરીની આશાએ આવ્યા હતા, પણ તેણે તેમને નોકરીમાં રાખ્યા નહિ, તેથી તેઓ મુજદરશાહને મળી ગયા. વળી કેટલાક સ્થિપાઈઓ અને જુના દોસ્તો તેને આવી મળ્યા. આ સર્વની મદદથી તે એકદમ અમદાવાદ પર ચઢ્યો, અને ઇતીમદખાનને હરાવી તે શહેર પાછું કબજે કર્યું; પરંતુ પાદશાહની સામા ટકી શકાય તેટલું તેનામાં બળ ન હતું. અકબરે ખાનખાનાન નામે બીજો સુખો મોકલ્યો. તેણે મુજદરશાહને સરખેજ આગળ હરાવ્યો, એટલે તે ખંભાત બહાર નાઠો. પોતાની ફતેહની યાદગીરીમાં તેણે સરખેજ આગળ કૂતેહયાગ નામે બાગ અને મહેલ બંધાવ્યાં. એનાં ખંડેરા હજી દીઠામાં આવે છે.

મુજરશાહે આપઘાત કર્યો—સુઆએ મુજરશાહનો કેડો લીધો, અને તેને ખીજ વખત વડોદરા આગળ હરાવ્યો. આથી તેણે ડુંગરોમાં ભરાઈ જઈ કરલુધેલાની પેઠે કેટલોક વખત રખડ્યાં કર્યું. પછી તે કાઠિઆવાડ ગયો. ઘણી નાસભાગ કર્યા પછી અને લડાઈઓ લડ્યા પછી કચ્છના રાવે તેને મોગલોને સ્વાધીન કર્યો. મુજરશાહ સ્વભાવે મગર હતો, તેથી ખીજ વખત કેદી થયો નહિ. સુઆની છાવણી ભણી જતાં તેણે રસ્તામાંજ પેસાળને બહાને દૂર જઈને પોતાનું ગળું કાપી નાખ્યું. સુઆએ તેનું માથું પાદશાહને મોકલાવ્યું. આ રીતે ગુજરાતના મુસલમાન સુલતાનોના વંશનો અંત આવ્યો.

ગુજરાતમાં મોગલ રાજ્ય.

૪૩. અકબર.

ગુજરાતમાં શાન્તિ—મોગલ પાદશાહ અકબરે ઇ. સ. ૧૫૭૩માં ગુજરાત જત્યા પછી ગુજરાતમાં નાનામોટા બળવા થયા હતા, પરંતુ તે સર્વ શાન્તિથી દાબી દેવામાં આવ્યા હતા. બળવાખોરો તાબે થતા, એટલે તેમના પર જુલમ કરવામાં આવતો નહિ, પરંતુ ઉક્તો પ્રેમ બતાવવામાં આવતો. કેટલાક બળવાખોરોને રાજ્યમાં તેમને લાયકની જગાઓ આપીને શાન્ત પાડ્યા. એજ પ્રમાણે રજપુતો અને ખીજ દાકોરોને તેમની લાયકાત પ્રમાણે કામ સોંપી રાજકાજ અને લસ્કરમાં દાખલ કર્યા. હિન્દુ અને મુસલમાનોને સરખા ગણીને હિન્દુઓને પણ મોટા હોદ્દા પર નીમ્યા. આ રીતે તેણે ગુજરાતમાં શાન્તિ ફેલાવી.

સુધારા—અકબરે પોતાના મુખ્ય પ્રધાન ટોડરમલને ગુજરાતમાં મોકલી જમીનની માપણી કરાવી ખેડુતોએ સરકારમાં ભરવાનો દર નક્કી કરી આપ્યો. આથી પહેલાંના મહેસુલ ઉધરાવનારા પોતાની

મરજી મુજબ રકમ લઈને ખેડુતો પર જીલમ કરતા હતા તે અટક્યો. નાના જમીનદારોની જગીરો જમ કરવામાં આવી હતી તે તેમને પાછી સોંપી. હિન્દુ અને મુસલમાનનો ભેદ ગણીને અગાડના કેટલાક મુસલમાન રાજાઓ હિન્દુઓ પાસેથી જે વેરો લેતા હતા તે બંધ કર્યો. આ રીતે ઘણા સુધારા કર્યા.

૪૪. જહાંગીર.

અકબર પાદશાહના મરણ પછી તેનો શાહજહાં જહાંગીર દિલ્હીનો પાદશાહ થયો. ગાદીએ બેઠા પછી તેણે કેટલાક દર માફ કર્યા. ચોર લોકો જબરાઈથી માલ ચોરી જતા, તે જે ઠેકાણે એવી ચોરી થઈ હોય તે ઠેકાણાના જમીનદારો પાસેથી તેનો અદલો લેવાતો. લશ્કરી સિપાઈઓ બગાડકારે ખેડુતોનાં ઘરમાં પેસી જઈને રહેતા, એ ચાલ બંધ પાડ્યો. વળી મોટાં શહેરોમાં દવાખાનાં ઉઘાડીને પ્રજાને સુખી કરી.

જે અંગ્રેજ લોકો હાલ આપણા ઉપર રાજ્ય કરે છે, તેમને આ પાદશાહે ઈ. સ. ૧૬૦૮માં એટલે આજથી લગભગ ત્રણસો વર્ષ પૂરે પ્રથમ સુરતમાં માલ વેચવાની પરવાનગી આપી હતી.

જહાંગીર પાદશાહ ગુજરાતમાં આવેલા દોહદના ગંગલમાં હાથીનો શિકાર કરવાને આવ્યો હતો. આ વખતે ત્યાં ઝાડી ઘણીજ ઘાડી હોવાથી માત્ર ૧૨ હાથીજ પકડાયા હતા. પછી ત્યાંથી પાદશાહ ખંભાત ગયો. આ વખતે ખંભાતના અંદરમાં ફક્ત નાનાં વહાણ આવી શકતાં હતાં, એમ પાદશાહ પોતેજ લખે છે.

ખંભાતથી જહાંગીર પાદશાહ અમદાવાદ આવ્યો. આ વખતે આ શહેર તેને પત્રદ નહિ પડવાથી તેનું નામ તેણે ગર્દામાદ (ધૂળનું ઠેકાણું) પાડ્યું હતું. વળી અહીં તેને તાવ આવવાથી તેને શહેર પર વધારે તિરસ્કાર આવ્યો, તેથી તેણે શહેરનું નામ બિમારીસ્થાન પાડ્યું.

ત્યાંથી તે મહીકાંઠા જઈને રહ્યો. અહીં તેને નવાનગરના જામે અને કચ્છના રાવે ભેટ આપી હતી. પાદશાહે ખૂશ થઈને જામને પોશાક અને રાવને પોતાનો ઘોડો, એક કટારી, અને હીરાની મુઠ્ઠાળી તરવાર બક્ષીસ આપ્યાં હતાં. ત્યારપછી તે અમદાવાદ આવ્યો, પણ હવા માફક નહિ આવવાથી તે આગ્રા પાછો ગયો.

૪૫. શાહજહાન.

શાહીબાગ—જહાંગીર પાદશાહે પોતાના અમલમાં પોતાના શાહજહા શાહજહાનને ગુજરાતનો સુબો નીમ્યો હતો. તે વખતે તેણે અમદાવાદમાં સાબરમતીને કિનારે શાહીબાગ બંધાવ્યો હતો, અને એક સુંદર મહેલ બંધાવ્યો હતો. તે મહેલ હજુ પણ સારી હાલતમાં છે, અને તેમાં હાલ ઉત્તરવિભાગના કમિશનર સાહેબ રહે છે.

સત્યાસીઓ દુકાળ—આ પાદશાહના વખતમાં ગુજરાતમાં મોટો દુકાળ પડ્યો હતો. તે સત્યાસીઓ (સંવત ૧૬૮૭) કહેવાય છે. આ દુકાળ એટલો સખત હતો કે રોટલાને માટે લોકો પોતાનાં વહાલાં છોકરાં પણ આપી દેતા. આથી પાદશાહે પ્રજાને ભૂખના દુઃખ-માંથી બચાવવાને સુરત, અમદાવાદ, વગેરે સ્થળે સદાવ્રત ચાલુ કરાવ્યાં હતાં. તેના રાજકારભારમાં ગુજરાતમાં નાના નાના બળવા થયા હતા, પણ તે સર્વે શાન્તિથી બેસાડી દેવામાં આવ્યા હતા.

તાજમહાલ—આ પાદશાહે રાજ્યનું ધણું ધન ઇમારતો બાંધવામાં ખર્ચ્યું હતું. તે ઇમારતોમાંની એક જગતપ્રસિદ્ધ ઇમારત પોતાની અતિશય વહાલી બેગમ સુમતાજમહાલનું નામ કાયમ રાખવાને આગ્રામાં બંધાવેલો તાજમહાલ છે, આ સિવાય તેણે મયુરાસન, મોતી મસ્જિદ, વગેરે બંધાવ્યાં હતાં; તેથી આ પાદશાહ ‘ મહેલો બાંધનાર ’ પાદશાહ તરીકે ઓળખાય છે.

૪૬. ઔરંગઝેબ.

વગર હુકે રાજ થયો—પોતાના બાપ તથા કેટલાક ભાઈ-ઓને કેદ કરીને અને કેટલાકને મારી નાખીને તે પાદશાહ થયો. આ વખતે માળવાનો સુબો જશવંતસિંહ સામે થયો તેને માફી આપીને ગુજરાતનો સુબો નીમ્યો. બીજા કેટલાક સરદારોએ વફાદારી બતાવવાથી તેમને સુબેદાર બનાવ્યા, અને કેટલાકને ધનામ આપ્યાં. આથી ગાદીએ બેસતી વખતે જે નાખુશી ફેલાઈ હતી, તે નાશ પામી.

રાજકારભારમાં સુધારા—રાજકારભાર હાથમાં આવતાં તેણે પોતાના રાજમાં ધણી સુધારા કર્યાં. ભાંગતું વાવેતર બંધ કરાવ્યું. દારૂ અને બીજી કેફી ચીજો પીવાની બંધી કરી. પોલિસ ખાતાના અમલદારોને લાંચ લેતા અટકાવ્યા. સરકારી અધિકારીઓ વેડ કરાવતા તથા જોરજુલમથી માલ ખરીદ કરતા, તે બંધ કરાવ્યું. ધંધા ઉપર અને જનવરોના વેચાણ પર લેવાતો કર બંધ કરાવ્યો. ખેતીના સુધારા માટે સારા જમીન લઈને ખેડુતોને તગાવી આપવાનો રિવાજ દાખલ કર્યો. શાકભાજી, ધાસ, બગીચા, અને બીજી જંગલની પેદાશ ઉપરના વેરા કાઢી નાખ્યા. અમદાવાદના શરફે લોકોને ધસાએલા રૂપીઆ આપતા, અને એજ રૂપીઆ ગરીબ લોકો પાછા આપતા ત્યારે વટાવ લેતા, તેથી પાદશાહે હુકમ કર્યો કે જે રૂપીઆ ધસાઈને બે રતી ઓછો થયો હોય તે ગાળી નાખવો. કીનખાખના વણાટને ઉત્તેજન આપ્યું. અંગ્રેજ અને વલંદા પાસેથી બંદર પર લેવાતું દાણ બંધ કરી વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું.

હિન્દુઓમાં અસંતોષ—તેણે દાખલ કરેલા સુધારાને લીધે આ પાદશાહ ધણી વખણાત, પરંતુ ધર્માધપણને લીધે તેણે હિન્દુઓની લાગણી દુખવી. જૈન પત્રસણ અને એકાદશીને દિવસે દુકાનો બંધ થતી તે તેણે અટકારી. હિન્દુઓના તાખાની વજીફા જમીન ખાલસા કરી. હિન્દુઓ ઉપર જજીઆવેરો નાખ્યો. સોમનાથ મહા-

દેવનું, દ્વારકાનું, અને વડનગરમાં હાટકેશ્વર મહાદેવનું, એ દેવળો તોડી પાડવાનો હુકમ કર્યો. પંચાંગ બનાવવાં એ મુસલમાની ધર્મની વિરુદ્ધ છે, એવો હુકમ કાઢ્યો. કોઈ હિન્દુએ કોઈ મુસલમાનને નોકર રાખવો નહિ. તેની આવી રીતભાતથી હિન્દુઓમાં ધણો અસંતોષ ફેલાયો.

૪૭. મોગલ રાજ્યની પડતી.

ઐરંગઝેબના મરણ પછી જે પાદશાહો થયા, તેમનામાં કોઈ પણ જાતનું ડહાપણ કે સત્તા નહોતાં. તેઓને અમીરો રમકડાંની પેઠે રમાડતા હતા. અમીરો મરણ પ્રમાણે રાજ બનાવતા અને ઉઠાડી મૂકતા. આવા પાદશાહોની નબળાઈનો લાભ લઈને તામાના સુબેદારો સ્વતંત્ર થઈ ગયા. ઐરંગઝેબના જીલમમાંથી હિન્દુઓને બચાવવાને દક્ષિણમાં શિવાજીએ મરાઠા રાજ્ય સ્થાપ્યું. તેને બધા હિન્દુઓની સહાય હતી. આ મરેઠાઓ ગુજરાતમાં આવી લૂટ કરવા લાગ્યા; અને ખંડણી લેવા લાગ્યા. દિલ્હીના પાદશાહો તરફથી ગુજરાતમાં અમલ ચલાવવાને પચાસેક સુબેદાર આવ્યા હતા. તેમાંના છેલ્લા સુબેદાર જીવામદેવપાનને મરાઠા સરદાર ઠામાજી ગાયકવાડે અને પેશ્વાના ભાઈ રઘુનાથરાવે પાટણ, વડનગર, અને રાધનપુર, વગેરે પરગણાં જાગીરમાં આપી રાજ્યસત્તા કબજે કરી. ઇ. સ. ૧૭૫૭. જીનાગઢ, રાધનપુર, અને વાડાસિનોરના નવાબો, એ છેલ્લા સુબેદારના વંશજ છે. આ પ્રમાણે ગુજરાતમાંથી મોગલ રાજ્યનો અંત આવ્યો, એટલે મુસલમાનોની સત્તા નાશ પામી.

ભાગ ૭મો.

મરેઠી રાજ્ય.

૪૮. શિવાજી.

મરાઠી રાજ્ય સ્થાપનાર શિવાજી વિજયપુરના એક નાના જગીર-દારનો પુત્ર હતો. તેનો જન્મ ઇ. સ. ૧૬૨૭માં થયો હતો. તે ઝાઝું બણ્યો નહોતો, પરંતુ હથિઆર વાપરવાનું કામ સારી રીતે શીખ્યો હતો. તેનો રાજ્ય સ્થાપવાનો હેતુ પોતાના હિન્દુ ભાઈઓને મુસલમાની જુલમમાંથી બચાવવાનો હતો અને ગૌઆહાલુ પ્રતિપાળ કહેવરાવવાને તે આતુર હતો. આ જુસ્સો તેનામાં તેના ગુરુ રામદાસ સ્વામીએ આણ્યો હતો.

શિવાજીએ દ્રવ્ય મેળવવા માટે શરૂઆતમાં વનરાજની પેઠે લૂટ કરવા માંડી હતી. તે વખતે ગુજરાતમાં સુરત શહેર ધણું ધન-વાન ગણાતું હતું. આ શહેર તેણે એ વખતે લૂટ્યું હતું, અને પુષ્કળ ધન લઈ ગયો હતો. સ્વારપછી ઇ. સ. ૧૬૬૪માં રાયગઢમાં રાજ્યા-ભિષેક કરીને પોતે રાજ થયો. તે વખતે તેણે પોતાની તુલા જેટલું સોનું દાન કર્યું હતું.

રાજ્યપદ ધારણ કર્યા પછી તેણે દક્ષિણનાં ધણાં મુસલમાની રાજ્યો જીતીને પોતાની સત્તા જમાવી હતી. લૂટ અથવા જીત મેળવ્યા પછી શિવાજી પોતાના ડુંગરી કિલ્લામાં રહેતો હતો. આથી મોગલ પાદશાહ તેને ડુંગરનો ઉંદર કહેતો, અને તેની જીતને હિસાબમાં ગણતો નહિ. પાછળથી તેની સત્તા તોડવાને મોગલ પાદશાહોની મહેનત બર્થ ગઈ. એક વખત તો ઐરંગઝેબ પાદશાહે તેને છેતરીને દિલ્હી મોલાવી કેદખાને નાખ્યો હતો, પરંતુ તે મિઠાઈના ટોપલામાં બેસીને શુભ રીતે નાસી છૂટ્યો હતો.

૪૯. શાહુ.

શિવાજી પછી તેનો કુંવર સંભાજી રાજ થયો, પણ તે દમ વગરનો હોવાથી અને ખરાબ સોજતમાં પડવાથી માર્યો ગયો, અને તેનો કુંવર શાહુ કેદી બન્યો હતો. ઐતરંગજેખના મરણ પછીના મોગલ પાદશાહે શાહુને તાબેદાર રહેવાની શરતે છોડ્યો હતો. તેણે આવીને પોતાનું રાજ્ય કબજે લીધું હતું. મોગલ દરબારમાં ઉછરવાથી શાહુ મોજશોખમાં પડી ગયો હતો. આથી તેણે રાજ્યની તમામ સત્તા બાલાજી વિશ્વનાથ નામના બ્રાહ્મણ પ્રધાનને સોંપી હતી. તે બ્રાહ્મણો પેશ્વાના નામથી ઝોળખાતા હતા. બાલાજી પછી તેનો પુત્ર બાજીરાવ પેશ્વા પ્રધાન થયો હતો. તેણે ચોતરફ મરાઠા સરદારોને મોકલીને મુલકો જીતીને મરાઠી રાજ્યને પૂર્ણ કળાએ પહોંચાડ્યું હતું. આ મરાઠા સરદારોમાં ગાયકવાડ, સિંધીઆ, હોદ્કર, અને ભોંસલે, એ મુખ્ય હતા. તેઓને તેમણે જીતેલા પ્રાંતોના સુબેદાર બનાવ્યા હતા. તેઓ તેમને સોંપેલા મુલકમાંથી મહેસુલ અને આજીવનના મુલકમાંથી ચોથ* અને સરદેશમુખી† ઉધરાવતા, અને પોતાના ઉપરીને મોકલી આપતા. મરેઠી રાજ્ય નબળું પડ્યું ત્યારે તેઓ પોતાના મુલકમાં સ્વતંત્રપણે અમલ કરવા લાગ્યા.

૫૦. ગાયકવાડ.

પિલાજી—ગુજરાતમાં ચોથ અને સરદેશમુખી ઉધરાવનારા મરેઠા સરદારોમાં ખંડેરાવ દામાડે અને તેના હાથ નીચેનો દામાજી ગાયકવાડ મુખ્ય હતા. તેઓ મરણ પામ્યા એટલે ખંડેરાવની જગા તેના દીકરા ચંચુજી દામાડેને આપી અને દામાજીની જગા તેના ભત્રીજા પિલાજીને આપી.

પિલાજી સુરત અને દક્ષિણ ગુજરાત પર ચઢાઈની તૈયારી કરતો હતો તે વખતે શાહુ રાજાનો સરદાર કંતાજી પણ ગુજરાતમાં

* દેશની ઉપજનો ઐથો ભાગ. † દેશની ઉપજનો દસમો ભાગ.

દાખલ થયો. તેણે દોહદની આજુબાજુનો મુલક લૂટીને ખંડણી લીધી. આ વખતે અમદાવાદની સુબેદારી માટે મોગલ સરદાર અને સુબો લડતા હતા. તેમણે પિલાણ અને કંતાણની મદદ માગી. તે મદદના બદલામાં તેમને ગુજરાતમાંથી મહી નદીની આજુબાજુના મુલક-માંથી ચોથ લેવાનો હક મળ્યો, પણ વહેંચણી કરતાં તેઓ લડી પડ્યા. છેવટે સુબાએ વચ્ચે પડી તોડ કાઢ્યો કે મહી નદીની દક્ષિણના મુલકની ચોથ પિલાણ લે, અને ઉત્તરના મુલકની કંતાણ લે. આ વખતે પેશ્વાની સત્તા વધતી જતી જોઈને ખીજા મરેઠા સરદારે પેશ્વાની અદેખાઈ કરતા હતા. આથી બાજીરાવ પેશ્વાએ તેમના પર સત્તા બેસાડવાને પિલાણ અને કંતાણને ચોથ ઉધરાવવાનો જે હક મળ્યો હતો તે રદ કરાવવા પ્રયત્ન કર્યો, અને તેમની સાથે ડબોઈ આગળ લઢાઈ કરી. આ લડાઈમાં ચ્યંબકજી દાબાડે ગોળી વાગવાથી મરણ પામ્યો, અને તેની ફાજ નાસી ગઈ.

મરેઠાને રાજ કરવાને માટે બાજીરાવે ચ્યંબકરાવ દાબાડેના સગીર પુત્ર ચશવંતરાવને શાહુ રાજ પાસે સેનાપતિનો ખિતાબ અપાવ્યો. તેની વિધવા મા ઉમાબાઈને તેની વાલી ઠરાવી, અને પિલાણ ગાયકવાડને ગુજરાતમાં તેના હાથ નીચે સેનાપતિ નીમ્યો. પિલાણને સમશેર બહાદુરનો ખિતાબ પહેલાં મળ્યો હતો, તે ઉપરાંત હાલ તેને સેના ખાસબેલનો ખિતાબ આપ્યો. વળી એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે ગુજરાતની ચોથ તથા સરદેશમુખીમાંથી અર્ધો ભાગ ગાયકવાડે લેવો અને અર્ધો પેશ્વા મારફતે શાહુ રાજને મોકલવો. આ ઠરાવથી પિલાણએ ગુજરાતમાં આવી વડોદરામાં ગાદી કરી ધણો મુલક ખાલસા કરી લીધો, અને રજપુત રાજ રજવાડા અને મુસલમાન નવાબો અને તાલુકદારો પાસેથી જખરાઈથી લઈ શકાય તેટલી ખંડણી લેવા માંડી.

આ વખતે અમદાવાદમાં અબયસિંહ કરીને મોગલ સુબેદાર હતો. તે પિલાણથી ધણો ડરતો હતો. તેણે પિલાણ પાસે પોતાના

બરોસાનો એક માણસ મોકલ્યો. તેણે કાનમાં વાત કરવાને બહાને પિલાજીના પડખામાં જઈને તેને કટાર વડે ડાકોરમાં મારી નાખ્યો. પિલાજીનાં માણસોએ તરતજ ખુનીને કાપી નાખ્યો. પછી મોગલ સરદારે વડોદરા કબ્જે કર્યું, પણ તેમણે ડબોઈ છોડ્યું નહિ. ખીજે વરસે પિલાજીના બાઈ માધવરાવે વડોદરાના હાકેમ પાસેથી વડોદરા લઈ લીધું. ત્યારથી તે ગાયકવાડ કુટુંબની રાજધાની બન્યું છે.

દામાજી—પિલાજીના મરણ પછી દામાજીને તે જગાએ નીમ્યો. તેણે ગાયકવાડ કુળને ઉંચી સ્થિતિએ પહોંચાડ્યું. તેણે પેશ્વા સરકાર સાથે ગાયકવાડ સરકારનો સંબંધ મુકરર કર્યો, તેથી ગુજરાત ભરેડી રાજ્યનો ભાગ ગણાવા લાગ્યું. આ વખતે પેશ્વા અને ગાયકવાડે મળીને અમદાવાદ જીતી લઈ મોગલ સત્તાનો ગુજરાતમાંથી અંત આણ્યો. ગુજરાતમાંની ઉપજનો કેટલોક ભાગ પેશ્વાનો હોવાથી તેના તરફના સુબેદાર અમદાવાદમાં રહેતા.

દામાજી ગાયકવાડના મરણ પછી તેના દીકરાઓ રાજ કાર-ભાર માટે લડ્યા. તેમાં સયાજીરાવ મોટા હોવાથી તે હકદાર ઠર્યો. પણ તે કારભાર ચલાવવાને અશક્ત હોવાથી તેના સૌથી નાનાભાઈ ફતેસિંહરાવને તેની વતી કામ કરનાર તરીકે નીમ્યો.

સયાજીરાવ ૧લો—વડોદરામાં સયાજીરાવ ગાયકવાડ માત્ર નામનો રાજા અને ફતેસિંહરાવ તેનો કારભારી એ પ્રમાણે રાજકારભાર ચાલતો હતો. એવામાં રાયોબા (રઘુનાથરાવ) પેશ્વા થયો. તેણે પુનામાં રહેતા સયાજીરાવના બાઈ ગોવિંદરાવને ગાયકવાડી રાજ્યનો વારસ ઠરાવ્યો. પોતાના રાજ્યનો કબ્જો લેવાને તે ગુજરાતમાં આવ્યો, અને ફોજ એકઠી કરી વડોદરાને ઘેરો ઘાલ્યો, પણ તેમાં તે ફાલ્યો નહિ.

ત્યારપછી ફતેસિંહરાવ રાજમહેલની મેડી ઉપરથી પડવાથી મરણ પામ્યો. તેના મરણ પછી સયાજીરાવના વાલી તરીકે તેની જગો તેના નાના ભાઈ માનાજીને મળી. ગોવિંદરાવ આ વખતે પણ પુનામાં

હતો. તેણે પોતાના હક માટે પેશ્વાને અરજ કરી, પણ માનાજીએ પેશ્વાને ત્રણ લાખ રૂપીઆ નજરાણું તથા ૩૬ લાખ રૂપીઆ ખંડણીના આપવા કમુલ કરવાથી ગોવિંદરાવનો દાવો રદ ગયો. પેશ્વાનો આ ન્યાય સિંધીઆને પસંદ પડ્યો નહિ, તેથી તેણે ગોવિંદરાવનો પક્ષ કર્યો. આ તકરારનું સમાધાન કરાવવાને નાના ફકનરીસ પ્રયત્ન કરતો હતો. પરંતુ કંઈ નિવેડો આવ્યો નહિ. તેટલામાં માનાજી મરણ પામ્યો.

ગોવિંદરાવ—માનાજીના મરણ પછી વડોદરાનો રાજકારભાર ગોવિંદરાવને મળ્યો. આ વખતે તેનો પુત્ર કાનોજી સામે થયો. ગોવિંદરાવે તેના માણસોને ફાંડીને તેને કેદમાં નંખાવ્યો.

ત્યારપછી એ વર્ષ ગુજરાતમાં શાન્તિ રહી. તેટલામાં બાહરાવ પેશ્વા થયો. તેણે પોતાના દસ વર્ષના નાના ભાઈને ગુજરાતનો સુબેદાર નીમ્યો, અને તેની વતી કામ કરવાને સેલુકરને નીમ્યો. દોલતરાવ સિંધીઆએ પેશ્વાને તથા સેલુકરને કેદ કર્યા. સેલુકર દસ લાખ રૂપીઆ આપવાના કરીને છૂટ્યો, અને તે રૂપીઆ એકઠા કરવાને અમદાવાદમાં પોતાની સુબેદારની જગા પર આવ્યો.

સિંધીઆએ દસ લાખ રૂપીઆ તાકીદથી આપી દેવાને ફરમાવ્યું. આથી સેલુકરે રૂપીઆ ઠઠાવવાને અમદાવાદના લોકો પર ધણો જુલમ કર્યો. તેણે લોકો પર અનેક પ્રકારના કર નાખ્યા તથા બીજી રીતે દંડ્યા. રેંટીઓ કાંતનારીને પણ તેણે કરમાંથી બાકી રાખી નહોતી. આમ કરવા છતાં પોતાના તાબાના મુલકમાંથી દસ લાખ રૂપીઆ પુરા મળ્યા નહિ, તેથી તેણે ગાયકવાડના તાબાનાં ગામમાંથી પણ નાણું ઠઠાવ્યું. આથી ગાયકવાડ સાથે તેને દુશ્મનાવટ થઈ. ગોવિંદરાવ ગાયકવાડે સેલુકર સાથે લડવાની તૈયારી કરી અંગ્રેજોની મદદ માગી.

આ વખતે સુરતનો નવાબ પોતાના મુલકનો ખંદોઅરત રાખી શક્યો નહિ, તેમજ રૈયત પર ધણો જુલમ કરતો હતો. આથી

અંગ્રેજ સરકારે પચમાં પડીને એવી ગોઠવણ કરી કે સુરતના નવાબની વતી તમામ વહીવટ અંગ્રેજ સરકારે કરવો અને ખર્ચે જતાં બાકી રહે તેમાંથી પાંચમો ભાગ નવાબને આપવો. તે બાઈને તેણે ખેસી રહેવું. આ પ્રમાણે ગોઠવણ થયા પછી સુરત શહેર અને ગાયકવાડના ભાગની અંગ્રેજોએ માગણી કરી. અંગ્રેજોની આ માગણીનો ગાયકવાડે સ્વીકાર કર્યો નહિ.

આવી સ્થિતિમાં અંગ્રેજ સરકાર તરફથી ગાયકવાડને મદદ મળી નહિ. આથી તેણે બીજા કોઈની મદદની દરકાર નહિ કરતાં શિવસમ ગાડદી નામના પોતાના એક બડાદુર સરદારને લશ્કર આપીને સેલુકર સામે અમદાવાદ મોકલ્યો. તેનું લશ્કર અમદાવાદ નજીક આવ્યું, ત્યારે લોકોએ સેલુકરને લશ્કર આવ્યાની ખબર આપી. તેણે તોરમાં જવાબ આપ્યો કે આનેદો, પણ કશી તૈયારી કરી નહિ. અમદાવાદમાં ગાયકવાડની હવેલીમાં ગાયકવાડનો સુબો રહેતો હતો તેને સેલુકરે કાઢી મૂક્યો હતો, તેથી પ્રથમ તેણે તે હવેલીનો કબજો લીધો. વળી ભદ્ર પેશ્વાના કબજામાં હતું તે પણ લઈ લીધું. સેલુકરે ડાકોર અને કાઠિઆવાડમાંથી પોતાની ફાજ બોલાવી, છુપી રીતે કિલ્લામાં દાખલ થઈ સામી લડાઈ કરી, પરંતુ તે ફતેહ પામ્યો નહિ. છેવટે તેને કિલ્લામાં બરાવું પડ્યું. ત્યારપછી શિવરામ ગાડદીએ કેટલાક દિવસ જવા દીધા. આ શાન્તિ જોઈને સેલુકરે કિલ્લામાં પોતાનો વખત અનેક પ્રકારની ગમતો તથા મોજમઝામાં કાઢ્યો. દુશ્મન બહાર શું કરે છે, તેની તપાસ રાખી નહિ, પરંતુ પોતે ગાયન, નાચ, અને તમાસા જેવામાં પોતાનો વખત કાઢવા લાગ્યો. આ લાગ જોઈને શિવરામ ગાડદીએ એકદમ કિશ્તિને ઘેરો ઘાલ્યો, અને અંદર દાખલ થઈ સેલુકરને કેદ કર્યો. તેનો રોફ એટલો ખત્રો હતો કે તેને જોઈને બેડીઓ પહેરાવનારા લુહાર પણ ધૂજતા હતા. તેને બોરસદમાં કેદ રાખ્યો હતો. સાત વર્ષ પછી તેને અંગ્રેજ સરકારે છોડ્યો હતો. સેલુકરે ગાયકવાડની હવેલી ભેતાં ગુજરાત ખોયું,

તે ઉપરથી કહેવત ચાલી કે ‘ હાથમાં ‘ડો, બગલમાં મોઢ; હવેલી લેતાં, ગુજરાત ખોઈ.

ત્યારપછી ગુજરાતમાંની પેશ્વાની ઉપજ વસુલ કરવાને દર વરસે પાંચ લાખ રૂપીઆ આપવાના કરી ગાયકવાડ સરકારને ઇજારો આપ્યો. પણ તે પહેલાં ગાયકવાડ મરણ પામ્યો. તેની જગાએ આનંદરાવ ગાયકવાડ થયો.

આનંદરાવ—આનંદરાવ રાજકાજ ચલાવવાને અશક્ત હતો, તેથી તેના નાના ભાઈ કાનોજીએ તેને કેદ કર્યો. અને પોતે રાજકાર-બાર કરવા લાગ્યો. તેણે વડોદરાના લોકો પર ધણો જુલમ કરવા માંડ્યો હતો. ગોવિંદરાવ ગાયકવાડનો દિવાન રાવજી આપાજી હતો, તેને કાઠી મૂકીને કાનોજીરાવ દિવાન થયો હતો, તેથી વડોદરામાં બે પક્ષ બંધાયા. તેમાંના રાવજી આપાજીના પક્ષવાળાએ કાનોજીરાવને પકડીને કેદ કર્યો, એટલે રાવજી આપાજી ખરેખરો દિવાન થયો.

આ વખતે કડીના સુબેદાર મહારાવે ચઢેલી ખંડણી આપી નહિ, અને કાનોજીરાવ સાથે મળી જઈને ખંડ કર્યું. અંગ્રેજ સરકારની મદદથી તે ખંડ બેસાડી દેવામાં આવ્યું. મહારાવ તાબે થવાથી તેને વર્ષાસન બાંધી આપી નડિઆદમાં નજરકેદ રાખ્યો.

આ વખતે (૧૮૦૨)માં અંગ્રેજ સરકાર સાથે કરેલા ઠરાવથી ૨૦૦૦ માણસનું અંગ્રેજી લશ્કર વડોદરામાં રહેવા લાગ્યું, અને વડોદરા રાજ્ય સિવાય બીજા ભાગોમાં ગાયકવાડની જે ખંડણી લેણી થતી તે અંગ્રેજ સરકાર મારફતે ઉધરાવવાનું હતું. તે પહેલાં તાત્કાલીન રાજ્યો પાસેથી લેણી ખંડણી વસુલ કરવાને ગાયકવાડની ફોજ દર વરસે દસરા પછી નીકળતી, અને દેશનો ભારે ખરાબી કરતી. ખંડણી પોતે ઉધરાવી જેની તેને આપવાનું કામ પોતાને માથે લઈને અંગ્રેજ સરકારે મારામારી અને જુલમ થતો તે અટકાવ્યાં. ગાયકવાડને મદદ કરવાથી અંગ્રેજોને કેટલોક મુલક મળ્યો, અને ગાયકવાડ અંગ્રેજના તાબેદાર થઈ તેમના કહેવા પ્રમાણે રાજ કરવા લાગ્યા. આથી ગુજરાતમાં શાન્તિ ફેલાઈ.

સયાજીરાવ રજો—આનંદરાવ પછી તેનો નાનો ભાઈ સયાજીરાવ વડોદરાની ગાદીએ બેઠો. તેના વખતમાં સને ૧૮૧૮મ અંગ્રેજોએ પેશ્વાનું રાજ્ય જીતી લીધું, તેથી તેનો અધિકાર અને તેના ભાગનો મુલક વગેરે અંગ્રેજ સરકારને મળ્યાં. આ વખતે ગાયકવાડ તરફથી પેશ્વાને દર વરસે સાડાચાર લાખ રૂપીઆ ભરવા પડતા તે અંગ્રેજ સરકારે માફ કર્યાં.

ગણપતરાવ—સયાજીરાવ પછી તેનો દીકરો ગણપતરાવ વડોદરાની ગાદીએ બેઠો. તેના વખતમાં છોકરાં વેચવાનો અને ગુલામનો ધંધો બંધ થયો. સને ૧૮૫૬માં રેલવે બાંધવા માટે ગણપતરાવે પોતાના રાજ્યમાં જમીન આપી, અને તેજ સાલમાં તે મરણ પામ્યો. તેની પછી તેનો નાનો ભાઈ ખંડેરાવ વડોદરાની ગાદીએ બેઠો. તેના વખતમાં પંચમહાલના નાયકોએ તોફાન મચાવ્યું હતું, પણ તેઓ પકડાયા અને ગુનેગારોને ફાંસીએ લટકાવ્યા. આથી ત્યાં શાન્તિ ફેલાઈ.

મદ્દહારરાવ—ખંડેરાવ મુઆ પછી તેમની ગાદી પર તેમનો નાનો ભાઈ મદ્દહારરાવ બેઠો. તે મૂળથી તોફાની હતો. તેણે ખંડેરાવના માણસો ઉપર જુલમ ગુજાર્યો. વડોદરાના રેસિડન્ટે આ બાબતની મુંબઈ સરકારને ખબર આપી. આથી મદ્દહારરાવને સૂચના કરવામાં આવી કે તમારે તમારા રાજ્યમાં બે વર્ષમાં જેઈતો સુધારો કરવો, અને નહારા સલાહકારોને રજા આપવી. આ સૂચનાથી મદ્દહારરાવે હિન્દમાં દાદા તરીકે પાછળથી પ્રખ્યાતિ પામેલા વીર પુરુષ દાદાભાઈ નવરોજજીને દિવાન ઠરાવ્યા. તેમણે વડોદરા રાજ્યમાં ઘણા સુધારા કર્યા હતા. વળી તે વખતના રેસિડન્ટ કર્નલ ફ્રેર વડોદરા વિષે વાજબી કરતાં વધારે પડતી વાતો સરકારમાં લખે છે, માટે તેમને બદલવા એવી તેમણે માગણી કરી. આથી સરકારે તેમની બદલી કરી. તેણે જતી વખતે સરકારમાં લખ્યું કે મને ઝેર આપી મરાવી નાખવા માટે મારા પીવાના સરવતમાં મદ્દહારરાવે ઝેર નંખાવ્યું છે. આ બાબતની તપાસ થઈ. તેમાં ગુનો સાબીત થયો નહિ,

જતાં રાજકારભાર કરવાને નાલાયક ઠરવાથી તેને ગાદીપરથી ઉઠાડી મૂક્યો અને મદ્રાસમાં નજરકેદ કર્યો.

સયાજીરાવ ઉગ્મ—મહારાવને પુત્ર ન હોવાથી દક્ષિણમાં આવેલા માહેગામ તાલુકામાંથી ગાયકવાડ કુટુંબના ગોપાળરાવ નામનાં તેર વર્ષની ઉંમરના અપળ બુદ્ધિના બાળકને ખંડેરાવની વિધવા જમનાબાઈ પાસે દત્તક લેવડાવ્યા, અને તેમને સયાજીરાવ ઉગ્મ એ નામ આપી વડોદરાની ગાદીએ બેસાડયા. તેઓ હાલ વડોદરાની ગાદી પર બિરાજે છે.

આ વખતે રાજ સર ટી. માધવરાવને વડોદરાની દિવાનગીરી સોંપી. તેમણે સયાજીરાવની બાધ્યાવસ્થામાં વડોદરા રાજ્યમાં ધણા સુધારા કર્યા હતા. સારા સારા અમલદારો નીમી ગાયકવાડીનું રૂપ ફેરવી નાખ્યું. તરુણ મહારાજની કેળવણી માટે એક બાહોશ સિવિલિઅનને તેમના શિક્ષક નીમ્યા. તેમણે મહારાજને ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી આપીને રાજકારભારનાં જીદાં જીદાં ખાતાંના મુખ્ય અધિકારીઓ પાસે મહારાજને તાલીમ અપાવી.

સને ૧૮૮૧માં મહારાજ સયાજીરાવ લાયક ઉંમરના થવાથી તેમને વડોદરાની ગાદીનો અધિકાર સોંપવામાં આવ્યો. તેમણે દુનિયાના દરેક સુધરેલા દેશમાં મુસાફરી કરી ધણો અનુભવ મેળવ્યો છે. તેમના રાજકારભારમાં વડોદરાની પ્રજાને ધણા પ્રકારના લાભ થયા છે. ફરજિઆત અને મક્ત કેળવણી, દરેક ગામે પુસ્તકાલય, ધંધા સંબંધી કેળવણી, સંગીતની કેળવણી, ન્યાય અને મહેસુલી ખાતાં જીદાં રાખવાની ગોઠવણ, વગેરે બાબતોના સુધારા હજી અંગ્રેજી રાજ્યમાં થયા નથી તેવા સુધારા મહારાજ સયાજીરાવે પોતાના રાજ્યમાં દાખલ કરી દીધા છે. વળી વડોદરામાં સુંદર મકાનો બંધાવી અને શહેરના રસ્તા પહોળા કરાવી શહેરની શોભામાં વધારો કર્યો છે.

૫૧. સારાંશ.

હાલ આપણા ગુજરાતમાં અંગ્રેજ સરકાર રાજ્ય કરે છે, પરંતુ પ્રાચીન સમયમાં યાદવ કુળના રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા. તે રાજાઓમાં શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના ભાઈ બલદેવ પ્રખ્યાત થઈ ગયા છે. શ્રીકૃષ્ણને હિન્દુઓ ઈશ્વર તરીકે પૂજે છે. દારૂના ખુરા બસનથી યાદવ કુળનો નાશ થયો હતો. પછી ગુજરાતમાં મૌર્ય વંશના રાજાઓ થયા. તે રાજાઓમાં મહાન અશોક લોકપ્રિય રાજા થઈ ગયો છે. તેણે પોતાની પ્રજાને સુખી કરવાને ધણી મહેનત કરી હતી. તે પછી વલ્લભી વંશના રાજાઓએ ગુજરાતમાં રાજ્ય કર્યું. તેમની રાજધાની વલ્લભીપુર નામે નગરમાં હતી. વલ્લભીપુરની આજુબાજુ હાલના મુંબઈ શહેર કરતાં પણ વિશેષ હતી. આ શહેરનો વેપાર દૂરના દેશો સાથે ચાલતો હતો, અને તેમાં સૌ કરતાં વધારે કરોડપતિ હતા. બૌદ્ધ સાધુઓના મઠ સૌ કરતાં પણ વધારે હતા. આ શહેરનો શિલાદિત્ય રાજાના વખતમાં નાશ થયો, તે કાકુની વાત પરથી જાણવામાં આવે છે.

વલ્લભી વંશ પછી ગુજરાતમાં જયશિખર આવડાએ રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. તે ધણે બળવાન રાજા હતો, એ વાત તેનું ભુવડ રાજ સાથેનું યુદ્ધ બતાવી આપે છે. છતાં તેનું રાજ્ય ભુવડે જીત્યું હતું. પાછળથી તેના પરાક્રમી રાજકુમાર વનરાજે ગુજરાતમાંથી ભુવડનાં માથાસેને હાંકી કાઢીને પોતાના પિતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું અને પાટણ વસાવી ત્યાં રાજધાની કરી હતી. વનરાજના વખતના વાણીઆ હાલના વાણીઆ જેવા બીજાનું નહોતા, પરંતુ અહુ અચ્છી રીતે હથિઆર વાપરી જાણતા હતા તે ચાંપાની વાત પરથી જાણાય છે. ઉચી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં કેટલાક પોતાના જુના મિત્રોને બૂલી જાય છે, તેમ વનરાજ બૂલી ગયો નહોતો, પણ તેમણે કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળ્યો હતો. વનરાજ પછી ચોગરાજ રાજા થયો હતો. તે અદલ ઇન્સાફી હતો. આ રાજાને ધન કરતાં કીર્તિ વિશેષ વહાલી

હતી. તે વાત તેણે લૂટનો માલ પાછો અપાવીને સાબીત કરી આપી છે. આ વંશના છેલ્લા રાજ સામંતસિંહે દારૂની ધેનમાં પોતાનું રાજ્ય ગુમાવ્યું હતું. આવડા વંશના રાજાઓના વખતમાં ગુજરાતનો વેપાર પરદેશ સાથે ચાલતો હતો.

આવડા વંશ પછી ગુજરાતમાં સોલંકી વંશનો અમલ શરૂ થયો. એ વંશનો પહેલો રાજા મૂળરાજ પોતાના મોસાળપક્ષનો નાશ કરી રાજ થયો હતો. ત્યારપછી તેણે કોઈ પણ ખરાબ કર્મ કર્યું નહોતું, પણ ઉલટું અહરિપુને જીવતદાન આપી પોતાની મોટાઈ બતાવી હતી. રાજસોબમાં કરેલા પાપનો પસ્તાવો તેને હંમેશાં થયા કરતો હતો. તે પાપમાંથી છૂટવાને તેણે રુદ્રમાળ વગેરે ધર્મનાં સ્થાનકો બંધાવ્યાં હતાં, અને બ્રાહ્મણોને ગામનાં દાન આપ્યાં હતાં. તેના પછી બહાદુર રાજા લીમ બાણાવળી થયો હતો. તેના વખતમાં મહંમૂદ ગીજની ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો. તેણે સોમનાથનું દેવળ તોડી પાડ્યું, અને પુષ્કળ ધન અને કારીગરો લઈ ગયો, પરંતુ તે ઇસ્લામ ધર્મ સ્થાપી શક્યો નહોતો. તેના વખતમાં લોજ વગેરે રાજાઓ સાથે લડાઈઓ થઈ હતી. તેણે ખેડુતોનું મહેસુલ માફ કરીને પ્રજા-પ્રેમ બળવ્યો હતો. પછી કરણ રાજ થયો, તેણે પોતાના રાજ્યમાંથી લુટારાનો નાશ કરીને શાન્તિ ફેલાવી હતી. કરણ પછી સિદ્ધરાજ જયસિંહ રાજ થયો. તેની આસ્થાવસ્થામાં તેની મા મીનલદેવી કાર-બાર કરતી હતી. તે પોતાની પ્રજાની લાગણી દુખવવાને જરા પણ રાજ નહોતી, તે વાત મલાવ તળાવનો આકાર અને દર વરસે ૭૨ લાખ રૂપીઆનું નુકસાન કરાવી સોમનાથનો જત્રાવેરો માફ કરાવ્યો. આ વાતો પરથી જણાઈ આવે છે. ગુજરાતમાં સિદ્ધરાજ જેવો બહાદુર અને લોકપ્રિય રાજા બીજો થયો નથી, પણ તેણે રાણકદેવી અને જસમા સાથે ચલાવેલી ગેરવર્તણૂક અને રાણકદેવીના બે નિર-પરાધી બાળકોનું ખૂન કરીને પોતાની બહાદુરીને કલંક લગાડ્યું છે. તેના પછી કુમારપાળ રાજ થયો. તેને રાજ્ય મળતાં પહેલાં અનેક

સંકટ ભોગવવાં પડ્યાં હતાં, પરંતુ તેના પર પડેલી આફતોને લીધે તેને ઘણો અનુભવ મળ્યો હતો. આથી તે ઘણી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવી શક્યો હતો. વનરાજની પેઠે કુમારપાળે પણ પોતાને સંકટમાં સહાય કરનારનો બદલો વાળ્યો હતો. વળી જૈન ધર્મ પાળી હિંમતવાર્થ-ને આપેલું વચન તેણે પાળ્યું હતું. તેના પછી અન્યપાળ રાજ થયો. તે જીલ્મી હોવાથી તેનો જલદી નાશ થયો. પછી બાળ મૂળ-રાજ રાજ થયો, તેના વખતમાં શાહબુદ્દીન ઘોરીએ ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી હતી. તેને રાજના કાકા ભોળાભીમે હરાવી નસાડી મૂક્યો હતો. ત્યારપછી ભોળાભીમ રાજ થયો. તેના વખતમાં ઇચ્છનકુમારી માટે પાટણ, આમુ, અને અજમેરના રજપુત રાજાઓ અંદર અંદર લડ્યા. આથી સુસલમાનો ફાળ્યા.

સોલંકી વંશ પછી ગુજરાતમાં વાઘેલા વંશનું રાજ્ય થયું. તેનો મૂળ પુરુષ અર્જુનરાજ હતો. તેના વંશના લવણપ્રસાદ અને વીરધવળે ધોળકામાં રહી અમલ ચલાવ્યો હતો. પણ વીસળદેવ ત્રિભુવનપાળને હરાવી ગુજરાતનો સ્વતંત્ર રાજ થયો હતો. તેણે પોતાની પ્રજાને દુકાળના સંકટમાંથી ઉગારવાને ધણાં બાંધકામ ઉઘાડ્યાં હતાં. હમોઈનો કિલ્લો તેણે બંધાવ્યો હતો. આ વંશનો છેલ્લો રાજ કરણધેસો હતો. તેણે પોતે રાજ તરીકેનો ધર્મ જૂલીને પોતાના પ્રધાનની સ્ત્રીને બળાકારે પટરાણી બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો. તેનું ફળ એ મળ્યું કે તેણે ગુજરાતનું રાજ્ય ગુમાવ્યું, અને તેની રાણી અને કુંવરીને બેગમે બનવા વખત આવ્યો. ગુજરાતની પ્રજાએ પ્રજા ધર્મ જૂલીને રાજાને મદદ કરી નહિ, તેથી ગુજરાતમાં સુસલમાની અમલ શરૂ થયો. માધવે પોતે કોધને વશ થઈ રાજ પર વેર લેવાની ખાતર આખા ગુજરાતને તુકસાન પહોંચાડ્યું.

દિલ્હીના સુસલમાન સુબાઓના વખતમાં પ્રજાને અતિશય ત્રાસ થયો હતો, કેમકે તેમને પોતાની સુબાગીરીનો બરોસો નહોતો. આથી તેઓ કરવેરા ઉધરાવવામાં પ્રજા પર અતિશય જીલમ કરતા.

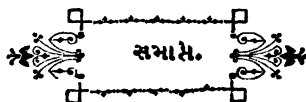
ગુજરાતમાં મહંમદશાહ સ્વતંત્ર સુલતાન થયો ત્યારપછી કંઈક શાન્તિ ફેલાઈ. મહંમદશાહ પછી તેનો બાપ સુજદરશાહ સુલતાન થયો. તેને તેના પૌત્ર અહમદશાહે ઝેરનો પ્યાલો પાઈ મારી નાખ્યો, અને પોતે સુલતાન થયો. આ અહમદશાહે અમદાવાદ વસાવ્યું હતું. તેણે ઈડર, જુનાગઢ, વગેરે રાજ્યો પર જીત મેળવી હતી. પોતાના જમાઈને શળીએ ચઢાવીને તેણે અદલ ઇન્સાફની હદ વાળી હતી. તેની રાજ્ય વ્યવસ્થા પણ ઉત્તમ પ્રકારની હતી. તેના વખતમાં ગુજરાતના સુલતાનોની સત્તા રજપુતાના, માળવા, વગેરે સુલકો પર પણ હતી. અહમદશાહ પછી તેનો ઉદાર કુમાર મહંમદશાહ બીજો સુલતાન થયો હતો. તેને તેના અમીરોએ ઝેર અપાવી મારી નંખાવ્યો હતો. ત્યારપછી કુતુબશાહ ગુજરાતનો સુલતાન થયો. તેણે કાંકરીઉં તળાવ બંધાવી પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. તેના પછી મહંમુદ બેગડો સુલતાન થયો. તેણે જુનાગઢ અને પાવાગઢ જીત્યા હતા. તેને મકાનો બંધાવવાનો અને ઝાડો રોપાવવાનો ધણો શોખ હતો. તેની ઉત્તમ રાજ્ય વ્યવસ્થાને લીધે તેના વખતમાં શાન્તિ અને સુખ વ્યાપી રહ્યાં હતાં. મહંમુદ બેગડા પછી સુજદરશાહ ગાદીએ આવ્યો. તે પોતાની પ્રજાને પ્રાણ કરતાં પણ વહાલી ગણતો હતો, તે વાત તેણે દુકાળ વખતે ખુદાને કરેલી પ્રાર્થના પરથી જણાઈ આવે છે. ત્યારપછી બહાદુરશાહ જે નામ પ્રમાણે બહાદુરજ હતો તે સુલતાન થયો. તેના વખતમાં અમદાવાદના સુલતાનોની સત્તા પૂર્ણ કળાએ પહોંચેલી હતી. તેના પછી મહંમદશાહ સુલતાન થયો, ત્યારથી સુલતાનોની રાજ્ય-સત્તા નરમ પડવા માંડી. છેવટે સુજદરશાહ ત્રીજા પાસેથી મોગલ પાદશાહ અકબરે ગુજરાત જીતી લીધું.

મોગલ રાજ્યોમાં અકબર હિંદુઓમાં લોકપ્રિય રાજા થયો છે, પરંતુ મુસલમાનો તેને વખાણતા નથી. જહાંગીર અને શાહ-જહાંએ પ્રજાને લાભકારી ખાસ કામ કર્યાં નથી. ત્યારપછી ઔરંગઝેબ સુલતાન થયો. તેણે પોતાની પ્રજાને સુખી કરવાને રાજકારભારમાં

ધણા સુધારા દાખલ કર્યા હતા. જેવો અકબર હિન્દુઓમાં લોકપ્રિય થયો હતો તેવોજ ઐરંગઝેબ મુસલમાનોમાં ગણાય છે.

ઐરંગઝેબના વખતમાંજ દક્ષિણમાં મરેઠા રાજ્યની સ્થાપના થઈ હતી. તેનો સ્થાપનાર મહાન શિવાજી હતો. તેણે મરેઠી રાજ્ય સ્થાપીને હિન્દુઓને કેટલાક જુલમી મુસલમાન રાજાઓના ત્રાસમાંથી બચાવ્યા. મરેઠી રાજ્યની પાછળથી પાંચ શાખા થઈ. તેમાં એક શાખા ગાયકવાડ હાલ ગુજરાતમાં રાજ્ય કરે છે. તેની રાજધાની વડોદરામાં છે. તે ગાદી પર હાલમાં મહારાજા સયાજીરાવ બિરાજે છે. તેમણે પોતાની પ્રજાને સુખી કરવાને પોતાના રાજ્યમાં ધણા સુધારા કર્યા છે.

આ બધી વાતોનો સાર જર, જમીન, અને જોડ (ઝી), એ ત્રણ કજીઆનાં ખીજ જણાય છે. જુલમી રાજાનું રાજ્ય લાંબો સમય ટકતું નથી, અને જે પ્રજા રાજાને વફાદાર રહી મદદ આપતી નથી તે સુખી થતી નથી. છેવટ રાજાને પ્રજાનું કધ્યાણ કરવાની અને પ્રજાને રાજ્ય તરફ વફાદાર રહેવાની સદ્દુચિ પ્રજા આપો એટલી પ્રજુપ્રાર્થના છે. તથાસ્તુ !

(૧૧૯)

પુરવણી.

ગુજરાતના હિન્દુ રાજાઓ અને સુસલમાન
સુલતાનો.*

આવડા વંશના રાજાઓ.

	ઈ.સ.	થી	ઈ.સ.	વર્ષ.
વનરાજ	૭૪૬	૮૦૬	૬૦	
ચોગરાજ	૮૦૬	૮૪૨	૩૬	
દ્યોમરાજ	૮૪૨	૮૬૬	૨૪	
ભુવડ	૮૬૬	૮૬૫	૨૬	
વૈરસિંહ	૮૬૫	૯૨૦	૨૫	
રત્નાદિત્ય	૯૨૦	૯૩૫	૧૫	
સામંતસિંહ	૯૩૫	૯૪૨	૭	

સોલંકી વંશના રાજાઓ.

મૂળરાજ ૧લો	૯૪૨	૯૬૭	૫૫	
આમુંડ	૯૬૭	૧૦૧૦	૧૩	
વલ્લભસેન	૧૦૧૦	૧૦૧૦	૦	
દુર્લભસેન	૧૦૧૦	૧૦૨૨	૧૨	
ભીમદેવ ૧લો	૧૦૨૨	૧૦૭૨	૫૦	
કરભુ	૧૦૭૨	૧૦૬૪	૨૨	
સિદ્ધરાજ	૧૦૬૪	૧૧૪૩	૪૬	
કુમારપાળ	૧૧૪૩	૧૧૭૪	૩૧	
અનંયપાળ	૧૧૭૪	૧૧૭૭	૩	
મૂળરાજ ૨લો	૧૧૭૭	૧૧૭૬	૨	
ભીમદેવ ૨લો	૧૧૭૬	૧૨૪૧	૬૨	
ત્રિભુવનપાળ	૧૨૪૧	૧૨૪૨	૧	

વાઘેલા વંશના રાજાઓ.

	ઈ.સ.	થી	ઈ.સ.	વર્ષ.
વીસળદેવ	૧૨૪૩	૧૨૬૧	૧૮	
અર્જુનદેવ	૧૨૬૧	૧૨૭૪	૧૩	
સારંગદેવ	૧૨૭૪	૧૨૬૫	૨૧	
કરભુદેવ	૧૨૬૫	૧૩૦૪	૬	

ગુજરાતના સુલતાનો.

	ઈ.સ.	થી	ઈ.સ.	વર્ષ.
મહંમદશાહ ૧લો	૧૪૦૩	૧૪૦૭	૪	
મુજફ્ફરશાહ ૧લો	૧૪૦૭	૧૪૧૧	૪	
અહમદશાહ ૧લો	૧૪૧૧	૧૪૪૧	૩૦	
મહંમદશાહ ૨લો	૧૪૪૧	૧૪૫૧	૧૦	
કુતુબશાહ	૧૪૫૧	૧૪૫૬	૮	
હાજીશાહ	૧૪૫૬	૧૪૫૬	૦	
મહંમૂદ બેગડો	૧૪૫૬	૧૫૧૩	૫૪	
મુજફ્ફરશાહ ૨લો	૧૫૧૩	૧૫૨૬	૧૩	
સિકંદરશાહ	૧૫૨૬	૧૫૨૬	૦	
મહંમુદશાહ ૨લો	૧૫૨૬	૧૫૨૭	૧	
બહાદુરશાહ	૧૫૨૭	૧૫૩૬	૯	
મહંમદશાહ ૩લો	૧૫૩૬	૧૫૫૪	૧૮	
અહમદશાહ ૨લો	૧૫૫૪	૧૫૬૧	૭	
મુજફ્ફરશાહ ૩લો	૧૫૬૧	૧૫૭૩	૧૨	

* આ વંશાવળીઓ ફક્ત સમયનું જ્ઞાન થવા માટેજ આપેલી છે.
વિદ્યાર્થીઓએ ગોખી રાખવાની બીજકુલ જરૂર નથી.

